

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Η θεωρία του Marcuse για την εργατική τάξη ως κοινωνικό υποκείμενο στο έργο του *Ο Μονοδιάστατος άνθρωπος* και η προβολή της στον κόσμο των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων.

The theory of Marcuse on the working class as a social subject in his work *One-Dimensional Man* and its projection onto the world of contemporary social movements.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ευάγγελος Μπαλτζόγλου

Αθήνα, 2025

Τριμελής Επιτροπή

Αλέξανδρος Χρύσης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Βασιλική Καντζάρα, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Παναγιώτα Γεωργοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ευάγγελος Μπαλτζόγλου, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας αυτό το εγχείρημα θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Αλέξανδρο Χρύση. Οι πολύτιμες παρατηρήσεις του και η συνεχής καθοδήγησή του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας, υπήρξαν καθοριστικές για την ολοκλήρωσή της. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κα Βασιλική Καντζάρα και την κα Παναγιώτα Γεωργοπούλου για τη συμμετοχή τους στην τριμελή εξεταστική επιτροπή, καθώς και για την καθοδήγηση που προσέφεραν κατά τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος. Τέλος, ευχαριστώ θερμά τους οικείους και τους φίλους μου για τη στήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο 1 ^ο : Θεωρητικές καταβολές της κριτικής θεωρίας του Μαρκούζε	11
Κεφάλαιο 2 ^ο : Η μαρκουζιανή κριτική των μηχανισμών χειραγώγησης και ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης	43
Κεφάλαιο 3 ^ο : Η Νέα Αριστερά και η αναζήτηση των δυνητικά εξεγερσιακών υποκειμένων	82
Αντί Επιλόγου	103
Βιβλιογραφία	107

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επιχειρεί την εξέταση των όρων με τους οποίους συγκροτείται η συνείδηση της εργατικής τάξης ως υποκειμένου στο πλαίσιο του βιομηχανικού καπιταλισμού, όπως αυτή αναπτύσσεται στο βιβλίο του Χέρμπερτ Μαρκούζε *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*. Επιπλέον, επιχειρείται η εξέταση της θεωρητικής και πρακτικής εμπλοκής του Μαρκούζε στο αντιπολιτευτικό κίνημα της Νέας Αριστεράς. Η μαρκουζιανή κριτική θεωρία προχώρησε σε μια εντατική κριτική ανάλυση του βιομηχανικού καπιταλισμού και ερμήνευσε, σε αντίθεση με την μαρξική προσέγγιση, την εργατική τάξη ως ενσωματωμένη και αφομοιωμένη στο καπιταλιστικό σύστημα. Η προβληματική της ενσωμάτωσης αναδεικνύει ένα ευρύ φάσμα πεδίων, πρακτικών και μηχανισμών που επιβάλλονται από το σύστημα και καθιστούν το εργατικό υποκείμενο υποταγμένο στην καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Η μαρκουζιανή ερμηνεία σχετικά με την απεμπόληση των επαναστατικών αξιώσεων από την πλευρά της εργατικής τάξης, οδηγεί τον Μαρκούζε στην αναζήτηση νέων επαναστατικών υποδειγμάτων, τα οποία βρίσκονται δυνητικά διαθέσιμα, και υπό τους κατάλληλους όρους, μπορούν να εκδηλωθούν ως εξεγερσιακές δυνάμεις ενάντια στο κατεστημένο.

Λέξεις - κλειδιά: εργατική τάξη, βιομηχανική κοινωνία, τεχνολογία, κυριαρχία, ενσωμάτωση, απελευθέρωση, ανατροπή

The theory of Marcuse on the working class as a social subject in his work *One-Dimensional Man* and its projection onto the world of contemporary social movements.

Abstract

This thesis attempts to examine the conditions under which the consciousness of the working class is formed as a subject within the framework of industrial capitalism, as developed in Herbert Marcuse's book *One-Dimensional Man*. Furthermore, it seeks to examine Marcuse's theoretical and practical involvement in the oppositional movement of the New Left. Marcuse's critical theory conducted an intensive critique of industrial capitalism and, in contrast to the Marxist approach, interpreted the working class as incorporated and assimilated into the capitalist system. The problematic of incorporation highlights a broad range of fields, practices, and mechanisms imposed by the system, which render the working subject subjugated to the established order of things. Marcuse's interpretation of the abandonment of revolutionary demands by the working class leads him to search for new revolutionary models, which, under the right conditions, can potentially emerge as insurgent forces against the establishment.

Εισαγωγή

Ο Χέρμπερτ Μαρκούζε στο έργο του *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, προσφέρει μια διεξοδική ανάλυση και κριτική του προηγμένου δυτικού καπιταλισμού. Ο ίδιος εστίασε με ιδιαίτερη συνέπεια στην προσπάθεια προσδιορισμού των σύγχρονων καπιταλιστικών αντιφάσεων, καθώς και των παθογενειών που απορρέουν από την κυριαρχία του καπιταλισμού και αφορούν, τόσο την διαμόρφωση του κοινωνικού ιστού, όσο και τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Ο Μαρκούζε ερμήνευσε ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός, η «βιομηχανική κοινωνία», όπως χαρακτηρίζει το σύγχρονο κοινωνικό πεδίο, λόγω της τεχνολογικής ανάπτυξης έχει εξελίξει σε πρωτοφανές επίπεδο τις παραγωγικές δυνατότητες, σε τέτοιο βαθμό, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν τον άνθρωπο σε ένα ανώτερο πλαίσιο κοινωνικής συγκρότησης και ελευθερίας. Ωστόσο, η πλήρης αξιοποίηση των διαθέσιμων δυνατοτήτων, φαίνεται να καταπνίγεται και να αντιφάσκει προς την ίδια της την προοπτική, όσο βρίσκονται εγκλωβισμένες σε καπιταλιστικά πλαίσια και παραμένουν υπό τον έλεγχο των κέντρων που επιθυμούν τη διατήρηση και την αναπαραγωγή του κατεστημένου.

Ο Μαρκούζε επαναφέρει στο θεωρητικό και πολιτικό διάλογο το ζήτημα της κριτικής-αρνητικής σκέψης ως κεντρικό εφόδιο με το οποίο το σύγχρονο υποκείμενο θα μπορέσει να αντιληφθεί την θέση του στο δεδομένο σύστημα, και επιπλέον, θα καταστεί ικανό να αντιληφθεί τις προοπτικές που κυοφορούνται εντός τους σύγχρονου καπιταλισμού και παραμένουν ανεκπλήρωτες. Ο Μαρκούζε, κατ' αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύει την προβληματική, αναφορικά με τη σχέση του κατεστημένου και του σύγχρονου κοινωνικού υποκειμένου. Στον άξονα ερμηνείας αυτής της σχέσης και φορτισμένος με τα εργαλεία της κριτικής θεωρίας, ο Μαρκούζε προβαίνει στην ανάλυση ενός πλήθους κοινωνικών σφαιρών, οι οποίες θεωρεί ότι στρατεύονται από το σύστημα και επιβάλλονται στον τρόπο συγκρότησης της συνείδησης και της πρακτικής του σύγχρονου κοινωνικού υποκειμένου. Ο Μαρκούζε συμπεραίνοντας ότι η απουσία αρνητικής σκέψης αποτελεί κεντρική κατηγορία του σύγχρονου τρόπου ύπαρξης, επιδίδεται στην προσπάθεια της λεπτομερούς κατάδειξης της λειτουργίας των μηχανισμών με τους οποίους το σύστημα επιτυγχάνει την ενσωμάτωση του σύγχρονου κοινωνικού υποκειμένου στο κατεστημένο. Με άξονα την ερμηνεία της ενσωμάτωσης, πραγματεύεται το κοινωνικό γίγνεσθαι, ως ένα πεδίο

ετεροκαθοριζόμενων προσδιορισμών, που συνθέτουν το σύγχρονο υποκείμενο, και οι οποίοι άπτονται των απαιτήσεων της καπιταλιστικής κυριαρχίας. Έτσι, το κατεστημένο, κατά τον Μαρκούζε, κατάφερε να αναπτύξει αυτό που ονομάζει «μονοδιάστατη σκέψη» και «μονοδιάστατη συμπεριφορά» για τον σύγχρονο άνθρωπο, γεγονός που κατέστησε το σύνολο της κοινωνίας ενσωματωμένο στον άξονα των καπιταλιστικών απαιτήσεων. Ο καπιταλισμός κατόρθωσε να επιβάλλει στο γενικό πληθυσμό έναν εφάμιλλο ορθολογισμό και μια ιδεολογία, στηριζόμενος στην υλική βάση που παρέχει η δυναμική της παραγωγής προϊόντων, αποκρύπτοντας την δυνατότητα υπέρβασης των καπιταλιστικών ορίων. Για τον Μαρκούζε η ανατροπή και η ανασύσταση της κοινωνικής οργάνωσης, στην βάση της πλήρους ανάπτυξης των δυνατοτήτων που παρέχονται από την τεχνολογική εξέλιξη παραμένει κεντρικό επίδικο. Με γνώμονα την προοπτική της καπιταλιστικής ανατροπής θα επιχειρήσει να εξετάσει στοιχεία που κατά το παρελθόν είχαν οριστεί ως τα πιο ριζοσπαστικά τμήματα του πληθυσμού και ήταν φορτισμένα με την κοινωνική Άρνηση και την επαναστατική προοπτική. Αναζητώντας, έτσι, τα δυνητικά ριζοσπαστικά υποκείμενα, επιστρέφει στη μαρξική εξέταση του προλεταριάτου, θεωρημένου ως επαναστατικό υποκείμενο. Η σύγχρονη σύνθεση, όμως, της εργατικής τάξης, τον οδηγεί σε ένα αδιέξοδο προσδιορισμού του κοινωνικού υποκειμένου, το οποίο είναι ικανό να ορθωθεί ως επαναστατική δύναμη και θα αποτελέσει την καταλύτη του καπιταλιστικού οικοδομήματος. Όπως το σύνολο του σύγχρονου γενικού πληθυσμού, έτσι και η εργατική τάξη, εμφανίζεται ενσωματωμένη και αφομοιωμένη από το κατεστημένο, συμβαδίζοντας προσηλωμένη με τις αξίες και τις πρακτικές του καπιταλισμού, ανίκανη πλέον να αναγνωριστεί ως κεντρικό επαναστατικό υποκείμενο, όπως ο Μαρξ είχε ορίσει το προλεταριάτο στο παρελθόν.

Ο Μαρκούζε θα ολοκληρώσει το *Μονοδιάστατο Άνθρωπο*, έχοντας πραγματευτεί με ιδιαίτερη διαύγεια τους πολύπλευρους μηχανισμούς με τους οποίους επιτυγχάνεται η ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στις καπιταλιστικές απαιτήσεις. Παρά την κριτική που προσέφερε στο πλαίσιο αυτό, δεν κατόρθωσε να υπερβεί την αδυναμία της ανάδειξης του κοινωνικού υποκειμένου, το οποίο θα μπορούσε να σταθεί ικανό να αποτελέσει αποσταθεροποιητική και αντικαπιταλιστική δύναμη. Τα χρόνια που ακολούθησαν της συγγραφής της ανάλυσής του, ο Μαρκούζε θα εστιάσει στην πλήρωση αυτής της αδυναμίας. Σε παράλληλη τροχιά με τα ιστορικά πολιτικά (και αντιπολιτευτικά) γεγονότα της δεκαετίας του 1960 και του 1970, ο φιλόσοφος της Σχολής της Φρανκφούρτης, θα στραφεί προς το κίνημα της Νέας Αριστεράς, επιχειρώντας την ανάδειξη των σύγχρονων ιστορικών δρώντων, οι οποίοι μπορούν να φορτιστούν με το ριζοσπαστικό έργο της

αντικαπιταλιστικής αντιπολίτευσης. Ειδικότερα, ο ίδιος θα εστιάσει στην αντιπολιτευτική δράση του φοιτητικού κινήματος των ΗΠΑ και της Ευρώπης, στους πληθυσμούς των γκέτο των ΗΠΑ και στα απελευθερωτικά και εργατικά κινήματα των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Σε αυτές τις δυνάμεις απέβλεπε ιδιαίτερες στρατηγικές λειτουργίες και τους απέδωσε διαφορετικούς λειτουργικούς ρόλους, με στόχο την αποσταθεροποίηση και τη διάρρηξη της συνοχής του συστήματος.

Στο πλαίσιο της έρευνας του τρόπου συγκρότησης της συνείδησης της εργατικής τάξης στον σύγχρονο βιομηχανικό καπιταλισμό, θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε και να εμβαθύνουμε στα επίμαχα σημεία που αφορούν την ενσωμάτωση της εργατικής τάξης, καθώς επίσης θα εστιάσουμε στην προσπάθεια του Μαρκούζε να αναδείξει νέες μορφές δυνητικά επαναστατικών υποκειμένων. Η ανάλυσή μας, αντλεί δεδομένα από την κριτική προσέγγιση που προσφέρεται στο βιβλίο *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, ενώ στην συνέχεια καθοδηγούμαστε με άξονα την πορεία που ακολούθησε η μαρκουζιανή σκέψη στο πλαίσιο της θεωρητικής και πρακτικής εμπλοκής του στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα της δεκαετίας του 1960 και 1970.

Το πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας επιχειρεί να αναδείξει τον θεωρητικό διάλογο που αναπτύσσει ο Μαρκούζε με τους στοχαστές Γκέοργκ Βίλχελμ Φρίντριχ Χέγκελ, Καρλ Μαρξ, Μάρτιν Χάιντεγκερ και Σίγκμουντ Φρόυντ. Συγκεκριμένα, ο Μαρκούζε συνδιαλέγεται θεωρητικά με την πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ γύρω από την προβληματική του Κράτους, ενώ το πλαίσιο αυτό αποτελεί ταυτόχρονα χώρο από τον οποίο αντλεί τα στοιχεία της διαλεκτικής της Άρνησης, ως δυναμική κίνηση των δεδομένων. Στη συνέχεια, εστιάζουμε στην ένταση που γεννά στην σκέψη του Μαρκούζε, η επαναστατική θεωρία του Μαρξ, όταν ο ίδιος επιχειρεί να επικαιροποιήσει τη μαρξική πραγματεία στο σύγχρονο ιστορικό χρόνο. Επιπλέον, η πραγματεία του Χάιντεγκερ μας προσφέρει το θεωρητικό διάλογο γύρω από το ζήτημα που εντοπίζει ο ίδιος για την κομβική σχέση μεταξύ της τεχνολογίας, της συγκρότησης του ανθρώπου και του κοινωνικού κόσμου. Τέλος, ο Φρόυντ φαίνεται να προσφέρει τα απαραίτητα ψυχαναλυτικά εργαλεία, αναδεικνύοντας τη σχέση της κοινωνικής κυριαρχίας, της απελευθέρωσης και της ψυχικής δομής του ανθρώπου. Η ανάλυσή μας στο πλαίσιο αυτό, επιχειρεί την ανάδειξη των συνδέσεων, αλλά και των εντάσεων, μέσω των οποίων αναπτύσσεται η μαρκουζιανή σκέψη, στο επίπεδο που τα θεωρητικά εργαλεία, οι έννοιες και οι ερμηνείες εντάσσονται στην κριτική της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με άξονα την ερμηνεία που προσφέρει ο Μαρκούζε στο βιβλίο *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, θα εμβαθύνουμε στους μηχανισμούς που θεωρούνται από τον ίδιο υπεύθυνοι για την ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στο καπιταλιστικό σύστημα. Η ανάλυση μας κινείται στην προσπάθεια ανάδειξης των υλικών και ιδεολογικών μηχανισμών, οι οποίοι στρατεύθηκαν και επιβλήθηκαν από το κυρίαρχο σύστημα στην επιχείρηση συγκρότησης της συνείδησης της εργατικής τάξης και κατόρθωσαν, τελικώς, την ενσωμάτωσή της στον άξονα των απαιτήσεων της βιομηχανικής κοινωνίας.

Ο Μαρκούζε πραγματεύεται με ιδιαίτερη συνέπεια τους μηχανισμούς καθυπόταξης (της σκέψης και της πρακτικής) του υποκειμένου. Η επιθυμία, όμως, για ανατροπή της καπιταλιστικής κυριαρχίας, με την προοπτική της συγκρότησης μιας νέας, ποιοτικά ανώτερης, κοινωνικής συγκρότησης, παρέμεινε ένα «σκοτεινό» σημείο στη σκέψη του Μαρκούζε. Ο Μαρκούζε, πραγματευόμενος τις σύγχρονες καπιταλιστικές αντιφάσεις, επιδεικνύει μια ορισμένη οδό για την στόχευση που οφείλει να επιδιώκει μια επαναστατική διαδικασία. Με άξονα την ερμηνεία της απουσίας συμπαγών επαναστατικών δυνάμεων από το σύγχρονο ιστορικό χρόνο, επιχειρεί την ανάδειξη ενός διευρυμένου φάσματος δυνητικά επαναστατικών δυνάμεων, οι οποίες θα μπορούσαν να πλαισιώσουν την επαναστατική προοπτική της καπιταλιστικής ανατροπής. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας, στο τρίτο κεφάλαιο κινούμαστε με γνώμονα την ανάλυση της επαναστατικής θεωρίας του Μαρκούζε. Η αναπτέρωση του ηθικού του, γύρω από το ζήτημα των δυνητικά εξεγερσιακών δυνάμεων και την προοπτική της επανάστασης, δεν είναι ιστορικά κενή, αλλά εμφανίζεται σε συνάφεια με την ανάπτυξη του ριζοσπαστικού κινήματος της δεκαετίας του '60 και του '70 στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη. Έτσι, το ενδιαφέρον μας στρέφεται στην θεωρητική και πρακτική πολιτική εμπλοκή του Μαρκούζε στο κίνημα της Νέας Αριστεράς, εστιάζοντας στις αναθεωρημένες θέσεις του για την ριζοσπαστικοποίηση των διαθέσιμων επαναστατικών δυνάμεων.

Στο τέλος της παρούσας εργασίας προσφέρεται ένα καταληκτικό κεφάλαιο το οποίο συνοψίζει ορισμένες από τις βασικές θέσεις του Μαρκούζε, προσφέροντας, επιπλέον, ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις.

Κεφάλαιο 1^ο : Θεωρητικές καταβολές της κριτικής θεωρίας του Μαρκούζε

Το παρόν κεφάλαιο επιχειρεί να εστιάσει στις κεντρικές θεωρητικές καταβολές του Χέρμπερτ Μαρκούζε. Οι στοχαστές, Γκέοργκ Βίλχελμ Φρίντριχ Χέγκελ, Καρλ Μαρξ, Μάρτιν Χάιντεγκερ και Σίγκμουντ Φρόυντ αποτέλεσαν καθοριστικούς σταθμούς για τη θεωρητική διαμόρφωση της σκέψης του Μαρκούζε. Ο καθένας από τους συγκεκριμένους στοχαστές φαίνεται να εξοπλίζει τη σκέψη του Μαρκούζε με θεωρητικά εργαλεία και προβληματικές. Ο ίδιος ο Μαρκούζε, ωστόσο, δεν εμμένει δογματικά στις αρχικές συλλήψεις των στοχαστών, αλλά σε κάθε περίπτωση επιχειρεί να τις υπερβεί θεωρητικά, προσαρμόζοντας και επικαιροποιώντας τις φιλοσοφικές και κοινωνικο-πολιτικές προβληματικές στο σύγχρονο κοινωνικό γίνεσθαι, με το οποίο ο ίδιος ο Μαρκούζε αναμετράται.

Αρχικά, επιχειρείται η ανάδειξη του τρόπου που η πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ και η κοινωνικο-πολιτική θεωρία του Μαρξ αποτέλεσαν τη βάση για την ανασυγκρότηση της έννοιας της Άρνησης από τον Μαρκούζε, καθώς και του επαναπροσδιορισμού της διαλεκτικής μεθόδου, υπό το φως των εξελίξεων των σύγχρονων ιστορικών κοινωνικο-πολιτικών συνθηκών της βιομηχανικής κοινωνίας. Η προβληματική μας κινείται, έτσι, με άξονα την προβολή του θεωρητικού διαλόγου ανάμεσα στο Χέγκελ και το Μαρκούζε, αναφορικά με το ζήτημα της συγκρότησης του εγγεληνού Κράτους. Έπειτα, σε σχέση και σε ένταση με την προσέγγιση του Χέγκελ, ακολουθεί η θέση του Μαρξ, με την πιο ριζοσπαστική θεώρηση του, για το προλεταριάτο ως επαναστατικό υποκείμενο. Η αντίληψη της εργατικής τάξης ως επαναστατικός φορέας, θα διεγείρει τον κριτικό στοχασμό του Μαρκούζε, ο οποίος θα επανεξετάσει αυτή τη θέση τοποθετώντας την υπό τις συνέπειες των δεδομένων της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Επιπλέον, σε συσχετισμό με την κεντρική θέση που λαμβάνει η τεχνολογία στην μαρκουζιανή εξέταση της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, οδηγούμαστε στην πραγμάτευση της προσέγγισης του Χάιντεγκερ για την σύγχρονη τεχνολογία. Ο Χάιντεγκερ είναι από τους στοχαστές που θεώρησε την τεχνολογία ως κεντρική προβληματική του σύγχρονου ιστορικού χρόνου, εξετάζοντας ιδιαίτερα διεισδυτικά την επίδρασή που ασκεί στη συγκρότηση του κοινωνικού γίνεσθαι. Τέλος, η ανάλυση μας επιχειρεί την αναζήτηση των κεντρικών φροϋδικών δανείων από το Μαρκούζε. Ο ίδιος φαίνεται να άντλησε θεωρητικά εργαλεία της φροϋδικής ψυχαναλυτικής θεωρίας, εξοπλίζοντας την κριτική θεωρία του.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, το συγκεκριμένο κεφάλαιο επιδιώκει να σκιαγραφήσει τις κεντρικές θεωρητικές επιρροές του Μαρκούζε, οι οποίες τέθηκαν στην τροχιά της κριτικής ανάλυσης του σύγχρονου ιστορικού γίνεσθαι, ενώ παράλληλα τον εξόπλισαν με θεωρητικά εργαλεία για να προσεγγίσει την προοπτική της υπέρβασης του κατεστημένου συστήματος κυριαρχίας που πραγματεύεται.

I.

Ο Μαρκούζε στην ανάλυση της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, ήδη πριν από τη συγγραφή του βιβλίου του *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, πραγματεύεται μια κοινωνία η οποία στερείται Άρνησης σε όλες τις σφαίρες της, είτε σε επίπεδο πρακτικής είτε σε επίπεδο θεωρίας. Ως εκ τούτου, ο φιλόσοφος προσφεύγει στα θεωρητικά εργαλεία που προσφέρει η ανάλυση των δύο μεγάλων στοχαστών, του Hegel και του Marx, για να ανασύρει από τον φιλοσοφικό, κοινωνιολογικό και πολιτικό στοχασμό τους τα δεδομένα που έχουν αποτελέσει στοιχεία διαλεκτικής άρνησης της κοινωνικής πραγματικότητας. Δεδομένα τα οποία θα επιχειρήσει στη συνέχεια να αναλύσει υπό το πρίσμα των συνθηκών της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Το βάρος της δικής μας ανάλυσης θα εστιάσει στους φιλοσοφικούς προσδιορισμούς που προσλαμβάνει η Άρνηση στην κοινωνική και πολιτική θεωρία των Χέγκελ και Μαρξ. Πάντως, τόσο στο έργο του Χέγκελ, όσο και σε εκείνο του Μαρξ, η Άρνηση έχει το χαρακτήρα της κινητήριου και δημιουργικής δύναμης, αποτελώντας βάση πάνω στην οποία εκκινούν διαδικασίες διαμόρφωσης του πραγματικού. Φυσικά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η Άρνηση προσεγγίζεται υπό διαφορετικό φιλοσοφικό και πολιτικό πρίσμα από τους δύο στοχαστές, που υιοθετούν διαφορετικά μέσα και διαφορετική προοπτική στην εξέλιξη της θεώρησής τους.

Επικεντρώνοντας αρχικά το ενδιαφέρον μας στην πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ, κατανοούμε την σημασία της πολιτειακής του σύνθεσης ως άρσης της αντίθεσης μερικού και καθολικού συμφέροντος. Το μερικό συμφέρον χαρακτηρίζει την ιδιοτελή στάση του ατόμου το οποίο επιδιώκει το προσωπικό συμφέρον. Η εστίαση του ατόμου στο μερικό βρίσκεται σε σχέση έντασης προς την πραγμάτωση του καθολικού. Ο Χέγκελ, ανατέμνοντας την κοινωνία των ιδιωτών (*bürgerliche Gesellschaft*) αναδεικνύει τον κρίσιμο ρόλο που διαδραματίζει ο άναρχος ανταγωνισμός των ιδιοκτητών. Ο Χέγκελ, έχοντας ως γνώμονα της θεώρησής του την

πραγμάτωση του Λόγου και της ελευθερίας, υποστηρίζει ταυτόχρονα ότι η ελευθερία του ατόμου μπορεί να προέλθει μόνο μέσα από την ενότητα του συνόλου. Υπεύθυνος για την εν λόγω πραγμάτωση αναγνωρίζεται ο Λόγος ως Ιδέα που σχηματίζει τα ιστορικά δεδομένα και πραγματώνει την ελευθερία του ανθρώπου στο πλαίσιο ενός έλλογου όλου. Η πρώτη μορφή ελευθερίας του ατόμου ανιχνεύεται σε ένα «ζωώδη ατομικισμό», καθώς ο Χέγκελ θεωρεί ότι, «η μερικότητα της βούλησης είναι χωρίς αμφιβολία μια στιγμή της συνείδησης του βούλεσθαι στο σύνολο της...Είναι έτσι ακριβώς δεδομένη, αλλά κάτω από τη μορφή επιθυμίας, ανάγκης, ενστίκτου, αυθαίρετου προσδιορισμού της βούλησης» (Χέγκελ, χ.χ, σ. 74). Η μερικότητα όπως εκδηλώνεται μέσω της ατομικής βούλησης, αντιστρατεύεται την πραγμάτωση του καθολικού συμφέροντος και της πραγματικής ελευθερίας. Εφόσον το ατομικό συμφέρον δεν αποτελεί καθ'αυτό ένα πρόσφορο έδαφος και πεδίο άμεσης πραγμάτωσης του γενικού συμφέροντος, αλλά "ανθεί" σε ένα πεδίο ανταγωνιστικών σχέσεων, ο Χέγκελ προσανατολίζεται φιλοσοφικά στην κατάδειξη του θετικού ρόλου του κράτους ως συστήματος που αίρει τις αντιθέσεις της κοινωνίας των ιδιωτών και συντελεί στην πραγμάτωση του γενικού συμφέροντος. Το κράτος στην εγγεληνική του σύλληψη συγκροτείται ως μία ξεχωριστή οντότητα, η οποία αίρει τις κοινωνικές αντιθέσεις και τους εσωτερικούς ανταγωνισμούς, με στόχο την ρύθμιση και την πραγμάτωση του γενικού συμφέροντος. Ο Χέγκελ είδε έτσι στο κράτος το όργανο, το οποίο θα μπορέσει να θεμελιώσει την ελευθερία για τα άτομα, καθώς τα ίδια ως ιδιώτες αδυνατούν με άμεσο τρόπο να την πραγματώσουν, υποστηρίζοντας ότι, «το Κράτος είναι, μια εξωτερική ανάγκη και μια πιο υψηλή δύναμη· στη φύση του υποτάσσονται οι νόμοι τους και τα συμφέροντά τους, που εξαρτώνται απ' αυτό.....έχει την ισχύ του στην ενότητα του καθολικού τελικού σκοπού του και των μερικών συμφερόντων του ατομικού» (Χέγκελ, χ.χ, σ. 247).

Η κοινωνία των ιδιωτών αποκαλύπτει και το βασικό της προσδιορισμό, ο οποίος δεν είναι άλλος από την ιδιοκτησία. Η ιδιοκτησία, στην σκέψη του Χέγκελ αποτελεί ρωγή στη δυνατότητα επίτευξης του γενικού συμφέροντος, αποτελώντας τον κεντρικό παράγοντα στην επιδίωξη του μερικού συμφέροντος από την πλευρά του ατόμου. Ο Χέγκελ, βέβαια, σε αντίθεση με τον Μαρξ, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δε στρέφεται φιλοσοφικά προς την άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας. Η σχέση των ατόμων ως σχέση ανταγωνιστικών ιδιοκτητών, στην εγγεληνική διαλεκτική ωθεί προς το κράτος ως αναγκαιότητα. Και, σε κάθε περίπτωση, η "απροθυμία" του Χέγκελ για την κατάργηση της ιδιοκτησίας ως βασικού όρου συγκρότησης της κοινωνίας των ιδιωτών βρίσκεται σε συνέπεια με την οντολογική και μεταφυσική θεώρησή του, η οποία

νομιμοποιεί το δικαίωμα της ιδιοκτησίας ως έκφραση της ελεύθερης βούλησης του ατόμου και βεβαίωση της προσωπικότητάς του. Ο Χέγκελ αναφέρει σχετικά, «εγώ σαν ελεύθερη βούληση, είμαι σκοπός για τον ίδιο τον εαυτό μου μέσα στην κατοχή και επομένως επίσης για πρώτη φορά πραγματικός, αποτελεί αυτό που υπάρχει αληθινό και νόμιμο στο βάθος τον ορισμό της ιδιοκτησίας» (Χέγκελ, χ.χ, σσ. 81-82), ενώ παράλληλα θα καταλήξει στην διαπίστωση ότι, «η αληθινή κατάσταση είναι ότι, από την άποψη της ελευθερίας, η ιδιοκτησία είναι η πρώτη ύπαρξη της, ο ουσιαστικός δι' εαυτήν σκοπός της» (Χέγκελ, χ.χ, σ. 82).

Η βούληση εμφανίζεται ως σύστοιχο μιας πρώιμης μορφής ελευθερίας που οντολογικά κατέχει το άτομο, επικυρώνοντάς το ως ενεργητικό υποκείμενο της πραγματικότητας. Η ανάγνωση της ελευθερίας του ατόμου ως ελευθερία της βούλησης βεβαιώνεται από το δικαίωμα της κατοχής και του παράλληλου αποκλεισμού. Η ιδιοκτησία επιβάλλει κατά αυτό τον τρόπο τον ανταγωνισμό των ιδιοκτητών ως φυσική συνθήκη της μεταξύ τους σχέσης. Η ιδιοποίηση γεννά αναγκαία την μερικότητα διαιρώντας την βούληση σε «δικό μου» και «δικό σου». Όμως, και παρά το γεγονός ότι η ατομική ιδιοκτησία αποτελεί πυρήνα του ανταγωνισμού και άρνηση του καθολικού συμφέροντος, ο Χέγκελ δεν κινήθηκε προς την υποστήριξη της κατάργησής της καθώς η κατάργησή της θα σήμαινε και την εκμηδένιση της ελευθερίας του ατόμου.

Το μεμονωμένο άτομο μέσω της υλικής συγκρότησης της κοινωνίας των ιδιωτών φαίνεται να μην αντιλαμβάνεται τον συσχετισμό μερικού και καθολικού, καθώς η κύρια ροπή της δράσης του σχετίζεται με ατομικές επιδιώξεις. Ο Χέγκελ προχωρεί στο σημείο αυτό αναφέροντας ότι το άτομο δεν μπορεί να θέλει την ελευθερία του αν δεν είναι και ήδη ελεύθερο, καθώς πρόκειται για μια συνθήκη την οποία δεν γνωρίζει. Η κοινωνία των ιδιωτών εμφανίζεται να κινείται, συνεπώς, με όρους «τυφλής αναγκαιότητας». Αντιθέτως, στο έργο του Χέγκελ, το κράτος είναι αρμόδιο, να ρυθμίσει τις σχέσεις των ατόμων με όρους έλλογης τάξης, υπερβαίνοντας τους όρους της τυφλής και φυσικής αναγκαιότητας όπως αυτή δημιουργείται από την δράση των ατομικών ιδιοκτητών στο πεδίο της κοινωνίας των ιδιωτών. Παράλληλα, η επίγνωση του καθολικού φαίνεται να προϋποθέτει μια συνειδησιακή υπέρβαση από τη βαθμίδα του ιδιώτη σε αυτή του πολίτη, μία υπέρβαση που μπορεί να υπάρξει μόνο μέσω του κράτους.

Το εγγεγραμμένο κράτος αναπτύσσεται ως πραγμάτωση του λόγου και θεμελιώνεται διαλεκτικά ως άρση του ανταγωνιστικού πλαισίου της κοινωνίας των ιδιωτών. Η σχέση θέσης- αντίθεσης μεταξύ κοινωνίας των ιδιωτών και γενικού συμφέροντος, συνθέτει το κράτος ως καθολική και έλλογη

τάξη, που υπερβαίνει την μερικότητα της κοινωνίας των ιδιωτών. Αυτή η προσέγγιση της διαλεκτικής στην σκέψη του Χέγκελ βεβαιώνει την ιδιοκτησία ως συστατικό στοιχείο της κοινωνίας των ιδιωτών, η άρση του οποίου οδηγεί προς την επίτευξη του γενικού συμφέροντος. Το κράτος, ως ανώτερη βαθμίδα και έλλογη πραγμάτωση, αποτελεί το πεδίο μέσα στο οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί η ενότητα και η ελευθερία του ατόμου. Η κοινωνία των ιδιωτών διατηρεί την ελευθερία της βούλησης μόνο στο επίπεδο της ιδιοποίησης και της κυριότητας, της ιδιοκτησίας. Η ελευθερία που πραγματώνεται εντός του κράτους είναι και το πεδίο που το άτομο θα μπορέσει να πραγματώσει τις ικανότητές του, την «αλήθεια» του, με την έννοια της «πλήρωσής» του ως προσωπικότητας. Το κράτος ως ολότητα του δίνει τη δυνατότητα πραγμάτωσης της ενότητας και της ελευθερίας. Ο άνθρωπος αναπτύσσεται μέσα σε ένα πλαίσιο δυνατοτήτων που παρέχονται από την ανεπτυγμένη μορφή του κράτους. Η ελευθερία κατά αυτή την διαπίστωση είναι ιστορική έννοια, υλοποίηση του Λόγου με βάση συγκεκριμένες ιστορικές προϋποθέσεις. Όπως διατυπώνει ο Χέγκελ, «το Κράτος είναι η πραγματικότητα εν ενεργεία της συγκεκριμένης ελευθερίας· έτσι, η συγκεκριμένη ελευθερία συνίσταται σε τούτο, ότι η προσωπική ατομικότητα και τα ιδιαίτερα συμφέροντά της δέχονται την πλέρια ανάπτυξη τους...τον ίδιο χρόνο που αυτά τα ίδια ολοκληρώνονται στο γενικό συμφέρον» (Χέγκελ, χ.χ, σ. 247).

Ο Χέγκελ προσδιόρισε το κράτος ως δομή που συντίθεται από τους όρους Άρνησης της κοινωνίας των ιδιωτών, ενώ τελικά την αίρει, την υπερβαίνει, χωρίς βεβαία να επιφέρει ριζικές αλλαγές στους υλικούς όρους μέσω των οποίων συγκροτείται η Άρνηση. Ήδη, και πριν από τον Μαρξ, ο Χέγκελ ανέγνωσε και ο ίδιος τις παθογένειες της σύγχρονης κοινωνίας καθώς και τη δυστυχία που προκαλεί στον άνθρωπο η λειτουργία της κοινωνίας των ιδιωτών. Άλλωστε, και η έννοια της αλλοτρίωσης του ατόμου, στην οποία βασίζεται ένα μέρος της μαρξικής αντικαπιταλιστικής κριτικής, εμφανίζεται προηγουμένως στο έργο του Χέγκελ. Η πίστη όμως του Χέγκελ στην πραγμάτωση του Λόγου και στην πρόοδο της ιστορίας, σε όλο και πλουσιότερες βαθμίδες καθολικότητας, τον οδήγησαν προς την αντιμετώπιση του μερικού συμφέροντος ως μέσου προς την πραγμάτωση του καθολικού. Με αυτή την έννοια, θεώρησε την ατομική δυστυχία ως αναγκαία συνθήκη, η οποία οδηγεί προς το καθολικό προσδίδοντας κίνηση στην Ιστορία.

Το κράτος ως το θετικό στοιχείο το οποίο εμφανίζεται να συγκροτείται διαλεκτικά από την Άρνηση που ανιχνεύει ο Χέγκελ στην εξέταση της κοινωνίας των ιδιωτών, αποτελεί και το πεδίο στο οποίο θα ασκήσει έντονη κριτική ο Μαρκούζε. Η κριτική του Μαρκούζε βρίσκει ένα διττό

πεδίο εφαρμογής. Το πρώτο σχετίζεται με τον τρόπο συγκρότησης και λειτουργίας του εγελιανού κράτους. Το δεύτερο αφορά την τροπή που καταλήγει να παίρνει η φιλοσοφία του Χέγκελ καθώς αυτή καταλήγει στη σύσταση της κρατικής εξουσίας.

Για τον Μαρκούζε η "τελική συμφιλίωση" και η άρση των αντιθέσεων της κοινωνίας των ιδιωτών μέσω της υπέρτατης αρχής του κράτους, όπως την ερμήνευσε ο Χέγκελ, αποτελεί μια πλασματική συνθήκη. Στην ουσία όχι μόνο δεν αίρονται οι αντιθέσεις της κοινωνίας των ιδιωτών μέσω των ρυθμίσεων του κράτους, αλλά αποτελούν τη θεμελιώδη αρχή της ύπαρξης και της αναπαραγωγής του. Το κράτος, κατά τον Μαρκούζε, δεν "συμφιλιώνει" τις αντιθέσεις της κοινωνίας των ιδιωτών, παρά οριοθετεί τις εκφορές των ατομικών δράσεων εντός της επικράτειας της κυριαρχίας του. Ο Χέγκελ άλλωστε, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν υπεισέρχεται σε μετατροπές εντός της κοινωνίας των ιδιωτών, αλλά διατηρεί ως βασικό συντελεστή της την ιδιοκτησία, θεωρώντας την επιπλέον ως οντολογική αρχή του ανθρώπου και θεμέλιο της ελεύθερης βούλησης. Ο Μαρκούζε αντιδρώντας σε αυτές τις προτάσεις αναφέρει ότι, «ο Χέγκελ απέσπασε το θεσμό της ιδιοκτησίας από κάθε τυχαία [μη αναγκαία] συνάφεια και του έδωσε την υπόσταση μίας οντολογικής σχέσης» (Marcuse, 1985, σ. 191). Η απροϋπόθετη, κατά τον Μαρκούζε, θεώρηση της ιδιοκτησίας ως οντολογική κατηγορία, η οποία διεκδικεί στην εγελιανή πολιτειολογία την βάση της πολιτειακής συγκρότησης, έχει ως συνέπεια την ταύτιση προσώπου και ιδιοκτησίας. Η σχέση αυτή εξετάζεται από τον Μαρκούζε με μαρξικούς όρους ως συνθήκη που συντελεί στην πραγματοποίηση του ανθρώπου, «στη διατύπωση του Χέγκελ λειτουργεί η διαδικασία εκείνη κατά την οποία οι σχέσεις μεταξύ ανθρώπων μετατρέπονται σε σχέσεις μεταξύ πραγμάτων. Το πρόσωπο υποτάσσεται στην ιδιοκτησία του και είναι πρόσωπο μόνο δυνάμει της ιδιοκτησίας του» (Marcuse, 1985, σ. 192). Ο Χέγκελ συντηρώντας το περιεχόμενο της κοινωνίας των ιδιωτών, ορίζει το κράτος ως «εξωτερική σφαίρα» και διατηρεί τον ανταγωνισμό εντός του κοινωνικού πεδίου, θεωρώντας ότι ο παρεμβατισμός του κράτους αποτελεί το μέσο προώθησης του γενικού συμφέροντος. Σημειώνοντας σχετικά ο Μαρκούζε αναφέρει ότι, «το κράτος όμως δεν υποκαθιστά την κοινωνία των ιδιωτών, αλλά απλώς τη διατηρεί εν λειτουργία προστατεύοντας τα συμφέροντά της χωρίς να μεταβάλλει το περιεχόμενό της. Έτσι, το βήμα πέρα από την κοινωνία των ιδιωτών οδηγεί σ' ένα αυταρχικό πολιτικό σύστημα, που διατηρεί άθικτο το υλικό περιεχόμενο της κοινωνίας. Η αυταρχική τάση που εμφανίζεται στην πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ γίνεται αναγκαία από την ανταγωνιστική δομή της κοινωνίας των ιδιωτών» (Marcuse, 1985, σ. 199).

Παρά τη διακήρυξη του Χέγκελ ότι η ιστορική στιγμή πραγμάτωσης του Λόγου βρίσκεται στην μορφή του κράτους, μία θέση η οποία εμπεριέχει και την ανάγκη της ισόβιας διαιώνισης του κράτους, ο Μαρκούζε θεωρεί ότι η διαλεκτική μέθοδος, που οδήγησε τον Χέγκελ στην κατανόηση του κράτους ως θεσμικής πραγμάτωσης της έννοιας της ελευθερίας, ωθεί εν τέλει προς την πραγματικότητα της κατάργησής του. Για την επίλυση των αντιθέσεων, για την οποία ο Χέγκελ θεωρεί αρμόδιο το κράτος, ο Μαρκούζε, ακολουθώντας την διαλεκτική μέθοδο συμπεραίνει ότι οι ανεπίλυτες αντιθέσεις και αντιφάσεις οδηγούν πέραν από τα όρια τόσο του κράτους, όσο και της κοινωνίας των ιδιωτών, ανατρέποντας τους δομικούς όρους σύστασης και αναπαραγωγής τους. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, «η διαλεκτική ακολουθεί το δομικό μετασχηματισμό της κοινωνίας των ιδιωτών μέχρι του σημείου της τελικής άρνησής της. Οι έννοιες που κατευθύνονται προς αυτή την άρνηση βρίσκονται στα ίδια τα θεμέλια του εγγεγραμμένου συστήματος: ο Λόγος και η Ελευθερία, εννοούμενες ως αυθεντικές διαλεκτικές έννοιες, δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν στο υπάρχον σύστημα της κοινωνίας των ιδιωτών. Έτσι, εμφανίζονται στην εγγεγραμμένη έννοια του κράτους στοιχεία, τα οποία δεν συμβιβάζονται με τη πραγματικότητα της κοινωνίας των ιδιωτών και σκιαγραφούν την αχνή εικόνα μιας μελλοντικής οργάνωσης της ανθρωπότητας» (Marcuse, 1985, σ. 199). Πιο συγκεκριμένα, διαμέσου της κριτικής που ασκεί στην κρατική συγκρότηση του Χέγκελ και υπό την καθοδήγηση της διαλεκτικής μεθόδου, ο Μαρκούζε διευρύνει το πεδίο της κριτικής ανάλυσής του στην αστική κοινωνία των ιδιωτών πάνω στην οποία θεμελιώνεται το εγγεγραμμένο κράτος. Εστιάζει ειδικότερα στην αδυναμία πραγμάτωσης της ελευθερίας ως κεντρικής έννοιας και ως βασικού λόγου της κρατικής συγκρότησης και προσεγγίζει το Λόγο ως αρνητική κατηγορία, δηλαδή ως «η δύναμη που κατανοεί και μεταβάλλει τα δεδομένα γεγονότα σύμφωνα με τις αναπτυσσόμενες δυνατότητες, απορρίπτοντας το "θετικό" μόλις αυτό είχε γίνει εμπόδιο στην πρόοδο της ελευθερίας» (Marcuse, 1941, σσ. 433-434). Επί της ουσίας, ο Μαρκούζε αναδεικνύει την ανάγκη μίας ολοκληρωτικής ανατροπής τόσο της κοινωνίας των ιδιωτών όσο και του κράτους.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Μαρκούζε, η πραγμάτωση της ελευθερίας, ως κεντρική προβληματική της εγγεγραμμένης κρατικής συγκρότησης αποτελεί στην πραγματικότητα ένα αμιγώς κοινωνικό αίτημα. Ο Μαρκούζε θεωρεί ότι στην λογική πορεία πραγμάτωσής της, η ελευθερία συντελεί στην υπαναχώρηση τόσο της κρατικής εξουσίας, όσο και των όρων συγκρότησης της κοινωνίας των ιδιωτών. Την Άρνηση που στην εγγεγραμμένη πολιτική σκέψη κατέληξε στην θετική συγκρότηση του κράτους, ο Μαρκούζε την επανεξετάζει ως συνεπή άρνηση όλων των όρων, που κατά τον ίδιο,

αντιστέκονται στην πραγμάτωση της ελευθερίας. Ο Μαρκούζε αναφέρει σχετικά ότι, «το αίτημα για την πραγματοποίηση της ελευθερίας και της ευτυχίας απευθύνεται τελικά στην κοινωνία και όχι στο κράτος. Κατά τον Χέγκελ, το κράτος δεν έχει άλλο σκοπό από την "ένωση καθ' εαυτήν". Με άλλα λόγια, εάν η κοινωνική και οικονομική τάξη συνιστούν "αυθεντική ένωση", τότε το κράτος δεν έχει κανένα σκοπό. Είναι πιο πιθανό ότι ο "μαρασμός" του κράτους θα μπορούσε να γεννηθεί από τη λειτουργία εκείνη κατά την οποία το άτομο εναρμονίζεται με το καθολικό, παρά από μια αντίστροφη λειτουργία» (Marcuse, 1985, σσ. 209-210).

Με άξονα την θέση ότι η ελευθερία αποτελεί ένα κατεξοχήν κοινωνικό αίτημα το οποίο αδυνατεί να πραγματοποιηθεί μέσω των υφιστάμενων συνθηκών και των σχέσεων, ο Μαρκούζε φαίνεται να πραγματοποιεί μία "αντιστροφή" στην θέση του κεντρικού υποκειμένου το οποίο καθίσταται υπεύθυνο για την πραγμάτωση της ελευθερίας. Στην θέση που ο Χέγκελ τοποθέτησε το κράτος ως κεντρικό υποκείμενο, ο Μαρκούζε θέτει την κοινωνία ως υποκείμενο και φυσικό αυτουργό της εν λόγω πραγμάτωσης, η οποία θα λειτουργήσει όχι με μεταρρυθμιστικό τρόπο, αλλά θα ανατρέψει τους αρνητικούς όρους συγκρότησης τόσο της κοινωνίας όσο και του κράτους.

Η βαθιά πίστη του Χέγκελ στο κράτος ως «επαρκή ιστορική πραγμάτωση του Λόγου» (Marcuse, 1941, σ. 433) τον οδήγησε, κατά τον Μαρκούζε, σε σημείο ταύτισης της κοινωνικής πραγματικότητας με την πολιτική φιλοσοφία και θεωρία. Η αναγκαιότητα που απέδωσε στο ρόλο του κράτους ανάγκασε τον Χέγκελ να αποδοκιμάσει τον ρόλο της πολιτικής θεωρίας ως κριτικής στην πολιτική ζωή, προασπίζοντας έτσι την σύγχρονή του κατεστημένη κοινωνική πραγματικότητα, επαναπροσδιορίζοντας ταυτόχρονα την στόχευση της πολιτικής θεωρίας ως όργανο συμφιλίωσης του ατόμου με τον κατεστημένο τρόπο οργάνωσης. Για έναν κριτικό στοχαστή, όπως ο Μαρκούζε, η θέση του Χέγκελ για την καθαίρεση του κριτικού στοιχείου της θεωρίας από το πεδίο της πολιτικής και ταυτόχρονα την υποταγή της στα δεδομένα της ιστορικής πραγματικότητας, λειτουργώντας σαν όργανο συμφιλίωσης, αποτελεί έσχατο αμάρτημα για τον φιλοσοφικό και πολιτικό στοχασμό. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, «αυτές οι έννοιες (αναφερόμενος στις βασικές έννοιες της φιλοσοφίας του δικαίου όπως της ελευθερίας, του Λόγου, της καθολικότητας κτλ.) έχουν την ίδια μοίρα με την κοινωνία που ερμηνεύουν. Χάνουν τον προοδευτικό τους χαρακτήρα, τον υποσχετικό τόνο τους, την κριτική επενέργεια τους, και παίρνουν τη μορφή της ήττας και της αποτυχίας» (Marcuse, 1985, σ. 183). Το γεγονός αυτό αποτελεί κατά τον Μαρκούζε «το μεγάλο αμάρτημα του Χέγκελ», το οποίο σχετίζεται με την

κατηγορία ότι τελικώς «επρόδωσε τις ανώτερες φιλοσοφικές του ιδέες» και κατ' εξοχήν αυτή της Άρνησης (Marcuse, 1985, σ. 213).

Ο Μαρκούζε θεωρεί ότι η διαλεκτική δύναμη της Άρνησης στο πλαίσιο της πολιτικής φιλοσοφίας του Χέγκελ, βρίσκει την θετική εξέλιξή της στο κράτος και στην συνέχεια εγκαταλείπεται. Το κράτος για τον Μαρκούζε δεν αποτελεί μόνο μία πλασματική συμφιλίωση των αντιθέσεων της κοινωνίας των ιδιωτών, η οποία υπάγει την έννοια της ελευθερίας στο δικαίωμα της κατοχής, διατηρώντας τις αντιθέσεις και τον εσωτερικό ανταγωνισμό, αλλά αποτελεί και την παραίτηση της φιλοσοφίας εντός της δεδομένης τάξης πραγμάτων της ιστορικής πραγματικότητας και του κατεστημένου κοινωνικό-οικονομικού ορθολογισμού, μία κραυγαλέα αντίθεση τελικώς προς την ουσία της διαλεκτικής. Ο Χέγκελ ισχυρίστηκε ότι η θεωρία έχει συμφιλιωθεί με την πραγματικότητα, συμβάλλοντας έτσι στη νομιμοποίηση του μοναρχικού κράτους της εποχής του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η φιλοσοφία ως αρνητική κριτική δύναμη του υπάρχοντος καταλήγει ως «Αλήθεια» της πραγματικότητας που, σύμφωνα με τον Χέγκελ, θεσμοποιείται στο κράτος ως εκφραστή του αντικειμενικού Πνεύματος.

Ο Μαρκούζε επαναπραγματεύεται την εγελιανή φιλοσοφία για να αποκαταστήσει, τόσο στο θεωρητικό λόγο, όσο και στην καθημερινή πρακτική την δύναμη που κατηγορεί ότι ο Χέγκελ τελικώς εγκατέλειψε, την δύναμη της Άρνησης. Η πρόθεση σχετικά με την ενασχόλησή του με το εγελιανό έργο δηλώνεται ρητά ήδη στις πρώτες γραμμές του προλόγου του βιβλίου του *Λόγος και Επανάσταση*, αναφέροντας ότι, «το βιβλίο αυτό γράφτηκε με την ελπίδα ότι θ' αποτελούσε ίσως μία μικρή συμβολή στην αναγέννηση όχι του Χέγκελ, αλλά μίας πνευματικής δύναμης που κινδυνεύει να χαθεί: της δύναμης της αρνητικής σκέψης» (Marcuse, 1985, σ. 9). Η Άρνηση αποτελεί το βασικό στοιχείο, το οποίο ο Μαρκούζε θα αναζητήσει και θα επιχειρήσει να επαναφέρει στην σκέψη και στον κριτικό στοχασμό. Η πρόσληψη του στοιχείου της Άρνησης από τη φιλοσοφία του Χέγκελ εξετάζεται από τον Μαρκούζε ως δύναμη, η οποία, εφόσον διαχυθεί στην κοινωνική πραγματικότητα και προσληφθεί από τις κατάλληλες κοινωνικές δυνάμεις, εκδηλώνεται ως επαναστατική πολιτική πράξη. Ωστόσο, ακόμα και αν ο Χέγκελ, κατά τα λεγόμενα του Μαρκούζε, «πρόδωσε» την φιλοσοφία του, είναι γεγονός ότι η ίδια η Άρνηση και η διαλεκτική εν γένει, αποτελούν κληροδότημα της εγελιανής φιλοσοφίας. Μία κληρονομιά του φιλοσοφικού και του πολιτικού στοχασμού, την οποία ο Μαρκούζε επιδιώκει να ανασυστήσει, επαναφέροντάς την και θέτοντάς την σε λειτουργία εντός και εναντίον του σύγχρονου πλαισίου

του βιομηχανικού και τεχνικοεπιστημονικού Λόγου. Η Άρνηση αποτελεί κατ' αυτό τον τρόπο την αφετηρία της αμφισβήτησης και της δυνητικής ανατροπής του κατεστημένου και ειδικότερα αυτού της αστικής βιομηχανικής κοινωνίας, αν και από κοινωνιολογική άποψη ο φορέας της παραμένει ζητούμενος.

II.

Έχοντας εξετάσει την προβληματική της Άρνησης στην πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ, όπως και των εντάσεων αλλά και των προοπτικών που εμφάνισε η πρόσληψή της από τον Μαρκούζε, μεταβαίνουμε στον τρόπο με τον οποίο ο Μαρκούζε αναζητεί στη φιλοσοφία του Μαρξ την Άρνηση, αξιολογώντας ταυτόχρονα το ρόλο του σύγχρονου προλεταριάτου ως φορέα της. Στο επίκεντρο των μαρξικών χειρόγραφων του 1844, τοποθετείται ο εργαζόμενος άνθρωπος, ως υποκείμενο της καπιταλιστικής λειτουργίας της εργασίας. Είναι γεγονός, άλλωστε, πως ο Μαρξ δεν εξέτασε την εργασία και την παραγωγική δραστηριότητα του ανθρώπου τόσο ως τεχνική διαδικασία και διάσταση της ύπαρξής του. Όσο, αντίθετα, ως οντολογική κατηγορία, μέσα από την οποία πραγματώνεται η ανθρώπινη ουσία του και ως πεδίο πραγμάτωσης των πνευματικών και φυσικών δυνατοτήτων. Σε αυτή την κατεύθυνση κινούμενος και ο Μαρκούζε υποστηρίζει με καίριο τρόπο: «Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος μονάχα όταν όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι και υπάρχουν ως" καθολικά είναι"» (Marcuse, 1985, σ. 264).

Η αναφορά της εργασίας ως οντολογικής κατηγορίας και ως σημείο πραγμάτωσης της ουσίας του ανθρώπου, μας προδιαθέτει για τον ορισμό της καπιταλιστικής λειτουργίας της εργασίας ως διαδικασίας αλλοτρίωσης. Η εργασία αυτής της μορφής υπακούει εξ ολοκλήρου στους νόμους της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και εκμεταλλεύεται τις ατομικές ικανότητες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ανθρώπου. Η προβληματική της αλλοτριωμένης εργασίας είναι κομβικής σημασίας, καθώς περιβάλλει τα κύρια σημεία της μαρξικής κριτικής, μέσα από την οποία αναδεικνύεται η ιστορική δύναμη της Άρνησης.

Η αλλοτρίωση εξετάζεται ως εγγενής συνθήκη της καπιταλιστικής λειτουργίας της εργασίας και της καπιταλιστικής αγοράς. Ο Μαρξ περιγράφει την αλλοτρίωση ως στοιχείο που επιβάλλεται στην σχέση του εργάτη με το προϊόν της εργασίας του και δεύτερον της σχέσης του εργάτη με την ίδια του την δραστηριότητα, η οποία φτάνει τελικώς στην αποξένωση από τον ίδιο του τον εαυτό. Ο Μαρξ εξετάζοντας τους όρους της παραγωγικής διαδικασίας εντός του

κεφαλαιοκρατικού συστήματος, βλέπει το υποκείμενο της εργασίας, τον εργάτη, σε μία αντιστρόφως ανάλογη θέση με την δυναμική της παραγωγής, η οποία συνοψίζεται στο γεγονός ότι, (ο εργάτης) «όσο περισσότερα αγαθά παράγει, τόσο φτηνότερο εμπόρευμα γίνεται. Η υποτίμηση του ανθρώπινου κόσμου αυξάνεται σε άμεση αναλογία με την αύξηση της αξίας του κόσμου των πραγμάτων» (Μαρξ, 1975, σ. 92). Ο εργάτης νοείται και ο ίδιος ως εμπόρευμα, του οποίου η τιμή του μειώνεται σε μία αντιστρόφως ανάλογη πορεία με την εντατικοποίηση και διεύρυνση της παραγωγής των εμπορευμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η έννοια του εμπορεύματος αποκτά θεμελιακή αξία στον τρόπο που συγκροτείται η κεφαλαιοκρατική παραγωγή, υποβιβάζοντας κατ' αναλογία τον άνθρωπο σε εμπόρευμα που και ο ίδιος ανταλλάσσεται εντός της καπιταλιστικής αγοράς. Η αντίθεση, που προκύπτει μεταξύ παραγωγής πλούτου και των συνθηκών εξαθλίωσης του εργάτη, βεβαιώνει τον ορισμό της εργασίας ως «άρνηση του εργάτη». Ο εργάτης είναι αποστερημένος από τα μέσα παραγωγής εξαιτίας της ιδιοποίησής τους από το κεφάλαιο, καθώς και λόγω της αποκοπής του από το προϊόν της εργασίας. Ο Μαρξ υποστηρίζει σχετικά, «το αντικείμενο που παράγει η εργασία, το προϊόν της, αντιστρατεύεται την εργασία σαν κάτι αλλότριο, σαν μια δύναμη ανεξάρτητη από τον παραγωγό» (Μαρξ, 1975, σ. 92). Ολόκληρη η υλική σφαίρα, δια μέσου της οποίας παίρνει μορφή η εργασία του εργάτη αποτελεί το ιδιοποιημένο πεδίο του κεφαλαιοκράτη. Αυτή η στέρηση στην σκέψη του Μαρξ «αγγίζει την ίδια την ουσία του ανθρώπου» (Marcuse, 1985, σ. 266). Η καπιταλιστική λειτουργία της εργασίας αρνείται τον εργάτη, τόσο ως βιολογική ύπαρξη όσο και ως ανθρώπινη ουσία, αποστερώντας το πεδίο πραγμάτωσής του, εργαλειοποιώντας και αντικειμενοποιώντας τον άνθρωπο στην παραγωγική διαδικασία. Η έννοια της «αντικειμενοποίησης» του εργάτη περιλαμβάνει τα στοιχεία της υποδούλωσης και της στέρησης που βιώνει εντός της καπιταλιστικής δομής της παραγωγής.

Στο σημείο αυτό είναι εμφανής και ο λόγος για τον οποίο ο Μαρξ εμμένει στην κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας. Η αλλοτριωμένη εργασία συντίθεται και αναπαράγεται μέσω του συγκεκριμένου θεσμού καθώς, «η ατομική ιδιοκτησία είναι συνακόλουθα το προϊόν, το αποτέλεσμα και η αναγκαία συνέπεια της αλλοτριωμένης εργασίας» (Μαρξ, 1975, σ. 102). Η ανατροπή επομένως της αλλοτριωμένης εργασίας προϋποθέτει την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία θα διαρρήξει την θεμελιακή αρχή της κεφαλαιακής ιδιοποίησης η οποία εμφανίζεται ως σύστοιχη με τις συνθήκες στέρησης και εξαθλίωσης του εργάτη. Όπως σημειώνει ο Μαρκούζε, «ο Μαρξ θεωρεί την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας μόνο ως μέσον για την κατάργηση της αλλοτριωμένης εργασίας και όχι ως αυτοσκοπό» (Marcuse, 1985,

σ. 271). Έτσι, η μαρξική θεώρηση διανοίγει την οδό δια της οποίας οι άνθρωποι θα μπορέσουν να υπάρξουν ως ελεύθερα υποκείμενα. Η πραγμάτωση όμως της ελευθερίας δεν υποστηρίζεται ακόμη με όρους αναγκαιότητας, αλλά βρίσκεται εξ ολοκλήρου στην βούληση και στην δυνατότητα των ανθρώπων.

Η υπάρχουσα κοινωνική σύνθεση προβάλλεται με όρους καθολικής αρνητικότητας, της Άρνησης που διαπερνά όλες τις σφαίρες της ζωής του ανθρώπου. Μέσα από την ανάλυση της καπιταλιστικής συνθήκης, σχηματίζονται και οι όροι που θα διαμορφώσουν το πεδίο της αρνητικότητας. Η μαρξική θεώρηση διαβλέπει μία καθολική επανάσταση, η οποία θα ανατρέψει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων εγκαθιδρύοντας μία νέα καθολική τάξη. Η καθολικότητα της επανάστασης σχετίζεται με την ολοκληρωτική ανατροπή όλων των υφιστάμενων συνθηκών που συγκροτούν την συνθήκη της καπιταλιστικής συγκρότησης, προκρίνοντας μία νέα μορφή ζωής, στο επίκεντρο της οποίας εμφανίζεται ο άνθρωπος ως ελεύθερο υποκείμενο. Αυτή η δυνατότητα παρέχεται μέσα από την κατανόηση των αντιφατικών τάσεων, πάνω στις οποίες ορθώνεται το καπιταλιστικό σύστημα. Οι κόμβοι των αντιφάσεων αναδεικνύουν και τις αρνητικές δυνάμεις, οι οποίες καθίστανται υπεύθυνες για την επαναστατική διαδικασία.

Ο Μαρξ αναφέρεται στην επανάσταση, ως πράξη «ιδιοποίησης» από την οποία προκύπτει ότι «ο κομμουνισμός είναι το θετικό ξεπέρασμα της ατομικής ιδιοκτησίας σαν ανθρώπινη αυτό-αποξένωση, και για το λόγο αυτό πραγματική ιδιοποίηση της ανθρώπινης ουσίας μέσα από τον άνθρωπο και για τον άνθρωπο· είναι η πλήρης αποκατάσταση του ανθρώπου στον εαυτό του, σαν κοινωνικής, δηλαδή σαν ανθρώπινης ύπαρξης» (Μαρξ, 1975, σ. 126). Η ιδιοποίηση καταργεί το θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία αντικαθίσταται από μια κοινωνικοποιημένη ιδιοκτησία. Τα στερημένα από την καπιταλιστική κυριαρχία άτομα, μέσω της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας, αποκτούν ως αληθινοί ιδιοκτήτες τα πράγματα τα οποία η καπιταλιστική δομή τους έχει στερήσει. Η ιδιοποίηση αποτελεί μια νέα συνθήκη στον πυρήνα της οικονομικής σφαίρας, μέσω της οποίας οι αναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις απελευθερώνονται από την καπιταλιστική κυριαρχία και ο έλεγχός τους μετατίθεται στη δράση των ελεύθερων και συνεργαζόμενων ανθρώπων, οι οποίοι είναι πλέον τα πραγματικά υποκείμενα της ύπαρξης τους και της κοινωνικής σύνθεσης.

Η ταξικά διαρθρωμένη κοινωνία, με τον αντίστοιχο καταμερισμό εργασίας που προϋποθέτει, συγκροτείται διαμέσου της υπαγωγής του ατόμου στο σύστημα των τάξεων, γεγονός που

προσδιορίζει εξ ολοκλήρου την ύπαρξη του ατόμου. Ο καταμερισμός εργασίας, ο οποίος προσδένει τον άνθρωπο σε ένα ορισμένο πεδίο δράσης, λειτουργεί ως σύστημα εργασιακών σχέσεων, που προσδιορίζει όλες τις σφαίρες της ζωής του. Το άτομο υπάγεται στην ταξική του θέση και στο πεδίο των προσδιορισμών που επιβάλλει η θέση του στον καταμερισμό εργασίας. Η διαίρεση όμως του καπιταλιστικού συστήματος στις δύο βασικές τάξεις, φανερώνει την εσωτερική αντίθεση, δια της οποίας εκδηλώνεται η δύναμη της Άρνησης. Η ανταγωνιστική σύνδεση των δύο τάξεων θρέφει τη διαλεκτική άρνηση ως δυνατότητα της τάξης του προλεταριάτου να πραγματοποιηθεί ως «άρνηση όλων των τάξεων». Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες τάξεις, οι οποίες κατέχουν ιδιοκτησία και αναγνωρίζονται με όρους συμφέροντος εντός του καπιταλιστικού συστήματος, το προλεταριάτο στερούμενο ιδιοκτησίας, κινείται στο όριο ή, αλλιώς, στο θεμέλιο της αστικής κοινωνίας. Με αυτή την έννοια, ο προλετάριος αναγνωρίζεται ως καθολική άρνηση του καιρού του και της κατεστημένης κοινωνικής πραγματικότητας.

Το προλεταριάτο, οριοθετούμενο στην κατώτερη βαθμίδα/όριο της ταξικής κοινωνίας, επιδιώκοντας τη χειραφέτησή του, κατατείνει στην απελευθέρωση ολόκληρης της κοινωνίας. Το καπιταλιστικό σύστημα εκδηλώνεται ως άρνηση της προλεταριακής τάξης, μίας τάξης όμως παράλληλα θεμελιακής για την καπιταλιστική οργάνωση και παραγωγή. Η άρνηση που προβάλλει ο καπιταλισμός στην τάξη του προλεταριάτου είναι και το στοιχείο που το ωθεί στην τροχιά της ταξικής πάλης και το συγκροτεί ως άρνηση της άρνησης. Η Άρνηση που ενσαρκώνεται στην τάξη του προλεταριάτου βρίσκεται στον πυρήνα της μαρξικής διαλεκτικής ως υλιστικής θεωρίας της κοινωνικής πραγματικότητας. Η κίνηση του προλεταριάτου προς την κοινωνική απελευθέρωση, μέσα από την ανατροπή της καπιταλιστικής οργάνωσης, κορυφώνεται με την αυτοδιάλυσή του. Η πραγμάτωση της κομμουνιστικής επανάστασης και η αναδόμηση της κοινωνίας σε νέες βάσεις, φέρει και την παράλληλη ερμηνεία της εκπλήρωσης της τάξης του προλεταριάτου, δια της οποίας καταργείται και η ύπαρξή της. Το μερικό των τάξεων αίρεται μπροστά στην καθολικότητα των ελεύθερων και συνεργαζόμενων ανθρώπων. Όπως υπογραμμίζει ο Μαρκούζε, «οι κρατούσες κοινωνικές σχέσεις που έρχεται να ανατρέψει η επανάσταση είναι παντού αρνητικές, διότι παντού προκύπτουν από έναν αρνητικό τρόπο της διεξαγωγής της εργασίας, ο οποίος διαιωνίζει αυτές τις σχέσεις. Η ίδια η διαδικασία της εργασίας αποτελεί τη ζωή του προλεταριάτου. Η κατάργηση του αρνητικού τρόπου εργασίας, η κατάργηση της αλλοτριωμένης εργασίας, όπως την ονομάζει ο Μαρξ, είναι λοιπόν συγχρόνως και κατάργηση του προλεταριάτου» (Marcuse, 1985, σσ. 279-280).

Την ερμηνεία της "εκπλήρωσης" του προλεταριάτου μέσω της επανάστασης, «ανακαλύπτει» ο Μαρκούζε στα νεανικά γραπτά του Μαρξ.

Η Άρνηση που εξετάσαμε στην πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ εμφανίστηκε ως άρση των αντιθέσεων της κοινωνίας των ιδιωτών και συμφιλίωσή τους στην βαθμίδα του κράτους. Σε αυτή τη θέση η ιδιοκτησία ως συστατικό στοιχείο της κοινωνίας των ιδιωτών κατείχε κεντρικό ρόλο. Αντιθέτως, ο Μαρξ επεξεργάστηκε τις εσωτερικές αντιφάσεις της αστικής κοινωνίας, αναδεικνύοντας το προλεταριάτο ως τον κοινωνικό φορέα της καθολικής άρνησης ενός κοινωνικού συστήματος, που του αποστερεί την ίδια τη ζωή του. Οι συνθήκες ύπαρξης και λειτουργίας του προλεταριάτου εντός της καπιταλιστικής δομής αποκαλύπτουν και τις αντιθέσεις της καπιταλιστικής δομής, οργανώνοντας τους όρους ανατροπής της. Το προλεταριάτο, ενσωματώνει την Άρνηση ως διαλεκτική δύναμη με την προοπτική της διάρρηξης και της καθολικής ανατροπής των όρων συγκρότησης του καπιταλιστικού συστήματος, καταδεικνύοντας έμπρακτα ότι «η αλήθεια δεν έχει πραγματοποιηθεί» (Marcuse, 1985, σ. 252).

Ο Μαρκούζε, συνοψίζοντας τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η Άρνηση στο φιλοσοφικό στοχασμό των δύο δασκάλων του, του Χέγκελ και του Μαρξ, αναφέρει ότι, «σαν μια πρώτη προσέγγιση στο θέμα, μπορούμε να πούμε ότι στο σύστημα του Χέγκελ όλες οι κατηγορίες καταλήγουν στην υπάρχουσα κατάσταση, ενώ στο σύστημα του Μαρξ αναφέρονται στην άρνησή της. Αποβλέπουν σε μια νέα μορφή κοινωνίας, ακόμη κι όταν περιγράφουν την παρούσα μορφή της. Απευθύνονται κατ' ουσίαν προς μίαν αλήθεια που δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο με την κατάργηση της κοινωνίας των ιδιωτών. Η θεωρία του Μαρξ είναι "κριτική" από την άποψη ότι όλες οι έννοιές της είναι μια καταγγελία της υπάρχουσας κατάστασης στο σύνολό της» (Marcuse, 1985, σ. 249).

Τούτων δοθέντων, φιλοσοφικά συζητήσιμη αποδεικνύεται για όποιον προσεγγίσει τα έργα του Marcuse η μαρξική θέση για το προλεταριάτο ως φορέα της Άρνησης. Ο Μαρκούζε ως στοχαστής που επηρεάζεται από την φιλοσοφία του Μαρξ φαίνεται να αποδέχεται σε πρώτο επίπεδο το προλεταριάτο ως δυνητική επαναστατική δύναμη και ως φορέα της Άρνησης, τοποθετημένο όμως αποκλειστικά στον ιστορικό χρόνο που ο Μαρξ το ανέδειξε. Αντιθέτως, όπως θα δειχθεί και στα κοινωνιολογικά του έργα, ο Μαρκούζε θα υποστηρίξει ότι, η μαρξική ανάδειξη του φορέα της Άρνησης έχει υπερκεραστεί από την σύγχρονη βιομηχανική δομή. Το προλεταριάτο, σύμφωνα προς την ανάλυση του Μαρκούζε εμφανίζεται να έχει απεμπολήσει τον αρνητικό του ρόλο,

αφομοιωμένο ως τάξη μέσα στο τεχνολογικό-βιομηχανικό πλαίσιο και εξομοιωμένο πλέον με τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις. Η εργατική τάξη, εντός των υφιστάμενων συνθηκών, έχασε το ειδοποιό της γνώρισμα και η Άρνησή της έχει μεταβληθεί, κατά την μαρκουζιανή ανάλυση, σε θετικό γνώρισμα του καπιταλιστικού συστήματος. Όπως σημειώνει ο Μαρκούζε, «στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες, περίπου από τις αρχές (του 20^{ου}) αιώνα, οι εσωτερικές αντιφάσεις έγιναν αντικείμενο μίας όλο και πιο αποτελεσματικής οργάνωσης και η αρνητική δύναμη του προλεταριάτου μειωνόταν όλο και περισσότερο. Όχι μόνο μία μικρή "εργατική αριστοκρατία", αλλά το μεγαλύτερο μέρος των εργατικών τάξεων μετατράπηκαν σε θετικό μέρος της κατεστημένης κοινωνίας» (Marcuse, 1941, σ. 436).

Η εξέταση της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας αποκάλυψε, συνεπώς, νέα δεδομένα τα οποία κατάφεραν να ακυρώσουν στοιχεία, που μέχρι πρότινος συγκροτούσαν ζωτικά σημεία κοινωνικής άρνησης. Η απορρόφηση της τεχνολογίας από την καπιταλιστική παραγωγή ανέτρεψε τις παραδοσιακές συνθήκες που επικρατούσαν στις εργοστασιακές μονάδες παραγωγής, συμβάλλοντας στην βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης της εργατικής τάξης, τόσο εντός της εργασιακής δομής, όσο και στο πλαίσιο της γενικότερης αναβάθμισης του βιοτικού της επιπέδου. Οι όροι της εκμετάλλευσης δεν ανατράπηκαν, αλλά η βιομηχανική οργάνωση της κοινωνίας επέβαλε ένα νέο κομφορμισμό ο οποίος κατέστησε την εναντίωση προς το κατεστημένο μία παράλογη σκέψη. Μέσα στο πλαίσιο των νέων συνθηκών, ο Μαρκούζε διαπιστώνει ότι, «ο νέος τεχνολογικός κόσμος της εργασίας επιβάλλει συνεπώς την εξασθένηση της αρνητικής θέσης της εργατικής τάξης, η οποία δεν μοιάζει πια να παίζει τον ρόλο της ζωντανής αντίθεσης προς την κατεστημένη κοινωνία» (Marcuse, 2020 , σ. 115). Η εργατική τάξη εμφανίζει συμπαγή σημεία ταύτισης με την καπιταλιστική ορθολογικότητα. Κατά συνέπεια η Άρνηση αποκόπτεται από τους μέχρι πρότινος θεωρούμενους φορείς της, οι οποίοι εγκλωβίζονται ταυτόχρονα σε ένα μονοδιάστατο τύπο σκέψης και δράσης. Ο Μαρκούζε διαπιστώνει, μάλιστα, ότι το γεγονός ισχύει τόσο για την εργατική τάξη, όσο και για την κοινωνία στο σύνολό της, καθώς επιτυγχάνεται η εξομοίωση της συνείδησης και της πρακτικής όλων των κοινωνικών τάξεων προς την εξυπηρέτηση του κατεστημένου συστήματος.

Στο φιλοσοφικό του διάλογο με τον Μαρξ, ο Μαρκούζε θα υποστηρίξει ότι οι δομικές αντιθέσεις και αντιφάσεις του καπιταλισμού που είχε διαγνώσει ο Μαρξ δε διορθώθηκαν, ούτε βεβαίως εξομαλύνθηκαν, αλλά εντάχθηκαν ως αναπόσπαστο κομμάτι του καπιταλιστικού ορθολογισμού.

Ο Μαρκούζε κάτω από το βάρος των νέων δεδομένων εκκινεί, αλλά δεν περιορίζεται από τις κατευθυντήριες οδούς που παρέδωσε η μαρξική προσέγγιση. Εξετάζοντας το κοινωνικό πεδίο ως «αρνητικότητα», ασκεί κριτική σε όλη την βιομηχανική καπιταλιστική δομή, επιχειρώντας την ανατροπή του σύγχρονου «ψευδούς» ορθολογισμού, βασιζόμενος στην κατάδειξη του ανορθολογισμού πάνω στην οποία η βιομηχανική κοινωνία θεμελιώνεται και αναπαράγεται. Παράλληλα, διαμέσου της κριτικής, αναζητεί νέες κοινωνικές ομάδες που μπορούν δυνητικά να αποτελέσουν φορείς άρνησης και εναντίωσης προς τον κατεστημένο τρόπο παραγωγής και οργάνωσης. Κατ' αυτήν την έννοια, η ανάλυσή του κινείται προς την ανάδειξη της διαρκούς ανάγκης ανατροπής και υπέρβασης του υπάρχοντος, με δεδομένο τις δυνατότητες που κυοφορούνται στο σύγχρονο ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο. Προφανώς, ο μαρκουζιανός τρόπος ανάλυσης έχει καταβολές στην ίδια την μαρξική σκέψη. Όπως ο ίδιος ο Μαρκούζε θα επιχειρήσει να καταδείξει, όμως, ιδιαίτερα στο έργο του *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος* τα πράγματα έχουν μεταβληθεί δραματικά σε σχέση με την εποχή που ο Μαρξ έθετε τα θεμέλια της φιλοσοφίας και της κοινωνικής θεωρίας του.

III.

Ο Μαρκούζε, ιδιαίτερα στο βιβλίο του *Ο Μονοδιάστατος άνθρωπος*, αναδεικνύει έπειτα από συνεπή εξέταση τον τρόπο που η τεχνολογία συμβάλλει ως βασικό εργαλείο στην διαμόρφωση του βιομηχανικού κόσμου. Ο συσχετισμός μεταξύ τεχνολογίας και νοηματικής συγκρότησης του κόσμου διατηρεί μια παράδοση, η οποία ανιχνεύεται στις ιδιαίτερα διορατικές διαπιστώσεις του Χάιντεγκερ. Οι απόψεις των δύο στοχαστών δεν παρουσιάζουν συμπαγή στοιχεία ταύτισης, οι οντολογικές όμως παρατηρήσεις του Χάιντεγκερ, μέσω των οποίων συνθέτει την ανάλυσή του γύρω από το ζήτημα της τεχνολογίας, φαίνεται να προκαλούν την σκέψη του Μαρκούζε ο οποίος μεταφέρει τις χαϊντεγκεριανές οντολογικές κατηγορίες στο πλαίσιο της ιστορικότητας, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στον τρόπο, με τον οποίο λειτουργεί η τεχνολογία στην προηγμένη βιομηχανική κοινωνία, και εξετάζοντας τόσο τις άμεσες επιπτώσεις της όσο και τις προοπτικές που διανοίγονται μέσω αυτής.

Ο Χάιντεγκερ αναδεικνύει το ζήτημα της τεχνολογίας ως κεντρική προβληματική του σύγχρονου φιλοσοφικού στοχασμού. Ο ίδιος θεωρεί ότι η τεχνολογία αποτελεί κεντρική κατηγορία της νεωτερικότητας, μέσω της οποίας συγκροτείται το κοινωνικό γίνεσθαι. Επιχειρώντας να εμβαθύνει στο ζήτημα της τεχνολογίας ως οντολογικής κατηγορίας, προχωρεί σε μια ερμηνευτική “διάσπαση” της έννοιας. Η πρώτη προσέγγιση αφορά τη σύγχρονη τεχνολογία, όπως την γνωρίζουμε στον ύστερο πολιτισμό, ενώ η δεύτερη προσέγγιση ανταποκρίνεται στις αντιλήψεις που ενσωμάτωνε η αρχαία ελληνική “techné”, καθώς αναφέρεται στην χειρωνακτική εργασία του τεχνίτη ως θεμελιακή διαδικασία σε προνεωτερικές κοινωνίες. Ο Χάιντεγκερ εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο η τέχνη-τεχνική έφερε ως παραγωγική διαδικασία την άμεση εμπλοκή του ανθρώπου ως ενεργού υποκειμένου στη νοηματική απόδοση και αντίληψη του αρχαίου κόσμου. Μέσα από τις κατηγορίες της οντολογικής πραγματείας του φέρνει σε διάλογο και διακρίνει ως προς τα περιεχόμενα και τις συνέπειες τη σχέση μεταξύ σύγχρονης τεχνολογίας και αρχαίας ελληνικής techné. Μία από τις αιχμές της πραγματείας του Χάιντεγκερ αγγίζει την προσπάθεια κατάδειξης των καταστροφικών συνεπειών της σύγχρονης τεχνολογίας τόσο για τον άνθρωπο, όσο και για τον κόσμο.

Οι διαπιστώσεις του Χάιντεγκερ εκφεύγουν των απλοϊκών ορισμών, που αντιλαμβάνονται την τεχνολογία ως ουδέτερο λειτουργικό εργαλείο, το οποίο εξυπηρετεί και διευκολύνει τον άνθρωπο. Η προσέγγιση του για την αρχαία ελληνική techné και τη σχέση της με τη νοηματική απόδοση του κόσμου φανερώνει σε ένα πρώτο επίπεδο την θέση του ανθρώπου ως υποκειμένου, ο οποίος μέσα από την άμεση επαφή με τα πράγματα εμφανίζεται ως αδιάσπαστο μέρος ενός συνόλου. Η νοηματική συγκρότηση του κόσμου μέσω της τέχνης-τεχνικής, παρέχεται μέσα από την έννοια της «αποκάλυψης» (Entbergen στη γερμανική ορολογία). Ο Χάιντεγκερ τοποθετεί στη διαδικασία της αποκάλυψης του νοήματος του κόσμου τον άνθρωπο, ορίζοντας τον ως “Dasein”. Μέσα από αυτές τις οντολογικές κατηγορίες επιχειρεί να δείξει πως ο κόσμος αποτελεί ένα πεδίο εμπλοκής του ανθρώπου ως Dasein. Πρόκειται για μια σχέση, από την οποία νοηματοδοτείται τόσο ο κόσμος όσο και η ίδια η ύπαρξη του ανθρώπου. Ο Χάιντεγκερ αντιλαμβάνεται έτσι τη σχέση ανθρώπου με τα πράγματα και το φυσικό περιβάλλον ως μία δυναμική σχέση από την οποία συγκροτείται ένα νόημα διαφορετικό από την απλή ύπαρξη του αντικειμένου, ξεχωριστού και διάφορου από τον άνθρωπο, καθώς και του ανθρώπου ως παθητικού δέκτη εξωτερικών δεδομένων. Ο Heidegger, αναφερόμενος στην αντίληψη του Χάιντεγκερ σχετικά με την προβληματική της σχέσης μεταξύ δομής του κόσμου και της ενεργητικής και πρακτικής εμπλοκής του ανθρώπου-Dasein, σημειώνει

ότι, «ο "κόσμος" στον Χάιντεγκερ δεν αναφέρεται στο άθροισμα των υπαρκτών πραγμάτων αλλά σε μια διατεταγμένη και νοηματοδοτημένη δομή της εμπειρίας. Τέτοιες δομές εξαρτώνται από βασικές πρακτικές που χαρακτηρίζουν κοινωνίες και ολόκληρες ιστορικές εποχές. Αυτές συνιστούν ένα "άνοιγμα" στο οποίο αποκαλύπτεται το "Είναι", δηλαδή στο οποίο λαμβάνει χώρα η εμπειρία. Το ανθρώπινο ον, που ο Χάιντεγκερ ονομάζει "Dasein", μπορεί να κατανοηθεί μόνον ως πάντα ήδη εμπλεκόμενο σε έναν κόσμο με αυτή την έννοια. Ως τέτοιο, είναι "μέσα στον κόσμο Είναι"» (Feenberg, 2005, σ. 2).

Η προσέγγιση του διαλόγου μεταξύ σύγχρονης τεχνολογίας και αρχαίας *techné*, με τον τρόπο που ο Χάιντεγκερ τον εξετάζει, βρίσκει την διαρκή αντιδιαστολή της στον τρόπο που συγκροτείται νοηματικά ο κόσμος αλλά και ο άνθρωπος. Ο Χάιντεγκερ επαναφέρει στην σκέψη του τον αρχαίο τεχνίτη και την αντίληψη γύρω από την παραγωγική του διαδικασία. Στην αρχαία ελληνική αντίληψη η τέχνη-τεχνική εμφανίζεται με τελεολογικό χαρακτήρα. Τα πράγματα διατηρούν μία εσωτερική ουσία, η οποία αναπτύσσεται και εκδηλώνεται μέσω της τεχνικής δραστηριότητας του τεχνίτη, αποκαλύπτοντας το «Είναι» των πραγμάτων. Όπως αναφέρει ο Χάιντεγκερ στο δοκίμιο *The Question Concerning Technology*, «η *techné* είναι ένας τρόπος του αληθεύειν. Αποκαλύπτει ό,τι δεν αναδύεται από μόνο του και δεν βρίσκεται ακόμη εδώ μπροστά μας· ό,τι μπορεί να εμφανίζεται και να καταλήγει τη μία έτσι και την άλλη αλλιώς» (Heidegger, 1977, σ. 13). Η τέχνη ως δημιουργική δραστηριότητα έφερε τον άνθρωπο ως «Dasein» σε άμεση επαφή και συσχετισμό με τα πράγματα και την φύση γύρω του. Μέσω αυτής της δραστηριότητας, ο κόσμος έκανε την αποκάλυψή του σε επίπεδο νοημάτων και εμπειρίας. Ένα νόημα που διαθέτουν στην ουσία τους τα πράγματα, το οποίο, μέσω της σχέσης τους με τον άνθρωπο, αποκαλύπτεται. Η τέχνη αποτελεί, τρόπον τινά, την μεσολάβηση του ανθρώπου και του κόσμου. Μια διαδικασία η οποία αναπτύσσει τον συσχετισμό μεταξύ της πρακτικής και του νοήματος, υπερβαίνοντας τον φαινομενικό δυισμό τους. Ο Χάιντεγκερ αναφέρεται έτσι στην τέχνη ως μια αξιακά φορτισμένη δραστηριότητα. Η τέχνη υπάκουε στο λόγο της εποχής και η δράση της συσχετιζόταν με ένα ολόκληρο ηθικό και αξιακό σύμπλεγμα, ενώ παράλληλα ικανοποιούσε και τις λειτουργικές ανάγκες της κοινωνίας, χωρίς αυτές να θεωρούνται ανεξάρτητες του πολιτισμικού πλέγματος.

Ο Χάιντεγκερ εμφανίζει τη σχέση ανθρώπου, τέχνης – τεχνικής και κόσμου ως σημείο αναφοράς, από το οποίο μπορεί να εκδηλώσει την κριτική του απέναντι στην σύγχρονη τεχνολογία. Στην εποχή μας, η αξιακά φορτισμένη τέχνη, η ουσία των πραγμάτων και η εμπλοκή του ανθρώπου

στην νοηματική αποκάλυψη του κόσμου αποτελούν στοιχεία, τα οποία κλονίζονται εξετάζοντας τον τρόπο που η σύγχρονη τεχνολογία συγκροτεί τον κόσμο. Η σχέση ανθρώπου και κόσμου παρουσιάζει ρήγμα, το οποίο αμβλύνεται μέσω της τεχνολογικής κυριαρχίας στη σύγχρονη κοινωνία. Η θέση του ανθρώπου ως εμπλεκόμενου στη νοηματική αποκάλυψη του κόσμου εγκαταλείπεται, καθώς η διαδικασία αυτή απορροφάται από την τεχνικοεπιστημονική προσέγγιση της πραγματικότητας, η οποία, υποστηρίζοντας την αντικειμενικότητα και την ουδετερότητά της, αποσιλώνει την δυναμική σχέση του ανθρώπου και του κόσμου. Με γνώμονα την χαϊντεγκεριανή προσέγγιση περί της σύγχρονης κρατούσας και μονοπωλιακής τεχνικοεπιστημονικής ερμηνείας του κόσμου, ο Feenberg σχολιάζει ότι ο Χάιντεγκερ, «υποστηρίζει ότι η πραγματικότητα είναι θεμελιωδώς αναδομημένη από την τεχνοεπιστήμη με τρόπο που την απογυμνώνει τελείως από τις εγγενείς δυνατότητές της και την εκθέτει στην κυριαρχία.....Ο κίνδυνος δεν είναι μόνο τα πυρηνικά όπλα ή κάποια παρόμοια απειλή για την επιβίωση, αλλά η εξάλειψη της ιδιαίτερης θέσης και αξιοπρέπειας της ανθρωπότητας ως του όντος, μέσα από το οποίο ο κόσμος αποκτά δυνατότητα κατανόησης και νόημα» (Feenberg, 2005, σ. 14). Ο τρόπος, με τον οποίο εκδηλώνεται η σύγχρονη τεχνολογία συνεπικουρούμενη από την τεχνικοεπιστημονική ερμηνεία του κόσμου, αφαιρεί, κατά τον Χάιντεγκερ, την κεντρική κατηγορία του ανθρώπου, αυτή της ενεργητικής εμπλοκής και της νοηματοδότησης του κόσμου. Όπως σημειώνει η Μαγγίνη, σχετικά με την εν λόγω προβληματική του Χάιντεγκερ, «αυτή τη μοναδικότητα της ανθρώπινης κατάστασης αποποιείται η νεώτερη τεχνική, στο μέτρο που απολυτοποιεί την ζωή οδηγώντας την στην απροϋπόθετη αντικειμενοποίησή της» (Μαγγίνη, 2010, σ. 18).

Τόσο ο Χάιντεγκερ, όσο στη συνέχεια και ο Μαρκούζε, αντιλαμβάνονταν την ουδετερότητα της τεχνολογίας ως κίβδηλη. Όπως σημειώνει ο Μαρκούζε αναφερόμενος στην ερμηνεία της τεχνικοεπιστήμης ως ουδέτερης, «μπροστά στον εσωτερικό εργαλειακό χαρακτήρα της επιστημονικής μεθόδου, η ερμηνεία αυτή (της ουδετερότητας) φαντάζει ανεπαρκής. Μια στενότερη σχέση μοιάζει να κυριαρχεί ανάμεσα στην επιστημονική σκέψη και στην εφαρμογή της, ανάμεσα στο σύμπαν του επιστημονικού λόγου και το σύμπαν του καθημερινού λόγου και της καθημερινής συμπεριφοράς- μια σχέση στην οποία και οι δύο πόλοι κινούνται κάτω από την ίδια λογική και ορθολογικότητα της κυριαρχίας» (Marcuse, 2020, σ. 286). Εφόσον η τεχνολογία συνεπικουρούμενη από την τεχνοεπιστήμη παράγει νόημα καθώς και μορφές κοινωνικής πρακτικής μέσα στον κόσμο, η ουδετερότητα δεν μπορεί να συνιστά αυθεντικό περιεχόμενο. Και οι δύο στοχαστές αναγνώρισαν ότι ο κόσμος, ο οποίος ορθώνεται με άξονα την τεχνολογία,

αποδεικνύεται ξένος και επιθετικός για τον άνθρωπο, με το Μαρκούζε να εστιάζει ιδιαίτερα στο ιστορικό ζήτημα της αναπαραγωγής της κυριαρχίας του βιομηχανικού πολιτισμού σε επίπεδο Λόγου και πρακτικής. Μέσα από αυτό το πρίσμα, η κυριαρχία της τεχνολογίας παράγει ανθρώπινη δυστυχία και αποξένωση. Ο άνθρωπος μέσα σε αυτό το πλαίσιο χάνει τον ρόλο της δυναμικής οντότητας και υποβιβάζεται σε εργαλείο της τεχνολογικής λειτουργίας.

Κατά την αρχαία ελληνική αντίληψη, από την οποία εκκινεί η σκέψη του Χάιντεγκερ για την αρχαία *techne*, τα πράγματα έφεραν εγγενώς μια ουσία η οποία αποκαλυπτόταν μέσω της τέχνης-τεχνικής προσφέροντάς της την τελεολογική ολοκλήρωση που ήδη έφερε ως ουσιαστική δυνητικότητα το πράγμα εντός του. Η κεντρική αυτή αντίληψη προσέφερε μια ερμηνευτική προσέγγιση των πραγμάτων και του κόσμου πλήρως διαφορετική, αλλά και αντιθετική από αυτή που εκφράζει η νοηματική ερμηνεία του κόσμου κάτω από το βάρος της επίδρασης της σύγχρονης τεχνολογίας και της τεχνικοεπιστήμης. Η τεχνολογία και η τεχνο-επιστήμη ακύρωσαν οποιαδήποτε τελεολογία και ουσία, τις οποίες εξέφραζε η αρχαία αντίληψη για τα πράγματα και τη φύση. Προβάλλοντας την ουδετερότητά της, η τεχνολογία εμφανίζεται να μην υπακούει σε αξίες αλλά σε ποσότητες, ενώ οι τροπικότητες που λαμβάνει υπάγονται στην υποκειμενική βούληση. Την ουσία των πραγμάτων, που η αρχαία τέχνη αποκάλυπτε διατηρώντας τον συσχετισμό των πραγμάτων και του ανθρώπου σε μία αντίληψη του κόσμου ως ολότητας, η σύγχρονη τεχνολογία την διασπά, αναδιαμορφώνοντας την αντίληψη για ολόκληρο τον κόσμο. Ο κόσμος και η φύση κατακερματίζονται, δεν προσεγγίζονται υπό το πρίσμα της ουσίας που αναπτύσσεται, καθώς φανερώνουν το «Είναι» τους, παρά αναγνωρίζονται ως πρώτη ύλη, έτοιμη για μετατροπή στην εξυπηρέτηση υποκειμενικών σκοπών. Η προσέγγιση της φύσης εργαλειακά και ποσοτικά ως πρώτης ύλης αποβάλλει εσωτερικούς σκοπούς και υποτάσσεται στην μηχανική λογική που παράγει η τεχνολογία, κατασκευάζοντας τον κόσμο πλέον ως πεδίο άντλησης πόρων. Σύμφωνα και με το συλλογισμό του Feenberg, «ο σύγχρονος τεχνολογικός ορθολογισμός θυσιάζει αυτή την αλήθεια με την εξάλειψη όλων των αναφορών στην ουσία και τη δυνητικότητα. Αποσκοπεί στην κατηγοριοποίηση, ποσοτικοποίηση και στον έλεγχο. Παραδέχεται ότι δεν υπάρχει καμία ένταση μεταξύ αληθινής και ψευδούς ύπαρξης και δεν κάνει διάκριση μεταξύ προτιμήσεων και δυνατοτήτων. Το εμπειρικά παρατηρούμενο πράγμα είναι η μόνη πραγματικότητα και η αλήθεια και το ψέμα ισχύουν μόνο για τις προτάσεις που το αφορούν. Και επειδή ακριβώς ορίζεται από την εμπειρική του παρουσία, το πράγμα μπορεί να αναλυθεί μεθοδικά σε διαφορετικές ιδιότητες και ποσότητες και να απορροφηθεί από ένα τεχνολογικό

σύστημα, υποβάλλοντάς το σε ξένους σκοπούς. Αυτό που η αρχαία οντολογία θεώρησε ως εγγενή τελικότητα- η τελειοποιημένη μορφή των πραγμάτων, ο Λόγος της *techne*- αντιμετωπίζεται τώρα σαν μία απλή προσωπική επιλογή. Η σύγχρονη λογική ισοπεδώνει την διαφορά μεταξύ των βασικών δυνατοτήτων των πραγμάτων και των καθαρά υποκειμενικών επιθυμιών. Δηλώνει την "ουδετερότητα" απέναντι στις ουσίες που διέπουν τις προηγούμενες *technai*. Οι αυθαίρετα επιλεγμένες αξίες τοποθετούνται στο ίδιο επίπεδο με τις ουσίες και κανένα οντολογικό ή κανονιστικό προνόμιο δεν αποδίδεται στις τελευταίες» (Feenberg, 2005, σ. 87). Ο Μαρκούζε εμφανίζεται επίσης να συνυπογράφει την παραπάνω διαπίστωση, ορμώντας ενδεχομένως από την χαϊντεγκεριανή αντίληψη σχετικά με το ζήτημα της εσωτερικής ουσίας των πραγμάτων και της τελεολογικής ερμηνείας του κόσμου που προσέφερε η αρχαία τέχνη σε διάκριση και σε ένταση με την τεχνικοεπιστημονική προσέγγιση αναφέροντας ότι, «η ποσοτικοποίηση της φύσης, η οποία οδήγησε στην εξήγησή της με όρους μαθηματικών δομών, διαχώρισε την πραγματικότητα από όλους τους εγγενείς σκοπούς και ως εκ τούτο διαχώρισε το αληθές από το καλό, την επιστήμη από την ηθική. Όπως κι αν η επιστήμη ορίζει τώρα την αντικειμενικότητα της φύσης και τις διασυνδέσεις μεταξύ των μερών της, δεν μπορεί να την συλλάβει επιστημονικά με όρους "τελικών αιτίων"» (Marcuse, 2020, σ. 274).

Η αντίληψη περί εσωτερικής ουσίας του κόσμου αντικαθίσταται από την υπολογιστική σκέψη του σύγχρονου ανθρώπου. Στην θέση της ουσίας τοποθετείται η έννοια της αξίας στο πλαίσιο της κεφαλαιοκρατικής αγοράς. Η ανθρωπότητα απομυζεί την φύση υποτάσσοντας τον κόσμο στην τεχνολογική τάξη και την υποκειμενική βούληση, μία συνθήκη που παράγει την εργαλειοποίηση εντός των ανθρώπινων σχέσεων και την εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Για την ερμηνεία των υφιστάμενων σύγχρονων συνθηκών, ο Χάιντεγκερ εισήγαγε την οντολογική κατηγορία «*Gestell*» (στην γερμανική απόδοση). Η έννοια σηματοδοτεί το "πλαίσιο" ενός κόσμου, του οποίου τόσο τα πράγματα, όσο και οι άνθρωποι αποτελούν πόρους προς αξιοποίηση υποκειμενικών σκοπών, υπαγόμενων στη λογική της τεχνολογικής αποτελεσματικότητας. Τα πράγματα ταξινομούνται σε ποσότητες και ποιότητες θεωρούμενα σαν πόροι που απορροφώνται από το τεχνολογικό σύστημα. Ο Χάιντεγκερ προσεγγίζει κριτικά τον τρόπο με τον οποίο, η συγκροτημένη από την σύγχρονη τεχνολογία «*Gestell*» αποκόπτει τον άνθρωπο από την ενεργό εμπλοκή του με τον κόσμο, αναφέροντας ότι, «η «Πλαισίωση» είναι η συγκέντρωση που ανήκει σε εκείνη τη διάταξη, η οποία επιτίθεται στον άνθρωπο και τον θέτει στη θέση να αποκαλύψει το αληθινό, με τον τρόπο της διαταγής, ως απόθεμα σε αναμονή. Ως αυτός που προκαλείται με αυτόν

τον τρόπο, ο άνθρωπος στέκεται εντός του ουσιώδους πεδίου της «Πλαισίωσης». Δεν μπορεί ποτέ να αναπτύξει μια σχέση μαζί της μόνο εκ των υστέρων» (Heidegger, 1977, σ. 24).

Ο Μαρκούζε θα αξιοποιήσει και θα τροποποιήσει την οντολογική χαϊντεγκεριανή κατηγορία της «Gestell» προσλαμβάνοντάς την στην ιστορικότητα της καπιταλιστικής βιομηχανικής κοινωνίας και της τεχνολογικής κυριαρχίας πάνω στην οποία βασίζεται. Σε αντίθεση με τον Χάιντεγκερ, ο οποίος εμμένει στις οντολογικές ερμηνευτικές δυνατότητες που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία για την σχέση ανθρώπου και κόσμου, ο Μαρκούζε επικεντρώθηκε στον τρόπο υπέρβασης της Gestell, θεωρώντας ως αναγκαίες τις ριζοσπαστικές κοινωνικό-πολιτικές αλλαγές. Η τεχνολογία για τον Μαρκούζε δεν απορρίπτεται ερμηνεύοντάς την σαν καταστροφική. Σε αντίθεση προς τον Χάιντεγκερ, ο οποίος πρόβαλε μία ρομαντική επιθυμία για παλινδρόμηση προς την αρχαία *techne*, ο Μαρκούζε υποδεικνύει ότι εντός της τεχνολογίας κυοφορούνται απελευθερωτικές δυνατότητες, οι οποίες, εφόσον αποδεσμευτούν από τους κυριαρχικούς καπιταλιστικούς μηχανισμούς, μπορούν να αποτελέσουν βάση για μία νέα και ανώτερη μορφή πολιτισμικής ελευθερίας, καθώς και για επαναπροσδιορισμό της σχέσης του ανθρώπου και του κόσμου. Ο Μαρκούζε, αναφερόμενος στις νέες δυνατότητες που ενυπάρχουν στην τεχνολογική ανάπτυξη και στην εφαρμογή της στην παραγωγική διαδικασία, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της αυτοματοποίησης της παραγωγής, υποστηρίζει ότι, «θα έχουμε φτάσει στο στάδιο αυτό όταν η υλική παραγωγή (συμπεριλαμβανομένων των απαιτούμενων υπηρεσιών) θα έχει αυτοματοποιηθεί σε τέτοιο βαθμό, που θα μπορούν να ικανοποιηθούν όλες οι βιοτικές ανάγκες και την ίδια στιγμή ο χρόνος εργασίας θα έχει μειωθεί στο ελάχιστο. Από αυτό το σημείο και μετά, η τεχνική πρόοδος θα έχει υπερβεί τα όρια της αναγκαιότητας, μέσα στα οποία εκτελούσε θέση εργαλείου κυριαρχησης και εκμετάλλευσης, και όπου η ορθολογικότητά της ήταν ως εκ τούτου περιορισμένη· η τεχνολογία θα γίνει ένα μέσο για την ελεύθερη εκδήλωση των ικανοτήτων του ανθρώπου, για την πάλη του να φέρει την ειρήνη στην φύση και την κοινωνία» (Marcuse, 2020, σ. 93). Το υπερβατικό αυτό στάδιο που μπορούν να επιτύχουν οι σύγχρονες και ταχέως αναπτυσσόμενες παραγωγικές δυνάμεις της βιομηχανικής κοινωνίας, εφόσον διαρρηχθεί το κυριαρχικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται, συναντά, σύμφωνα με τον Μαρκούζε, την διαρκή ιδεολογική αντίσταση από το κατεστημένο σύστημα κυριαρχίας: «Στις μέρες μας ο αγώνας ενάντια σε αυτή την ιστορική εναλλακτική βρίσκεται σταθερό και μαζικό έρεισμα στον πληθυσμό και αντλεί την ιδεολογία του από την άτεγκτη καθοδήγηση της σκέψης και της συμπεριφοράς προς το δεδομένο σύμπαν γεγονότων» (Marcuse, 2020, σ. 94).

Η χαϊντεγκεριανή οντολογική αντιμετώπιση της σύγχρονης τεχνολογίας ως κατηγορίας που συγκροτεί νοηματικά τον κόσμο ως Gestell, τροποποιείται στο έργο του Marcuse ως αξιολόγηση της τεχνολογίας εντός του πλαισίου της καπιταλιστικής κυριαρχίας. Η τεχνολογία, παραγωγός νοήματος στην χαϊντεγκεριανή πραγματεία, στην μαρκουζιανή προσέγγιση αποκτά την ιστορικά πολιτική της προέκταση. Ο ίδιος ο Μαρκούζε θεωρεί ότι η λειτουργία της αποκτά περιεχόμενο μέσω στρεβλών ιδεολογικών τάσεων που παράγονται από δεσποτικές τάξεις, εμποτίζοντας και χειραγωγώντας τον σύγχρονο λόγο προς την εξυπηρέτηση επιμέρους συμφερόντων. Η σύγχρονη τεχνολογία δεν αποτελεί, για τον Μαρκούζε, καθ' αυτή αιτία στρέβλωσης της αλήθειας και πραγματοποίησης του κόσμου, αλλά εκδηλώνεται ως τέτοια διαμέσου της χειραγώγησής της από τα πολιτικά και κυριαρχικά καπιταλιστικά συμφέροντα: «Στην κατασκευή της τεχνολογικής πραγματικότητας, δεν υπάρχει καθαρά ορθολογική επιστημονική τάξη· η διαδικασία της τεχνολογικής ορθολογικότητας είναι μια πολιτική διαδικασία.....η καθολική αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα του μηχανισμού στον οποίο υπάγονται αποκρύπτει τα ιδιωτικά συμφέροντα που οργανώνουν τον μηχανισμό» (Marcuse, 2020, σσ. 304-305). Στο στόχαστρο της κριτικής του Μαρκούζε μπαίνει η ανατροπή της ψευδούς συνείδησης, που παράγει η ιδεολογία των κυρίαρχων τάξεων, μία ιδεολογία, η οποία διαρκώς ενισχύεται από την αποτελεσματικότητα που επιδεικνύει η τεχνολογία στο πεδίο της παραγωγής πλούτου και ανέσεων για μεγάλο εύρος του δυτικού κόσμου, αποκρύπτοντας το ανυπολόγιστο τίμημα για τον άνθρωπο και την φύση.

Με λίγα λόγια, σε διάλογο, αλλά και σε ένταση προς την χαϊντεγκεριανή φιλοσοφική θεώρηση της τεχνολογίας, ο Μαρκούζε εξέτασε την ίδια την τεχνολογία υπό το πρίσμα της απελευθερωτικής της δυνατότητας, εφόσον και η ίδια απελευθερωθεί από την χειραγώγηση της καπιταλιστικής κυριαρχίας. Οι μηχανισμοί της καπιταλιστικής κυριαρχίας τείνουν όμως να αναπαράγονται, καθώς η διάρρηξή τους δεν υπάγεται σε κάποια αναγκαιότητα. Το βάρος της σύγκρουσης με αυτούς τους μηχανισμούς οφείλει να σηκώσει ο άνθρωπος ως ενσυνείδητο υποκείμενο, πλήττοντας σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο τα θεμέλια της καπιταλιστικής τεχνολογικής κυριαρχίας. Επί της ουσίας, ο Μαρκούζε, σε διάκριση προς τον Χάιντεγκερ, προσλαμβάνει φιλοσοφικά το αίτημα μιας κοινωνικής Άρνησης του συγκεκριμένου τρόπου συγκρότησης και εφαρμογής της τεχνολογίας, όπως αυτή διαμορφώνεται στο πλαίσιο του καπιταλιστικού κόσμου.

IV.

Ο Μαρκούζε, στο βιβλίο του *Έρως και πολιτισμός*, στρέφεται στην εξέταση της φροϋδικής θεώρησης με στόχο να εντάξει το θεωρητικό οπλοστάσιο της ψυχαναλυτικής θεωρίας του Φρόυντ στην πολιτική επιστήμη και την κριτική θεωρία. Η χρήση των ψυχαναλυτικών φροϋδικών θεωρητικών εργαλείων προσφέρει μία διττή κριτική δυνατότητα στον Μαρκούζε. Η πρώτη σχετίζεται με την κριτική της καταπιεστικής τάσης της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας και του τρόπου που καταδυναστεύει το άτομο στο ανελεύθερο πλαίσιο που επιβάλλει. Σε δεύτερο στάδιο ο Μαρκούζε θα επιχειρήσει να υπερβεί την φροϋδική σκέψη. Μέσα από τα φροϋδικά εργαλεία θα καταπιαστεί με το πως η βασική δομή των ενστίκτων, σε συνδυασμό με τις δυνατότητες που βρίσκονται διαθέσιμες στον σύγχρονο βιομηχανικό πολιτισμό, μπορούν να δημιουργήσουν ένα νέο, μη απωθητικό πλαίσιο πολιτισμικής συγκρότησης.

Ο Φρόυντ αντιμετωπίζει ως θεμελιακό γεγονός του πολιτισμού την καθυπόταξη των ενστίκτων. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι «είναι αδύνατο να παραβλέσουμε σε ποια έκταση ο πολιτισμός στηρίζεται στην παραίτηση από τις ορμές, σε πόσο μεγάλο βαθμό έχει ως προϋπόθεση ακριβώς την μη ικανοποίηση (καταπίεση, απώθηση ή τι άλλο ακόμη;) ισχυρών ορμών. Αυτή η "πολιτισμική ματαίωση" εξουσιάζει τον μεγάλο τομέα των κοινωνικών σχέσεων των ανθρώπων» (Φρόυντ, 2013, σ. 56). Η λίμπιντο ως βασική ενέργεια της ψυχικής δομής των ενστίκτων πρέπει να απωθηθεί, καθώς η επιτακτικότητα που προβάλλει προς την ικανοποίησή της βρίσκεται σε ένταση προς οποιαδήποτε χρήσιμη κοινωνική λειτουργία. Η καθυπόταξη και η καθυστέρηση της ικανοποίησης αποτελεί βάση για οποιαδήποτε πολιτισμική πρόοδο μπορεί να υπάρξει. Σύμφωνα με τον Φρόυντ, «στο πρόγραμμα της " Δημιουργίας" δεν περιέχεται η πρόθεση να είναι ο άνθρωπος " ευτυχισμένος"» (Φρόυντ, 2013, σ. 28). Η ευτυχία, όπως την παρέχει η ενστικτώδης ικανοποίηση του άτομο, μέσα σε ένα δεδομένο πολιτιστικό πλαίσιο, πρέπει να απωθείται και, σε τελική ανάλυση, η ενέργεια που παρέχεται από την απωθημένη λίμπιντο πρέπει να μεταβάλλεται και να «εξυψώνεται» σε κοινωνικά χρήσιμες δραστηριότητες.

Ο περιγραφικός αυτός κορμός της σχέσης της λίμπιντο ως βασικής ψυχικής ενέργειας και του πολιτισμού ως πεδίου απώθησης εννοιολογείται στη φροϋδική θεωρία με την πάλη μεταξύ «αρχής της ηδονής» και «αρχής της πραγματικότητας». Η αρχή της πραγματικότητας επιβάλλεται στην

αρχή της ηδονής και, μέσω της καθυπόταξης της δεύτερης, δημιουργείται το πλαίσιο της πολιτισμικής συνύπαρξης και της κοινωνικής προόδου. Ο Φρόντ εξέτασε αυτή την συγκρουσιακή σχέση ως διστορική αναγκαιότητα, που επιβάλλεται σε οποιαδήποτε πολιτισμική συγκρότηση· όπως υποστηρίζει ο Μαρκούζε, «η ιστορία του ανθρώπου είναι η ιστορία της απώθησής του. Ο πολιτισμός περιορίζει όχι μόνο την κοινωνική αλλά και τη βιολογική του ύπαρξη, όχι μόνο μέρη της ανθρώπινης υπόστασης, αλλά τη δομή των ενστίκτων του καθαυτή. Από την άλλη μεριά, τέτοιος περιορισμός αποτελεί την ίδια την προϋπόθεση της προόδου» (Marcuse, 1981, σ. 21). Ο Μαρκούζε θα μεταφέρει την αναγκαιότητα της απώθησης του Φρόντ στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, επιχειρώντας να δείξει ότι δεν πρόκειται για κάποια αμετάβλητη και αμετακίνητη προϋπόθεση. Εξετάζει, κατ' αυτή τη συλλογιστική, τον τρόπο με τον οποίο η σχέση αρχής της πραγματικότητας και αρχής της ηδονής, εντασσόμενη στην ερμηνευτική των σύγχρονων ιστορικών δεδομένων και των συναφών δυνατοτήτων, μπορεί να δημιουργήσει ένα πλαίσιο απελευθέρωσης των ενστίκτων που σχετίζονται με την ηδονή.

Ο πολιτισμός, λοιπόν, περιστρέφεται γύρω από τον άξονα της κυριαρχησης του ατόμου μέσω του μηχανισμού της απώθησης, που κατά τον Φρόντ αποτελεί προαπαιτούμενο. Η αρχή της πραγματικότητας ως έννοια προσεγγίζεται με τους όρους της ενσωμάτωσης των κανονιστικών ρυθμίσεων της ιστορικής πραγματικότητας, η οποία αρχικώς επιβάλλεται ως εξωτερική στο άτομο, που στην ελεύθερη δράση του κινείται με βάση τις επιταγές της αρχής της ηδονής, της άμεσης και ανεμπόδιστης σεξουαλικής εκπλήρωσης. Κρίσιμο στοιχείο της φροϋδικής θεωρίας αποτελεί το γεγονός ότι η εξωτερική επιβολή, μέσω της λειτουργίας της δομής των ενστίκτων και συγκεκριμένα του "υπερεγώ", αναπαράγει την κυριαρχία της αρχής της πραγματικότητας σε ολόκληρη την δομή των ενστίκτων του ατόμου. Δημιουργείται και λειτουργεί έτσι η κανονιστική ρύθμιση της κοινωνικής ηθικής. Η εμπέδωση και η αναπαραγωγή της αρχής της πραγματικότητας από το άτομο δε σημαίνει, βεβαίως, και το τέλος της πάλης μεταξύ της αρχής της ηδονής και της αρχής της πραγματικότητας. Το "υποσυνείδητο" του ανθρώπου «διατηρεί τους αντικειμενικούς σκοπούς της νικημένης αρχής της ηδονής» (Marcuse, 1981, σ. 25), αυτούς της άμεσης και ανεμπόδιστης ικανοποίησης. Η διατήρηση των σκοπών της ηδονής αποτελεί ένα κρίσιμο στοιχείο, το οποίο σχετίζεται με την διατήρηση ενός πεδίου ακεραιότητας και ελευθερίας από την μεριά του ατόμου. Το "ασυνείδητο", με την μορφή του "προεγώ", αν και απωθημένο, διατηρεί ζωντανή τη σπίθα της Άρνησης ως δυνητικότητα της ρήξης με το κατεστημένο της αρχής της πραγματικότητας. Η πλήρης, εμπεδωμένη και αυτοαναπαραγόμενη κυριαρχία της αρχής της πραγματικότητας θα είχε

τελεσιδικήσει, αν δεν βρίσκονταν ελεύθερα και πιο απομακρυσμένα τμήματα της ψυχικής δομής του ανθρώπου, που αμφισβητούν την επιβολή της κυριαρχίας. Ο Φρόντ αναφέρει σχετικά ότι, «οι ανώτερες ψυχικές αρχές υποτάσσονται στην αρχή της πραγματικότητας. Ταυτόχρονα δεν εγκαταλείπεται κατά κανέναν τρόπο ο σκοπός της ικανοποίησης» (Φρόντ, 2013, σ. 32). Τα στοιχεία αυτά, όπως θα δούμε στην συνέχεια, αναδεικνύονται από τον Μαρκούζε ως στοιχειακές δυνάμεις στην προοπτική της υπέρβασης του πολιτισμού της απώθησης.

Η αρχή της πραγματικότητας κυριαρχεί, δικαιολογώντας την απώθηση ως αναγκαία συνθήκη ενός κόσμου έλλειψης και ανισοκατανομής των μέσων διαβίωσης. Κατά αυτό τον τρόπο ο Φρόντ αναγνωρίζει ότι, «ο πολιτισμός υποτάσσεται στην οικονομική αναγκαιότητα, αφού αυτή αφαιρεί από την σεξουαλικότητα ένα μεγάλο μέρος της ψυχικής ενέργειας και το καταναλώνει για δικούς της σκοπούς (Φρόντ, 2013, σ. 66). Η ελευθερία και η αμεσότητα της ικανοποίησης που απαιτούν τα ένστικτα, με βάση την αρχή της ηδονής, αποδεικνύονται ουτοπικές. Την ίδια στιγμή, η "σπάνις" αποτελεί στη βάση της μια οικονομική αιτιολογία που εκλογικεύει τις καταπιεστικές και τις κυριαρχικές τάσεις, τις οποίες υπαγορεύει η αρχή της πραγματικότητας. Η δικαιολόγηση αυτή, μεταφερόμενη στο σύγχρονο ιστορικό χρόνο και στις δυνατότητες του σύγχρονου πολιτισμού, αποτελεί και ένα κομβικό σημείο κριτικής από την πλευρά της μαρκουζιανής σκέψης. Ο Μαρκούζε, εστιάζοντας στις στέρησεις, στους κόπους, στη φτώχεια, βλέπει ότι τέτοια φαινόμενα δεν δικαιολογούνται από πραγματικούς, έλλογους περιορισμούς. Η απώθηση, που θεώρησε ο Φρόντ σαν αναγκαία διιστορική προϋπόθεση του πολιτισμού, απαιτείται να επανεξεταστεί στο πλαίσιο της βιομηχανικής κοινωνίας. Η κοινωνία, κατά τον Μαρκούζε, θα μπορούσε να ελευθερώσει μεγάλο μέρος των ενστίκτων, λειτουργώντας προς την ικανοποίηση των ανθρώπων, χωρίς να τεθούν σε κίνδυνο ούτε η ανθρώπινη ύπαρξη ούτε η κοινωνική πρόοδος. Αυτή η απελευθέρωση θα επανέφερε μεγάλο μέρος της ενέργειας των λιμπιντικών ενστίκτων, τα οποία μέχρι στιγμής καταπιέζονται, την ίδια στιγμή που η ενέργειά τους μετουσιώνεται προς την παραγωγή καταναγκαστικού έργου, «και προς την αποδέσμευση της ενέργειας αυτής για την εκπλήρωση των αυτόνομα ανεπτυγμένων αναγκών του ατόμου. Αυτά στην πραγματικότητα θα αποτελούσαν την άρση της εξύψωσης, που όμως δε θα κατέστρεφε τις πνευματικοποιημένες εκδηλώσεις της ανθρώπινης ενέργειας, αλλά μάλλον θα τις θεωρούσε σκοπούς και πιθανότητες ευτυχισμένης ικανοποίησης» (Μαρκούζε, 2001, σ. 9).

Ο Μαρκούζε εντοπίζει αυτή την ανορθολογική αντιστοιχία μεταξύ συνθηκών της ύπαρξης του σύγχρονου ατόμου και των δυνατοτήτων που προσφέρει η σύγχρονη ιστορική στιγμή. Η βιομηχανική κοινωνία έχει αναπτύξει σε τέτοιο βαθμό τον κοινωνικό πλούτο, που η δυσχερής θέση του ανθρώπου φαίνεται όλο και πιο παράλογη. Το κοινωνικό παράλογο του σύγχρονου πολιτισμού είναι κεντρικό στην μαρκουζιανή κριτική, καθώς προσδιορίζει μέσω αυτού όλο το πλαίσιο των ανορθολογικών απαρνήσεων και περιορισμών που βιώνει το σύγχρονο άτομο. Οι απραγματοποίητες δυνατότητες, σε συνδυασμό με τις υφιστάμενες συνθήκες, αποτελούν ακριβώς και τον δίαυλο μέσω του οποίου ο Μαρκούζε επιδιώκει να προσδιορίσει και να ανατρέψει κριτικά το παράλογο της σύγχρονης κοινωνίας.

Ο Φρόντ, από την πλευρά του, θεώρησε ότι η παραχώρηση ελευθερίας στην ικανοποίηση των ενστίκτων αποτελεί κίνδυνο, που μπορεί να οδηγήσει στην εξάλειψη του πολιτισμού. Αναγνώρισε προς τούτο και ως αντίτιμο του πολιτισμού την ανελευθερία και τον περιορισμό του ατόμου. Η αρχή της πραγματικότητας, με άξονα την σπάνη και την κυριαρχία, ενσωματώνεται με διαφορετικές μορφές στον εκάστοτε τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας ανταποκρινόμενη στις παραγωγικές ανάγκες του αντίστοιχου πολιτισμού. Η κυριαρχία, στη βάση και ως αποτέλεσμα της απώθησης, υιοθετήθηκε ως πρακτική από ηγεμονικές ομάδες συμφερόντων. Η προσθήκη αυτή, που ενσωματώνει την κυριαρχία της αρχής της πραγματικότητας στους μηχανισμούς της κοινωνικής πρακτικής ορισμένων ομάδων, σχηματοποιήθηκε από τον Μαρκούζε με τον ορισμό της «πλεονάζουσας απώθησης». Ο ορισμός φανερώνει ένα προστιθέμενο επίπεδο απώθησης, ανεξάρτητα από την αναγκαιότητα που επιβάλλει η αρχή της πραγματικότητας, όταν αυτή ενσωματώνεται στους κοινωνικούς μηχανισμούς της ιεράρχησης της παραγωγής και της κατανομής προϊόντων. Η πλεονάζουσα απώθηση καταδεικνύει, κατ' αυτόν τον τρόπο, ότι η απώθηση δεν εμφανίζεται μόνο ως αναγκαίος λόγος, ο οποίος απορρέει από τη σπάνη, αλλά αποτελεί μία κατευθυνόμενη δύναμη καθυπόταξης, που επιβάλλεται από τις κυρίαρχες τάξεις στις ταξικά διαρθρωμένες κοινωνίες. Η ηδονή πρέπει να απωθηθεί όχι μόνο εξαιτίας της ανάγκης της εκάστοτε πολιτισμικής αναπαραγωγής και προόδου, αλλά επειδή αποτελεί στοιχείο άρνησης των κυριαρχικών δομών και του μόχθου που αυτές επιφέρουν στο άτομο· «σ' όλη την ιστορική περίοδο του πολιτισμού, ο περιορισμός των ενστίκτων που επιβάλλει η σπάνη έχει ενισχυθεί πάντοτε από τους περιορισμούς που επιβάλλει η ιεραρχική κατανομή της σπάνης και της εργασίας· το συμφέρον της κυριαρχίας πρόσθεσε πλεονάζουσα απώθηση στην βασική απώθηση των ενστίκτων από την αρχή της πραγματικότητας. Η αρχή της ηδονής εκθρονίστηκε όχι μόνον επειδή ήταν

ταγμένη ενάντια στην πρόοδο μέσα στον πολιτισμό, αλλά και επειδή μαχόταν έναν πολιτισμό, που η πρόοδος του διαιωνίζει την κυριαρχία και το μόχθο..... Σ' αυτή την περίπτωση, ο φόβος ανταρσίας από μέρους των καταπιεζόμενων γίνεται κίνητρο ακόμα πιο αυστηρών κανονισμών» (Marcuse, 1981, σ. 48).

Η έννοια της πλεονάζουσας απώθησης επιτρέπει εντέλει στη μαρκουζιανή θεωρία να στραφεί στη συγκεκριμένη εξέταση των μηχανισμών κυριαρχίας του σύγχρονου βιομηχανικού πολιτισμού. Ο Μαρκούζε επεξεργάζεται προς τούτο την «αρχή της απόδοσης». Ο όρος αποτελεί στη βάση του ένα σημείο εξορθολογισμού της αρχής της πραγματικότητας και της παράλληλης πλεονάζουσας απώθησης, που υπαγορεύεται από τον τρόπο της οργάνωσης και των επιδιώξεων μίας κοινωνίας, η οποία, καθοδηγείται από την απαίτηση για διαρκή αύξηση του πλούτου. Η αρχή της απόδοσης ταιριάζει στην περιγραφή μίας «λαίμαργης και ανταγωνιστικής κοινωνίας», όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, η οποία διαρκώς επεκτείνεται. Στο σημείο αυτό, η κυριαρχία δε συνιστά απλώς αποτέλεσμα καταναγκασμού, αλλά προϋποθέτει μια διαρκή διαδικασία εκλογίκευσης του καταναγκασμού. Ως βάση του πολιτισμού ο εξορθολογισμός της καταπίεσης πυροδοτεί την απώθηση και την εξιδανίκευση των ενστίκτων, υποτάσσοντας το άτομο στον παραγωγικό μηχανισμό της σύγχρονης κοινωνίας, η οποία με την σειρά της πραγματώνεται μέσω αποξενωμένης και αλλοτριωμένης εργασίας.

Με ανάλογο τρόπο, ο Φρόυντ πραγματεύεται τη δυναμική σχέση μεταξύ των ενστίκτων του «Θανάτου» και του «Έρωτα». Η διαρκής απώθηση του Έρωτα, ως συνιστώσας της αρχής της ηδονής, τείνει να ενδυναμώνει τη δυναμική των καταστροφικών δυνάμεων του ενστίκτου του Θανάτου. Ο Μαρκούζε υποστηρίζει ότι η αρχή της απόδοσης απελευθερώνει και χρησιμοποιεί τα καταστροφικά ένστικτα, τα οποία εκδηλώνονται διαμέσου του πολιτισμού και αποτυπώνονται στις δράσεις της εκμετάλλευσης, της καταστροφής, της κυριαρχίας της φύσης και των ανθρώπων. Η δυναμική των ενστίκτων του θανάτου εμφανίζεται σε μια αμφίδρομη σχέση με την τεχνολογική ανάπτυξη, στο πλαίσιο που η τελευταία αποκτά περιεχόμενα και προσδιορισμούς από την υφιστάμενη οργάνωση του απωθητικού βιομηχανικού πολιτισμού. Ο αμφίδρομος χαρακτήρας αυτής της σχέσης σχετίζεται τόσο με την τροφοδότηση ενέργειας από τα ένστικτα του θανάτου προς την εξυπηρέτηση των τεχνολογικών παραγωγικών στόχων, όσο και προς το γεγονός ότι οι δυνατότητες και η δυναμική της τεχνολογίας εντείνουν και διευρύνουν το πεδίο εφαρμογής των ενστίκτων του θανάτου και της καταστροφής. Αναφέροντας σχετικά ο Μαρκούζε:

«Ολόκληρη η πρόοδος του πολιτισμού γίνεται δυνατή μόνο με το μετασχηματισμό και την χρησιμοποίηση του ενστίκτου του θανάτου ή των παραγώγων του. Η εκτροπή της πρωτογενούς καταστροφικότητας από το εγώ στον εξωτερικό κόσμο τροφοδοτεί την τεχνολογική πρόοδο...Κατά το μετασχηματισμό αυτό, το ένστικτο του θανάτου μπαίνει στην υπηρεσία του Έρωτα· οι επιθετικές ορμές παρέχουν ενέργεια για ακατάπαυστη αλλοίωση, καθυπόταξη και εκμετάλλευση της φύσης για το συμφέρον της ανθρωπότητας. Προσβάλλοντας, διασπάζοντας, αλλάζοντας, ανατινάζοντας πράγματα και ζώα (και περιοδικά, συνανθρώπους), ο άνθρωπος επεκτείνει την εξουσία του πάνω στον κόσμο και προχωρεί σε όλο και πλουσιότερα στάδια πολιτισμού. Αλλά σε όλη του την έκταση ο πολιτισμός διατηρεί τα ίχνη της θανατικής συνιστώσας του» (Marcuse, 1981, σσ. 59-60).

Η ερμηνεία για το ρόλο του Θανάτου περιέχει τόσο την αξιολογική κρίση ενός πολιτισμού, που εντατικοποιεί την καταστροφή όσο αναπτύσσεται, ενώ παράλληλα φανερώνει την ανάγκη απελευθέρωσης των λιμπιντικών δυνάμεων του Έρωτα έναντι της καταστροφής που παράγει ο Θάνατος ως δυναμική ενέργεια του πολιτισμού. Όσο ο πολιτισμός προοδεύει, αυξάνει τα επίπεδα απώθησης. Η αρχική απώθηση που επιβάλλεται στην αρχή της ηδονής, περιορίζοντας τις δημιουργικές δυνάμεις του έρωτα στην σεξουαλική αναπαραγωγή, απελευθερώνει το ένστικτο του θανάτου, το οποίο πρέπει και αυτό να απωθηθεί, καθώς η ανεμπόδιστη εκδήλωση του επιτίθεται στην ίδια την ζωή. Αυτή η συνθήκη αποτελεί τη «μοιραία διαλεκτική του πολιτισμού, που σύμφωνα με το Φρόιντ δεν έχει λύση- ακριβώς όπως και η πάλη του Έρωτα με το ένστικτο του θανάτου, η πάλη της παραγωγικότητας και της καταστροφής δεν έχουν λύση» (Μαρκούζε, 2001, σ. 26).

Η απώθηση έχει κύριο στόχο την ηδονή, όχι μόνο στο επίπεδο της χρηστικότητας που φανερώνει η παραγωγή έργου, αλλά και σε αυτό της διατήρησης της και της αναπαραγωγής της κυριαρχίας. Ο Μαρκούζε είδε στην ενέργεια της λίμπιντο, σε συνδυασμό με την κριτική σκέψη, τη δυναμική της Άρνησης απέναντι στους απωθητικούς και πειθαρχικούς μηχανισμούς, επομένως απέναντι σε ολόκληρη την κυριαρχική διάταξη του πολιτισμού. Ο Μαρκούζε θα αναζητήσει τα στοιχεία που παραμένουν ελεύθερα από την απώθηση και τα οποία θα μπορούσαν να συντελέσουν στην άρνηση του πολιτισμού ως πηγής δυστυχίας, σύμφωνα με την φροϋδική ορολογία. Ο Μαρκούζε ανασηματοδοτεί έτσι, υπό το πρίσμα της διαλεκτικής, τα δεδομένα που αντλεί από την φροϋδική

θεωρία, όσο και τα δεδομένα που βρίσκονται παρόντα στην ιστορική πραγματικότητα και τείνουν να συγκρούονται με την υφιστάμενη συνθήκη της ανθρώπινης ύπαρξης.

Σε αυτή την κατεύθυνση κινούμενος, ο Μαρκούζε συναντάται με την φροϋδική πραγμάτευση της φαντασίας. Η φαντασία εκφράζει, κατά την φροϋδική προσέγγιση, μια προπολιτισμική ελευθερία, την ελευθερία πριν σχηματιστεί και καθιερωθεί η αρχή της πραγματικότητας, καθώς αυτή «αποτραβήχτηκε αυστηρά από τις απαιτήσεις του ελέγχου της πραγματικότητας και έμεινε με προορισμό την εκπλήρωση δύσκολα πραγματοποιήσιμων επιθυμιών» (Φρόντ, 2013, σ. 34). Η φαντασία διατηρεί φυλογενετικά τη μνήμη του γένους, όταν η ηδονή αποτελούσε αυτοσκοπό της ύπαρξης, πριν δηλαδή η αρχή της πραγματικότητας και της απόδοσης την υποτάξει στην παραγωγικότητα. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε:

«ως ουσιώδες, ανεξάρτητο διανοητικό προτσές, η φαντασία έχει μιάν αξία αλήθειας εντελώς δικιά της — δηλαδή την υπερνίκηση της ανταγωνιστικής ανθρώπινης πραγματικότητας. Η φαντασία οραματίζεται τη συμφιλίωση του ατόμου με το σύνολο, της επιθυμίας με τη πραγματοποίηση, της ευτυχίας με το λόγο. Ενώ η αρμονία αυτή έχει εκτοπισθεί στην ουτοπία από την κατεστημένη αρχή της πραγματικότητας, η φαντασία επιμένει ότι πρέπει και μπορεί να γίνει πραγματική, ότι πίσω από την αυταπάτη βρίσκεται γνώση» (Marcuse, 1981, σ. 149) .

Ο σκοπός της ηδονής που εμφανίζεται στην φαντασία, ένας σκοπός που σύμφωνα με την φροϋδική θεωρία του πολιτισμού έπρεπε να απωθηθεί, στην μαρκουζιανή κριτική του βιομηχανικού πολιτισμού αναδιατυπώνεται. Ειδικότερα, η σκέψη του Μαρκούζε κατευθύνεται προς την διάρρηξη της φροϋδικής σύνδεσης μεταξύ λίμπιντο και σεξουαλικότητας. Ο Μαρκούζε επιστρέφει σε αυτή την υπόθεση, θεωρώντας ότι η ταύτιση της λίμπιντο με την σεξουαλικότητα αποτελεί εκδήλωση προσδιορισμένη από την απωθητική αρχή της πραγματικότητας και της απόδοσης. Η απελευθέρωση της λίμπιντο σε ένα μη απωθητικό περιβάλλον δε συνεπάγεται την επικράτηση ενός άκρατου σεξουαλισμού που τείνει στην καταστροφή της ύπαρξης, αλλά εστιάζει σε αυτήν ως δημιουργική δύναμη του Έρωτα, η οποία μπορεί να συνθέσει σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, αναθεωρώντας την δεδομένη αρχή της πραγματικότητας. Αναφερόμενος στην έννοια της «αυτό-εξύψωσης του σεξουαλισμού», ο Μαρκούζε υποστηρίζει ότι, «ο όρος υποδηλώνει πως ο σεξουαλισμός μπορεί, κάτω από ειδικές συνθήκες, να δημιουργήσει ανθρώπινες σχέσεις, πολιτισμένες σε υψηλό βαθμό, χωρίς να υποβληθεί στην απωθητική οργάνωση, που ο κατεστημένος πολιτισμός έχει επιβάλει πάνω στο ένστικτο. Τέτοια αυτο-εξύψωση προϋποθέτει

την ιστορική πρόοδο πέρα από τους θεσμούς της αρχής της απόδοσής που, με τη σειρά τους, θα απελευθέρωναν την αναδρομή των ενστίκτων (Marcuse, 1981, σ. 206). Και συμπληρώνει ο Μαρκούζε:

«Η λίμπιντο μπορεί να πάρει το δρόμο της αυτό-εξύψωσης μόνο σαν ένα κοινωνικό φαινόμενο: Σαν μια μη απωθημένη δύναμη, μπορεί να προωθήσει το σχηματισμό πολιτισμού μόνο κάτω από συνθήκες που συνδέουν συσχετισμένα άτομα μέσα στην καλλιέργεια του περιβάλλοντος για τις αναπτυσσόμενες ανάγκες και λειτουργίες τους. Η εκ νέου ενεργοποίηση του πολύμορφου και ναρκισσιστικού σεξουαλισμού παύει να είναι μια απειλή για τον πολιτισμό και μπορεί καθαυτή να οδηγήσει στο σχηματισμό πολιτισμού, αν ο οργανισμός υπάρχει όχι σαν όργανο αποξενωμένης εργασίας αλλά σαν υποκείμενο αυτοπραγμάτωσης — μ' άλλα λόγια, αν το κοινωνικά χρήσιμο έργο είναι ταυτόχρονα η διαφανής ικανοποίηση μιας ατομικής ανάγκης» (Marcuse, 1981, σ. 211).

Η προσέγγιση του Μαρκούζε δεν αντιστρατεύεται απόλυτα την φροϋδική ερμηνεία, αλλά την υπερβαίνει κριτικά. Ο Έρωτας ενσαρκώνει έτσι στον Φρόυντ αντικρουόμενες και αντιφατικές, τάσεις που τείνουν τόσο να καταστρέψουν, όσο και να συγκροτήσουν τον πολιτισμό. Το επίδικο δε βρίσκεται στην αναίρεση αυτού που ο Φρόυντ ονομάζει "αρχή της πραγματικότητας", αλλά στην εκ νέου σύνθεσή της στο επίπεδο που περιλαμβάνει την ηδονή ως σκοπό και ανάγκη του ανθρώπου. Ο Μαρκούζε θεωρεί ότι οι φερόμενες σαν καταστροφικές συνέπειες μιας απελευθέρωσης των ενστίκτων, είναι καταστροφικές μόνο για ένα πολιτισμό που υποτάσσεται εξολοκλήρου στην αρχή της απόδοσης. Η διάρρηξη της αρχής της απόδοσης μετασχηματίζει ολόκληρη την κατεστημένη κοινωνική δομή. Η μεταστροφή των σκοπών συγκρότησης του πολιτισμού και η ανατροπή των θεσμών της πλεονάζουσας απώθησης, οι οποίες αναπαράγουν τις κυριαρχικές δομές ανεξάρτητα από τις πραγματικές ανάγκες, είναι αυτές που επιτρέπουν στη δύναμη του λίμπιντο να «αυτο-εξυψωθεί».

Εν ολίγοις, ο Μαρκούζε υποβάλλει στη διαλεκτική κριτική του εξέταση των δυνατοτήτων της βιομηχανικής κοινωνίας, σε παράλληλη εξέταση με τη φροϋδική ψυχαναλυτική θεώρηση των ενστίκτων. Η σκέψη του για ένα μη απωθητικό πολιτισμό δεν προτείνεται σαν ουτοπία, αλλά ως δυνατότητα που κυοφορείται μέσα στο πλαίσιο του σύγχρονου αστικού πολιτισμού. Η ανάγνωση της φροϋδικής θεωρίας των ενστίκτων προσφέρει στον Μαρκούζε ως φιλόσοφο της Άρνησης ένα πεδίο, επί του οποίου οι υλικές και πνευματικές δυνάμεις του πολιτισμού μπορούν μέσω των ανθρώπινων ορμών να συγκροτήσουν ένα νέο ελευθεριακό πολιτισμικό πλαίσιο. Ο πολιτισμός ως

ιστορία πολλαπλής, πολυεπίπεδης και πολύμορφης απώθησης οδήγησε σε ορισμένα κεκτημένα. Η ιστορία όμως δεν τερματίζεται εκεί. Ο Λόγος, ως φορέας της απώθησης και συντελεστής των επιτευγμάτων του όψιμου πολιτισμού, φθάνει βεβαίως στα όρια του. Ο Μαρκούζε, εξετάζοντας τα δεδομένα, επιχειρεί πλέον να υποστηρίξει τον επαναπροσδιορισμό του Λόγου, επιδιώκοντας την απαγκίστρωσή του από την αρχή της απόδοσης και την πρόσδεση του στη δημιουργική δύναμη του Έρωτα.

Κεφάλαιο 2ο: Η μαρκουζιανή κριτική των μηχανισμών χειραγώγησης και ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης

Ο Μαρκούζε στο βιβλίο του *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος* παρέχει μια διευρυμένη εξέταση και κριτική του σύγχρονου βιομηχανικού καπιταλισμού. Ο Μαρκούζε φαίνεται να δανείζεται τον όρο «βιομηχανική κοινωνία» από αστούς οικονομολόγους, τονίζοντας τον ρόλο που διαδραματίζει η ανάπτυξη των τεχνολογικών παραγωγικών δυνάμεων στην διαμόρφωση του σύγχρονου κοινωνικο-οικονομικού γίγνεσθαι (Νεελζεν, 1977). Τα νέα δεδομένα της ταχέως τεχνικο-επιστημονικής ανάπτυξης και των διαρκώς εκσυγχρονιζόμενων παραγωγικών δυνάμεων συγκροτούν μια νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης, εγκαινιάζοντας μία νέα διάσταση στη σχέση μεταξύ κοινωνικών υποκειμένων και κατεστημένου. Εξετάζοντας τα δεδομένα, ο Μαρκούζε θεώρησε ότι, η σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία κατάφερε να χειραγωγήσει την συνείδηση και την συμπεριφορά των σύγχρονων υποκειμένων σε ένα δεδομένο πλαίσιο σκέψης και δράσης. Αυτό το πλαίσιο εξυπηρετεί την διατήρηση και την αναπαραγωγή του κατεστημένου τρόπου οργάνωσης και παραγωγής. Η προσέγγισή του προσφέρει μία μεγάλης εμβέλειας θεώρηση της σύγχρονης κοινωνικής ύπαρξης, επιχειρώντας να εστιάσει στα δεδομένα που συγκροτούν αυτό που ορίζει ως «μονοδιάστατη κοινωνία» και «μονοδιάστατος άνθρωπος». Ήδη από την αρχή, ο τίτλος του βιβλίου με τη χρήση του όρου «μονοδιάστατος», προδίδει την ελλειμματική συνθήκη που βρίσκεται το υποκείμενο εντός της σύγχρονης κοινωνίας.

Η βιομηχανική κοινωνία ανέπτυξε μηχανισμούς χειραγώγησης της συνείδησης και της πρακτικής του κοινωνικού συνόλου. Σε μεγάλο μέρος της πραγματείας του Μαρκούζε η ερμηνεία του αποκτά διαταξικά χαρακτηριστικά. Ο Μαρκούζε περιγράφει την σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία ως ένα κλειστό «σύμπαν», το οποίο έχει επιτύχει να επιβληθεί στο σύνολο των υποκειμένων, αναπτύσσοντας ένα «μονοδιάστατο» τρόπο σκέψης και δράσης. Ο σύγχρονος κοινωνικός κόσμος ορθώνεται υπό την εξουσία μιας ολοκληρωτικής «οικονομικο-τεχνολογικής τάξης πραγμάτων», η όποια μέσω της αποτελεσματικότητας που επιδεικνύει η τεχνικό-επιστημονική εφαρμογή στο επίπεδο της παραγωγής, επιτυγχάνει να συνθέσει ένα ορθολογικό πλέγμα, το οποίο εξυπηρετεί και αναπαράγει την καπιταλιστική κυριαρχία. Ο ορθολογισμός του συστήματος εμφανίζεται στην εξέταση του Μαρκούζε εμποτισμένος με ιδεολογικά περιεχόμενα, προάγοντας την κίβδηλη ταύτιση των συμφερόντων μεταξύ κοινωνικού υποκειμένου και κατεστημένου. Μέσα σε αυτό το

πλαίσιο ο Μαρκούζε αντιλαμβάνεται τα σύγχρονα υποκείμενα· ακόμα και τα πιο ριζοσπαστικά τμήματα του πληθυσμού, όπως έχει χαρακτηριστεί ιστορικά η εργατική τάξη, να διακατέχονται από μια θετική και συνεκτική στάση προς το κατεστημένο. Όπως αναφέρει και ο Ντάγκλας Κέλλνερ:

«σύμφωνα με την άποψη του Μαρκούζε, το πιο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό της αναπτυγμένης βιομηχανικής κοινωνίας είναι η ικανότητά της να συγκρατεί κάθε κοινωνική αλλαγή και να ενσωματώνει όλους τους δυνητικούς φορείς αλλαγής σε ένα ομαλά λειτουργικό, άνετο και ικανοποιητικό σύστημα κυριαρχίας. Αυτή η "μονοδιάστατη κοινωνία" καθίσταται εφικτή μέσω "νέων μορφών κοινωνικού ελέγχου", οι οποίες συμβάλλουν στη δημιουργία αναγκών και συνείδησης που αποδέχονται και συμμορφώνονται με το σύστημα, καταπνίγοντας έτσι συστηματικά την ανάγκη για ριζική κοινωνική αλλαγή» (Kellner, 1984, σ. 243).

Η αναφορά του Κέλλνερ σκιαγραφεί τον πυρήνα της σκέψης του Μαρκούζε σχετικά με τον ρόλο και τη διαμόρφωση της συνείδησης της εργατικής τάξης στην σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία. Ο Μαρκούζε, αναζητώντας στοιχεία Άρνησης που μπορούν να αποτελέσουν σημεία ρήξης με το κατεστημένο, επιστρέφει στην εξέταση της μαρξικής προσέγγισης της εργατικής τάξης ως του φορέα της Άρνησης και της επαναστατικής και απελευθερωτικής κίνησης. Η εξέταση του σύγχρονου εργατικού υποκειμένου, όμως, αναδεικνύει την «αποεπαναστατικοποίηση» και την «αποριζοσπαστικοποίηση» της εργατικής τάξης, η οποία ενσωματώνεται μεθοδικά μέσα από ένα σύμπλεγμα μηχανισμών και παραγόντων στο σύστημα, καταλήγοντας σε θετικό στήριγμα. Η θεώρηση του Μαρκούζε για την απεμπόληση του αρνητικού όρου της σύγχρονης εργατικής τάξης, συνιστά προφανώς ένα από τα κεντρικά σημεία ρήξης του με την μαρξική παράδοση. Η προσέγγιση αποτέλεσε σημείο κριτικής από μεγάλη μερίδα μαρξιστών, χωρίς βέβαια ο ίδιος να θεωρεί ότι απομακρύνεται από τον μαρξισμό.

Ακολουθώντας την σκέψη του Μαρκούζε, η εξέταση της συγκρότησης της συνείδησης της εργατικής τάξης μας παρέχει δύο βασικές τάσεις οι οποίες συνδιαλέγονται μεταξύ τους. Η πρώτη σχετίζεται με τις υλικές συνθήκες της παραγωγικής διαδικασίας. Κεντρική θέση σε αυτή τη θεώρηση αποδίδεται στον τρόπο, με τον οποίο η απορρόφηση της τεχνολογίας από την βιομηχανική δραστηριότητα, κατάφερε να διαμορφώσει μία νέα μορφή εργασιακής δομής και λειτουργίας της εργασίας. Αναδεικνύεται κατ' αυτό τον τρόπο η επίδραση των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων επί της βιομηχανικής-εργοστασιακής δομής. Επιπλέον, οι νέες

παραγωγικές δυνατότητες φαίνεται να διαμόρφωσαν ένα πεδίο κυκλοφορίας των προϊόντων, στο οποίο μετέχει, σε αντίθεση με προηγούμενους καπιταλιστικούς χρόνους (στο μέτρο που του επιτρέπεται), και ο ίδιος ο εργάτης ως καταναλωτής. Σε αντίθεση με τις αρνητικές συνθήκες που ο προλετάριος βίωσε, η καθημερινότητα του σύγχρονου εργάτη εμφανίζεται (κατά κύριο λόγο στην Δύση) σαφώς αναβαθμισμένη.

Οι νέες υλικές συνθήκες διαπλέκονται με την ιδεολογική επιρροή του συστήματος, διαμορφώνοντας μια νέα μορφή πολιτικής και ιδεολογικής επιβολής, ένα «νέο ολοκληρωτισμό», όπως τον χαρακτηρίζει ο Μαρκούζε, ο οποίος λειτουργεί ως ιδεολογικό επιστέγασμα και επιβεβαίωση των αποτελεσμάτων της βιομηχανικής λειτουργίας και της γενικότερης ορθολογικότητας που διέπει το σύστημα, συντηρώντας ένα συνεκτικό κοινωνικό πλέγμα. Το σύστημα επιτυγχάνει να αποκρύψει τις δομικές αντιθέσεις και αντιφάσεις του, καθώς και τις καταστροφικές τάσεις και συνέπειες που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του.

Ο Μαρκούζε μέσω της πραγματείας του παρέχει μια δριμεία κριτική στο σύνολο του βιομηχανικού καπιταλιστικού κόσμου. Σε όλη την έκταση της σκέψης του βρίσκεται παρούσα η προβληματική της κατάδειξης των μέσων, δια των οποίων το σύγχρονο άτομο εμφανίζεται πλήρως αφομοιωμένο στον βιομηχανικό τύπο ορθολογικότητας. Με δεδομένο ότι ο Μαρκούζε αναγνωρίζει την έκλειψη της Άρνησης στον σύγχρονο Λόγο, αναζητά τα μέσα και τις λειτουργίες που μετασχημάτισαν την Άρνηση σε θετικό στοιχείο του κατεστημένου. Με σημείο αναφοράς τη μαρξική προσέγγιση της εργατικής τάξης, ως ιστορικό φορέα της Άρνησης, η ανάλυση του τρόπου συγκρότησης της συνείδησής της προσλαμβάνει ένα ειδικό βάρος στη μαρκουζιανή πραγματεία, γεγονός που έλκει την προσοχή της δικής μας ανάλυσης.

I.

Η ανάλυση της βιομηχανικής κοινωνίας από το Μαρκούζε επικεντρώνεται σε ένα νεωτερικό τρόπο διοίκησης της κοινωνίας, ο οποίος εμφανίζεται να έχει αποβάλει τα κεντρικά προνεωτερικά στοιχεία για τον έλεγχο του πληθυσμού. Η ωμή και ευκρινής βία της προνεωτερικής προσωποπαγούς εξουσίας έχει αντικατασταθεί. Η εξουσία έχει εξορθολογιστεί και επιβάλλεται από ένα απρόσωπο, αποτελεσματικό τεχνολογικό σύστημα παραγωγής και κατανάλωσης. Όπως επισημαίνει ο Μαρκούζε, «το διακριτικό γνώρισμα της κοινωνίας μας είναι ότι καταπνίγει της φυγόκεντρες κοινωνικές δυνάμεις περισσότερο με την Τεχνολογία παρά με τον Τρόμο, με το διπλό

όπλο της πανίσχυρης αποτελεσματικότητάς της και της εξασφάλισης ενός διαρκώς βελτιούμενου βιοτικού επιπέδου». (Marcuse, 2020, σ. 56). Πραγματεύεται, κατ' αυτό τον τρόπο, μία νέα μορφή «ολοκληρωτισμού», στην οποία ο καπιταλισμός καθίσταται συμπαγής επιτυγχάνοντας να ελέγξει τον πληθυσμό μέσω των επιτευγμάτων της τεχνολογικής ανάπτυξης και μέσω της προοπτικής για μια καλύτερη ζωή. Ο όρος «ολοκληρωτισμός» που χρησιμοποιεί ο Μαρκούζε δεν προβάλλει την εξουσία μιας κυρίαρχης ομάδας, αλλά ένα σύστημα διοίκησης που επιτυγχάνει να παρεισφρήσει στην ιδιωτική σφαίρα του ατόμου, παράγοντας μορφές σκέψης και κοινωνικής συμπεριφοράς, προσδιορίζοντας τις ανάγκες και την δράση του ατόμου στον άξονα των παραγωγικών στόχων και των ιδιωτικών καπιταλιστικών συμφερόντων.

Φυσικά, το σύστημα δεν απορρίπτει τη βία ως μέσο πειθάρχησης και καταστολής, γεγονός που είναι εμφανές από την νόμιμη και μονοπωλιακή χρήση βίας του κράτους. Για τους ανθρώπους που, παρά την υπόσχεση και τη γενική διεύρυνση της βιοτικής ανάπτυξης, επιμένουν να μην συμβιβάζονται με το κατεστημένο, ο τρόπος υποταγής τους προσδιορίζεται από την ωμή βία και «επιτυγχάνεται από μια ωμότητα που αναβιώνει πρακτικές του Μεσαίωνα και των πρώτων σταδίων της νεωτερικής εποχής» (Marcuse, 2020, σ. 104). Αντίθετα, για το τμήμα των ανθρώπων που βρίσκονται σε καλύτερη θέση, το σύστημα χωρίς φυσικό καταναγκασμό καταφέρνει να εξορθολογήσει τους όρους ύπαρξης και αναπαραγωγής του, με άξονα τα επιτεύγματα της τεχνολογικής βιομηχανικής προόδου, διατηρώντας τους πειθαρχημένους και αφομοιώνοντας τους στον «ορθολογισμό» του.

Ο Μαρκούζε επιστρατεύει την κριτική του στην καπιταλιστική αγορά προϊόντων, στην οποία φαίνεται να συμμετέχουν όλα τα μέλη της κοινωνίας ανεξαρτήτως ταξικών διαιρέσεων. Αποτελεί ένα σύστημα κυκλοφορίας προϊόντων, στο οποίο τα υποκείμενα μετέχουν με ανάλογη ένταση. Ο Μαρκούζε εξετάζει το σύστημα παραγωγής αναγκών ως κεντρικό μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου. Η δυνατότητα που προσφέρει το σύστημα για κατανάλωση υλικών αγαθών συγκαλύπτει ένα μοντέλο κυριαρχίας, το οποίο υποτάσσει το υποκείμενο στις καταναλωτικές ανάγκες του συστήματος. Η απόδοση του συστήματος παραγωγής και κυκλοφορίας αγαθών ως η υλική συνέπεια της εφαρμοσμένης τεχνολογίας στο πεδίο της παραγωγής εντείνει την ανάγκη του συστήματος για κατανάλωση. Η δομική αυτή ανάγκη του καπιταλισμού αναδεικνύει την ηγεμονική του λειτουργία μέσω της επιβολής εξωτερικών προς το άτομο καταναλωτικών αναγκών. Ο Μαρκούζε ορίζει τον ετεροπροσδιορισμό των αναγκών προς τον άτομο ως «πλαστές

ανάγκες». Ο ορισμός είναι κρίσιμος στην μαρκουζιανή σκέψη, καθώς στην λειτουργία των πλαστών αναγκών ανιχνεύει τους λανθάνοντες μηχανισμούς κυριαρχίας, που καθυποτάσσουν το σύγχρονο άτομο και προσδιορίζουν τις ανάγκες αναπαραγωγής του, ως εάν αυτές να είναι πραγματικές ανάγκες του ατόμου. Το σύγχρονο υποκείμενο αποκτά μία πλήρως ετεροπροσδιορισμένη βούληση και δράση, την οποία καταλήγει να θεωρεί προσωπική. Επιπλέον, ο προσδιορισμός των παραγωγικών στόχων και των καταναλωτικών αναγκών, με τρόπο που δίνει δυνατότητα διεύρυνσης της κατανάλωσης, θωρακίζει την ιδεολογική προστασία του συστήματος. Η σχέση αυτή συντελεί σε μία πλασματική ευθυγράμμιση της συμπεριφοράς και της σκέψης του ατόμου με άξονα το «γενικό συμφέρον», το οποίο συλλαμβάνεται ως σχέση ατόμου και κατεστημένου. Η εναντίωση σε αυτή την συνθήκη αντιμετωπίζεται σαν ανορθολογική – αντικοινωνική εκδήλωση, που πλήττει το καθολικό κοινωνικό συμφέρον. Όπως επισημαίνει ο Κέλλνερ, «οι προχωρημένες καπιταλιστικές κοινωνίες είναι "ολοκληρωτικές" λόγω του ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και το "γενικό ψευδοσυμφέρον"... χρησιμοποιούν την τεχνολογία για να χειραγωγήσουν τις ανάγκες, να κατηχήσουν, να ενσωματώσουν τη δυνητική εναντίωση και να διευθύνουν και να διαχειριστούν την κοινωνία σύμφωνα με τα δικά του συμφέροντα». (Kellner, 2020, σσ. 46-47)

Σε αυτή τη σχέση, κυκλοφορίας των προϊόντων και εξωτερικής επιβολής των καταναλωτικών αναγκών, ο Μαρκούζε αντιλαμβάνεται τις πλαστές ανάγκες ως μια ουσιαστική δομή κυριαρχίας και καταστολής, η οποία επιβάλλει τους όρους δράσης και σκέψης του κοινωνικού συνόλου. Η επιβολή αυτή εκτείνεται σε όλες τις κοινωνικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένης της εργατικής τάξης, η οποία συμμετέχει στην εμπορευματική συνθήκη της βιομηχανικής κοινωνίας στο μέτρο που η αγοραστική της δύναμη επιτρέπει. Η διαδικασία αυτή έχει συγκροτησιακά στοιχεία για την συνείδηση του σύγχρονου εργάτη και είναι ενδεικτική της θετικής στάσης που λαμβάνει ο εργάτης στην μαρκουζιανή πραγματεία. Η κατάσταση του εργάτη από φορέα της κοινωνικής Άρνησης και δυνητικά επαναστατικό υποκείμενο μεταλλάσσεται αναδεικνύοντας τον εργάτη σε υποκείμενο-καταναλωτή. Η κριτική θεώρηση του Μαρκούζε αποκαλύπτει την ολοποιητική δυναμική της εμπορευματικής διαδικασίας. Η ιστορική θέση της εργατικής τάξης ως αμιγώς παραγωγικής δύναμης, παράλληλα αποκλεισμένης από την όποια δυνατότητα κατανάλωσης και βελτίωσης του βιοτικού της επιπέδου, καταδεικνύει την πλήρη σύγκρουση των συμφερόντων μεταξύ εργατικής και αστικής τάξης. Η συνθήκη αυτή καθιστούσε διαυγή και ορατή τη δομική αντίφαση του καπιταλισμού, η οποία συγκροτούσε και την σχέση των δύο τάξεων με όρους ταξικής πάλης,

παραπέμποντας στην ανάγκη ανατροπής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η εργατική τάξη, η οποία ζούσε σε καθεστώς εκμετάλλευσης και εξαθλίωσης, τοποθετούνταν στην τελευταία βαθμίδα της κοινωνικής ιεραρχίας και, κατά συνέπεια, η συνείδηση του εργάτη συγκροτούνταν με όρους Άρνησης ως φορέας επαναστατικής προοπτικής. Η σύγχρονη μεταστροφή του εργάτη από παραγωγό κατ' εξοχήν σε καταναλωτή ωθεί στη συγκρότησή του με θετικούς όρους και συντελεί στην αδυναμία του να αντιπαρατεθεί προς το κατεστημένο σύστημα εκμετάλλευσής του. Επιπλέον, ο εργάτης καταφάσκει με την κατανάλωσή του και συμβάλλει στην περαιτέρω αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Η αξιοποίηση των τεχνολογικών παραγωγικών δυνατοτήτων του καπιταλισμού εντατικοποίησε και διεύρυνε το μέγεθος της παραγωγής εμπορευμάτων. Η σφαίρα της κατανάλωσης έπρεπε να διογκωθεί και να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτή μερίδες του πληθυσμού, που ήταν ιστορικά αποκλεισμένες από αυτή.

Ο Κέλλνερ συνοψίζει εύστοχα τη σχέση εργατικής τάξης και λειτουργίας των πλαστών αναγκών: «Ο Μαρκούζε υπονοεί ότι τα εμπορεύματα και οι ψεύτικες ανάγκες ενσωματώνουν την εργατική τάξη καθώς και τα μεσαία και ανώτερα στρώματα στην προηγμένη καπιταλιστική κοινωνία, μετατρέποντας έτσι αυτό που ο Μαρξ θεωρούσε δύναμη ριζοσπαστικής αντίθεσης σε μια σταθεροποιητική και συντηρητική δύναμη». (Kellner, 1984, σ. 246)

Η ανάγκη του σύγχρονου καπιταλισμού για κατανάλωση βελτίωσε το επίπεδο της καθημερινής διαβίωσης της εργατικής τάξης, προσδένοντας τη σκέψη και την πρακτική της εργατικής τάξης στον άξονα των απαιτήσεων και των αναγκών της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Έγινε έτσι δυνατόν να συναρμοστούν οι ανάγκες των ατόμων και οι απαιτήσεις της καπιταλιστικής παραγωγής σε ένα σύστημα. Ο Μαρκούζε, φωτίζοντας αυτήν ακριβώς τη δυναμική των εμπορευμάτων στην συνείδηση και την πρακτική του υποκειμένου, αναφέρει:

«Τα εμπορεύματα προσηλυτίζουν και χειραγωγούν· προωθούν μια ψευδή συνείδηση η οποία δεν υπονομεύεται στο ελάχιστο από αυτή την πλαστότητα. Και καθώς τα προνομιακά αυτά προϊόντα γίνονται προσιτά σε περισσότερα άτομα σε περισσότερες κοινωνικές τάξεις, η δύναμη του προσηλυτισμού που διαθέτουν δεν εξαρτάται πια από την δημοσιότητα· γίνονται τρόπος ζωής. Και είναι ένας καλός τρόπος ζωής- σίγουρα καλύτερος από πριν- και ως τέτοιος αντιστέκεται στην ποιοτική αλλαγή. Έτσι, αναδύεται ένα πρότυπο μονοδιάστατης σκέψης και συμπεριφοράς στο οποίο ιδέες, φιλοδοξίες και στόχοι που, λόγω του περιεχομένου τους, υπερβαίνουν το

κατεστημένο σύμπαν λόγου και δράσης, είτε απωθούνται είτε υποβιβάζονται σε όρους αυτού του σύμπαντος» (Marcuse, 2020, σ. 88).

Η επιβολή των πλαστών αναγκών εμφανίζεται να επιβάλλει την ομογενοποίηση του κοινωνικού συνόλου, προσφέροντας ένα αποτελεσματικό σύστημα διοίκησης και συμβάλλοντας στην ανεμπόδιστη αναπαραγωγή του κατεστημένου. Η ομογενοποιητική διαδικασία, που λαμβάνει χώρα στο πεδίο της κατανάλωσης, προσεγγίζεται από το Μαρκούζε ως ιδεολογική μορφή που το σύστημα προωθεί με στόχο τη συγκάλυψη των ταξικών διαιρέσεων. Με βάση αυτή τη συλλογιστική, ο Μαρκούζε παραθέτει ένα παράδειγμα για το πως οι παραπάνω διαπιστώσεις του πραγματώνονται στην καθημερινή πρακτική και συνείδηση:

«Εφόσον ο εργάτης και ο εργοδότης απολαμβάνουν το ίδιο τηλεοπτικό πρόγραμμα και επισκέπτονται τα ίδια θέρετρα διακοπών, εφόσον η δακτυλογράφος ντύνεται εξίσου κομψά με την κόρη του αφεντικού της, εφόσον ο μαύρος έχει δική του Cadillac, εφόσον όλοι διαβάζουν την ίδια εφημερίδα, έχουμε να κάνουμε με αφομοίωση που σε καμία περίπτωση δεν μαρτυρά την κατάργηση των τάξεων, αντίθετα αποκαλύπτει το βαθμό στον οποίο ο πληθυσμός συμμερίζεται τις ανάγκες και τις ικανοποιήσεις που υπηρετούν την διατήρηση του Κατεστημένου» (Marcuse, 2020, σ. 83).

Το παραπάνω παράθεμα του Μαρκούζε είναι ενδεικτικό του μηχανισμού διαμόρφωσης ιδεολογικών τάσεων που ενισχύουν το σύστημα. Οι πλαστές ανάγκες γίνονται μοχλός κοινωνικής παθητικότητας. Μυστικοποιούν τις συνθήκες εκμετάλλευσης που τα εργατικά στρώματα υφίστανται, κυριολεκτικά καταναλώνοντας τη ζωή τους σε αλλοτριωμένη εργασία, για να μπορούν να καταναλώνουν τα εμπορεύματα που τους επιβάλλονται, καθώς «τα εμπορεύματα πρέπει να πληρώνονται· κι επειδή γίνονται όλο και πιο ακριβά, η βιοπάλη γίνεται πιο έντονη, μολονότι με ένα ορθολογιστικό καταμερισμό της εργασίας και του κοινωνικού πλούτου η βιοπάλη θα μπορούσε πράγματι να απαλυνθεί και να γίνει αφάνταστα ηπιότερη» (Μαρκούζε, 1984, σ. 19). Επιπλέον, η καταναλωτική μανία, που συνέχει το σύστημα, αποκρύπτει την κεντρική αντίφασή του ανάμεσα στην υφιστάμενες συνθήκες στην παραγωγικής διαδικασίας και στην εγγενή δυνατότητα απελευθέρωσης, που ο εκσυγχρονισμός των παραγωγικών δυνάμεων φέρει.

Η δυνατότητα κατανάλωσης προσφέρει την πλασματική αίσθηση της ατομικής ελευθερίας, της οποίας η εμπορευματική καπιταλιστική αγορά είναι το πεδίο πραγμάτωσης. Τα αιτήματα για

πραγματική ελευθερία, η οποία θα υπερβαίνει την δεδομένη συνθήκη, θεωρούνται ουτοπικά και παρωχημένα, καθώς δεν αντιστοιχούν στο σκληρό και οργανωμένο «ορθολογισμό» που το σύστημα διαμορφώνει. Τέτοια αιτήματα παραμένουν μετέωρα απέναντι στην υλική βάση η οποία στηρίζει την καθημερινότητα των ανθρώπων. Το σύστημα διανομής προϊόντων κατάφερε να βελτιώσει το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης εγκαθιδρύοντας ένα νέο κομφορμισμό, που, ακόμα και η αναγνώριση των αντιθέσεων και η ανάγνωση του καπιταλισμού ως πεδίου αρνητικότητας, ενδέχεται να μην αρκούν για να εκκινήσουν μια επαναστατική διαδικασία, η οποία θα κλόνιζε την υλική βάση της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Καθώς τα εμπορεύματα απευθύνονται σε όλο και μεγαλύτερη μερίδα πληθυσμού, εντάσσοντας στην καταναλωτική δομή και την άλλοτε αποκλεισμένη εργατική τάξη, σχηματοποιείται το αφήγημα της αποτελεσματικότητας του συστήματος. Η αποτελεσματικότητα που εμφανίζει αυτή η σχέση παραγωγής και κατανάλωσης, με την παράλληλη διεύρυνσή της, συγκροτεί το σύγχρονο βιομηχανικό ορθολογισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, και υπό την επίδραση της αποτελεσματικότητας, ο αντίλογος μπορεί να αναγνωριστεί ως ορθολογικός μόνο εφόσον συμμορφώνεται προς τις απαιτήσεις του σύγχρονου βιομηχανικού Λόγου, αποκλείοντας ριζοσπαστικά στοιχεία τα οποία αρνούνται τη συγκεκριμένη δομική θεμελίωση του συστήματος. Ο αντίλογος δομείται κατ' αυτό τον τρόπο, μόνο εντός του συγκριμένου "status quo", εναρμονισμένος προς τις παραγωγικές και καταναλωτικές απαιτήσεις της βιομηχανικής κοινωνίας. Στην ουσία συναντάμε την ακύρωση της κριτικής σκέψης και της πολιτικής πράξης απέναντι στην αποτελεσματικότητα που παρουσιάζει η μεγεθυμένη παραγωγική και καταναλωτική διαδικασία. Για το λόγο αυτό, ο Μαρκούζε αναφέρει ότι: «λίγη σημασία έχει αν ολόένα μεγαλύτερη ικανοποίηση των αναγκών επιτυγχάνεται από ένα αυταρχικό ή μη αυταρχικό σύστημα, καθώς η συνθήκη της πανίσχυρης αποτελεσματικότητας και της εξασφάλισης ενός διαρκώς βελτιούμενου βιοτικού επιπέδου» αποτελεί το κύριο επίδικο που διατείνεται το σύστημα. Η προσδοκία που καλλιεργήθηκε στις κοινωνικές τάξεις, μέσω των υποσχέσεων που στηρίχθηκαν στις νέες παραγωγικές δυνατότητες, για μία καλύτερη και πιο άνετη ζωή, έγινε και το ιδεολογικό πρόταγμα, το οποίο κατάφερε να εγκλωβίσει την σκέψη για οποιαδήποτε υπέρβαση και ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων.

Η πολεμική του Μαρκούζε στο σύγχρονο βιομηχανικό ορθολογισμό διαπερνά όλο του το έργο. Ο σύγχρονος Λόγος καθυποτάσσει τον άνθρωπο, τον χρησιμοποιεί ως εργαλείο ετεροπροσδιοριζόμενων στόχων και αναγκών, αναπαράγει και εντείνει την εκμετάλλευση και την

ανισότητα σε εθνικό και σε παγκόσμιο επίπεδο, βιάζει την φύση, και όλα αυτά υπό την μόνιμη απειλή μιας ολοκληρωτικής πυρηνικής καταστροφής. Πρόκειται για δεδομένα, τα οποία, κατά το Μαρκούζε, αποκρύπτονται πίσω από το πέπλο της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου. Η τεχνολογική αποτελεσματικότητα αποτελεί επιβεβαίωση της ορθολογικότητας, με την έννοια της συνοχής των μέσων και των σκοπών του συστήματος, την ίδια στιγμή που η επιβολή της καθιστά το αίτημα για ανατροπή και απελευθέρωση από το σύστημα ως ανεδαφικό.

Η κριτική του Μαρκούζε εκτείνεται σε πολλαπλές διαστάσεις του σύγχρονου κοινωνικού γίνεσθαι. Το νήμα που διαπερνά, ωστόσο, όλες τις διαστάσεις του έργου του συνίσταται στη σκέψη του, σύμφωνα με την οποία «η τιθάσευση αυτής της κοινωνικής αλλαγής είναι ίσως το πιο ξεχωριστό επίτευγμα της προηγμένης βιομηχανικής κοινωνίας» (Marcuse, 2020, σ. 59). Ο Μαρκούζε διαπιστώνει ότι τα ιστορικά ταξικά υποκείμενα της αστικής και της εργατικής τάξης συνεχίζουν να υφίστανται, με τη διαφορά ότι το σύγχρονο και προηγμένο βιομηχανικό στάδιο έχει αλλοιώσει την λειτουργία και την δομή τους, σε βαθμό που οι προλετάριοι της εποχής μας «δεν φαίνονται πλέον να μπορούν να δράσουν ως υποκείμενα ιστορικού μετασχηματισμού» (Marcuse, 2020, σ. 60). Παρά τις προβλέψεις για την διαρκώς εντεινόμενη διαμάχη και ταξική πάλη εντός του καπιταλισμού, η σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία με τεχνικά αποτελεσματικό τρόπο πέτυχε, κατά το Μαρκούζε, «οι δύο τάσεις {της ταξικής πάλης} συνυπάρχουν, η μια πλάι στην άλλη-καμιά φορά η μια μέσα στην άλλη» (Marcuse, 2020, σ. 63)

Ο Μαρκούζε δεν πραγματεύεται την απουσία ταξικής πάλης ως απλή ανακωχή, αλλά ως μια μεθοδική και τεχνική ενσωμάτωση της Άρνησης στο βιομηχανικό καπιταλισμό, εξετάζοντας την αποδυνάμωση του αρνητικού ρόλου της εργατικής τάξης σε μία πολυεπίπεδη ανάλυση. Η διευρυμένη κυκλοφορία των εμπορευμάτων και η ανάπτυξη της αγοραστικής δύναμής της έδωσαν στην εργατική τάξη τη δυνατότητα να μετέχει στην εμπορευματική σφαίρα με μεγαλύτερη ένταση και εμβέλεια απ' ότι της επιτρεπόταν στα προηγούμενα καταπιταλιστικά χρόνια. Αυτή η διαδικασία αντανακλά μια μόνον όψη, ωστόσο, της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης. Από την άλλη πλευρά, αυτή η εξέλιξη ακόμη και αν άμβλυne τις εισοδηματικές και περιουσιακές ανισότητες, αυτές δεν έπαψαν να αποτελούν δομικά καπιταλιστικά χαρακτηριστικά. Παρά, λοιπόν, την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατώτερων τάξεων, οι ταξικές αντιθέσεις μεταξύ κεφαλαίου και εργατικής τάξης εξακολουθούν να υφίστανται,

εγγεγραμμένες στις δομές του συστήματος, κατ' εξοχήν μάλιστα στις βιομηχανικές παραγωγικές μονάδες του.

II.

Ο Μαρκούζε, εξετάζοντας τις σύγχρονες παραγωγικές μονάδες, εντοπίζει μία νέα μορφή οργάνωσης των βιομηχανιών- εργοστασίων, η οποία αφορά τόσο τον τρόπο διοίκησής τους, όσο και την παραγωγική διαδικασία καθ' αυτή. Ο Μαρκούζε διατρέχει την εργασιακή βιομηχανική δομή και αντιλαμβάνεται ότι η απορρόφηση των σύγχρονων τεχνολογικών παραγωγικών δυνάμεων διαμορφώνει ένα νέο τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας, οι οποίες συντελούν στην «σταδιακή εξομοίωση του χειρωνακτικού και του υπαλληλικού εργατικού πληθυσμού» καθώς και «των τύπων ηγεσίας μεταξύ αφεντικών και μεταξύ εργαζομένων» (Marcuse, 2020, σ. 97). Ο Μαρκούζε παρατηρεί σημεία στις υλικές συνθήκες της παραγωγικής και της διοικητικής οργάνωσης καθώς και της λειτουργίας των σύγχρονων βιομηχανιών, τα οποία αντιδιαστέλλονται με τα περιεχόμενα που συνθέταν στο παρελθόν την εργατική τάξη ως Άρνηση και συμβάλλουν στην ενσωμάτωση της στο καπιταλιστικό σύστημα.

Ο νέος διοικητικός τύπος οργάνωσης αποκρύπτει την ορατή, σε προηγούμενους χρόνους, αντίθεση μεταξύ κεφαλαιοκράτη και εργάτη. Η ιεραρχία φαίνεται να διαμεσολαβείται από τη διεύρυνση των διοικητικών θέσεων, ακόμα και σε χαμηλά ιστάμενες θέσεις, παραλλάσσοντας τον τύπο ιεράρχησης, κατά συνέπεια και διοίκησης, καθιστώντας την βιομηχανική δομή ένα πολύπλοκο και αδιαφανή οργανισμό ιεραρχικής διοίκησης. Η δομή της κλασσικής καπιταλιστικής επιχείρησης, της αυστηρής, αμετακίνητης, κάθετης και προσωποπαγούς ιεραρχίας, καθώς και της απόστασης που η συνθήκη αυτή διατηρούσε μεταξύ διοίκησης και εργατών, δήλωνε τη σαφή αντίθεση μεταξύ των δύο θεμελιακών καπιταλιστικών τάξεων. Με αυτό τον τρόπο, πρόβαλλε την πλήρη σύγκρουση και αντίθεση των συμφερόντων μεταξύ εργατών και κεφαλαιοκρατών. Η σύγχρονη διαμεσολάβηση των διοικητικών εξουσιών δεν αίρει την συνολική και δομική διάρθρωση της καπιταλιστικής επιχείρησης· δημιουργεί, ωστόσο, μία φαινομενική και πλασματική άμβλυνση των αντιθέσεων μεταξύ διοίκησης και εργάτη. Η ιστορικά επιβεβαιωμένη συνθήκη μίας καταπιεζόμενης τάξης, η οποία ζούσε υπό το καθεστώς της διαιωνιζόμενης εκμετάλλευσης, ανέχειας και εξαθλίωσης, ήταν από τους κεντρικούς παράγοντες που συνέβαλλαν

στη συγκρότηση της συνείδησης της εργατικής τάξης με τους όρους της Άρνησης, δηλαδή της κοινωνικής εναντίωσης, που φορτιζόταν με τη δράση της ταξικής πάλης.

Η νέα μορφή διάρθρωσης της εσωτερικής ιεραρχίας των εργοστασίων ενισχύει δύο ροπές, που διαμορφώνουν την εργατική τάξη με θετικούς όρους. Από την μία αμβλύνονται οι οξυμένες αντιθέσεις των προηγούμενων καπιταλιστικών χρόνων, ενώ πολλαπλασιάζονται οι εισοδηματικές διαφοροποιήσεις και διευρύνεται η αγοραστική δύναμη, γεγονός που εξομαλύνει την ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας. Επιπλέον, η προοπτική της Άρνησης με φορέα το επαναστατικό προλεταριάτο, που είχε αναδείξει ο Μαρξ, διαρρηγνύεται από την προσδοκία της ατομικής ανέλιξης του εργασιακού υποκειμένου εντός μίας φαινομενικά πιο ελαστικής κοινωνικής δομής, η οποία δημιουργεί την προσδοκία της προσωπικής ανέλιξης στο εσωτερικό της. Η ατομική επιδίωξη αντιστέκεται στην συγκρότηση ταξικά προσδιορισμένου συλλογικού τρόπου ύπαρξης και δράσης. Η κατάσταση βέβαια που περιγράφουμε δεν αποτελεί την αιτία αλλά περισσότερο το αποτέλεσμα ή αλλιώς την αντανάκλαση, των συνθηκών εργασίας που λαμβάνουν χώρα στη παραγωγική διαδικασία καθ' αυτή. Η διάσταση των νέων τεχνολογικών παραγωγικών δυνάμεων δημιουργεί ένα νέο τοπίο προσδιορισμού της εργατικής τάξης, καθώς αποδυναμώνεται ο ιστορικός αρνητικός ρόλος της.

Είναι αξιοσημείωτος ο τρόπος, με τον οποίο ο Μαρκούζε εντοπίζει μια από τις βασικές αντινομίες μεταξύ μαρξικής θεώρησης του προλεταριάτου και σύγχρονης εργατικής τάξης. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε:

«Για τον Marx, ο προλετάριος είναι κατά κύριο λόγο ο χειρώνακτας εργάτης που ξοδεύει και εξαντλεί τη σωματική του ενέργεια στην διαδικασία της εργασίας, ακόμη και όταν εργάζεται με μηχανήματα. Η αγορά και η χρήση αυτής της σωματικής ενέργειας κάτω από αποκτηνωτικές συνθήκες με στόχο την ιδιοποίηση της υπεραξίας διαμόρφωσαν τις απεχθείς και απάνθρωπες πτυχές της εκμετάλλευσης· η μαρξική αντίληψη καταγγέλλει την φυσική καταπόνηση και εξαθλίωση από την εργασία. Αυτό είναι το υλικό, το απτό αποτέλεσμα της μισθολογικής σκλαβιάς και της αλλοτρίωσης- η φυσιολογική και βιολογική διάσταση του κλασσικού καπιταλισμού».

(Marcuse, 2020, σ. 104)

Ο Μαρκούζε συμπυκνώνοντας την μαρξική θεώρηση του προλεταρίου αντιλαμβάνεται ότι η βιωμένη υπαρξιακή και αντικειμενική θέση του στην παραγωγική γραμμή του κλασσικού

καπιταλισμού δεν μπορεί να προεκταθεί αβίαστα στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία. Το σκληρό και απεχθές βίωμα του εργάτη- χειρώνακτα, η εξαθλίωση του στον εργασιακό χώρο και στη γενικότερη καθημερινότητα του, συνιστούσαν στο παρελθόν στοιχεία της συνειδησιακής συγκρότησης του προλετάριου με όρους Άρνησης και αναδείκνυαν την ανάγκη ανατροπής της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης ως ζωτικής σημασίας για την ύπαρξη του. Επιπλέον, το ατομικό βίωμα του κάθε εργάτη εντάσσονταν στο συλλογικό βίωμα μίας ολόκληρης τάξης, η οποία υπέφερε κάτω από το ίδιο καθεστώς εκμετάλλευσης. Είναι αυτή η δυναμική την οποία ο Μαρκούζε δεν μπορεί να ανιχνεύσει στο σύγχρονο ιστορικό γίνεσθαι. Όπως αναφέρει ο Κέλλνερ, ο Μαρκούζε «υποστηρίζει ότι υπάρχει μια αλλαγή στη φύση της εργασίας και μια ανασύνθεση της εργατικής τάξης στον προηγμένο καπιταλισμό, μετατρέποντας αυτό που κάποτε ήταν μια σφαίρα αντιπαράθεσης σε μια σφαίρα σταθεροποίησης» (Kellner, 1984, σ. 249).

Ο Μαρκούζε εστιάζει στη σχέση μεταξύ εργάτη και σύγχρονων παραγωγικών συνθηκών, αντιμετωπίζοντας την άμβλυνση της ταξικής συνείδησης του προλεταριάτου ως αποτέλεσμα της ενσωμάτωσης της τεχνολογικής ανάπτυξης στην παραγωγική διαδικασία. Προκύπτει επί της ουσίας μία νέα μορφή εργασιακών όρων στο προηγμένο καπιταλιστικό πλαίσιο. Η εκμετάλλευση της εργασίας από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής συνεχίζει να υφίσταται, με την διαφορά ότι «αλλάζει τη στάση και το καθεστώς των εκμεταλλευόμενων» (Marcuse, 2020, σ. 105). Η σωματική κόπωση ως ταυτόσημη με την εργασιακή λειτουργία υποχωρεί ως αναγκαία συνθήκη της παραγωγικής διαδικασίας, η οποία πλέον βασίζεται σε «αυτόματες και ημιαυτόματες αντιδράσεις» (Marcuse, 2020, σ. 105). Ο Μαρκούζε επιμένει πάντως ότι, παρά τη λιγότερο κοπιαστική απασχόληση, η εργασία μέσα στα μηχανοποιημένα πλαίσια παραμένει «εξαντλητική, αποχαυνωτική και απάνθρωπη δουλειά» (Marcuse, 2020, σ. 105). Επιπλέον, η μηχανοποίηση συνοδεύεται με νέες απαιτήσεις, που σχετίζονται με τα ποσοστά απόδοσης, την ακόμα μεγαλύτερη απόσταση που αποκτά ο εργάτης από το παραγόμενο προϊόν, αλλά και με την απομόνωση του εργάτη από το συναδερφικό του περιβάλλον.

Το νέο παραγωγικό περιβάλλον μετασχημάτισε την ουσιαστική εμπλοκή του εργάτη στην παραγωγική διαδικασία, διαμορφώνοντας ένα σύγχρονο καταμερισμό εργασίας εντός του εργοστασίου. Η μηχανοποίηση και ο αυτοματισμός ως κεντρικός παράγοντας για τη μείωση της συνολικής εμπλοκής του εργάτη στην παραγωγική διαδικασία, κατέληξε να τον απομακρύνει από την αμιγώς παραγωγική δραστηριότητα. Η εργασία του λαμβάνει πλέον χώρα, ως ένα βαθμό, σε

εξωπαραγωγικές δραστηριότητες. Η αναδιάρθρωση της σχέσης εργάτη και παραγωγής αποτέλεσε για το Μαρκούζε καταλυτική συνθήκη, η οποία εξομοίωσε τις παραγωγικές με τις μη παραγωγικές εργασίες. Την συνθήκη της εξομοίωσης ο Μαρκούζε την εξετάζει μέσω της «διαστρωμάτωσης των επαγγελμάτων», η οποία οδηγεί στην αναίρεση του προλεταριάτου ως συμπαγούς τάξης. Ενδεικτικό είναι το γεγονός της ποσοτικής αύξησης, των «λευκών κολάρων» στις βιομηχανίες, δηλαδή των εργαζομένων που σχετίζονται σε σημαντικό βαθμό με μη παραγωγικές διαδικασίες, έναντι των «μπλε κολάρων», των εργατών που σχετίζονται με την παραγωγή καθ' αυτή. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, «στις σημαντικότερες βιομηχανικές εγκαταστάσεις οι χειρώνακτες εργάτες μειώνονται σε σχέση με του υπάλληλους· ο αριθμός των εργαζομένων που δεν απασχολούνται με την παραγωγή αυξάνει. Αυτή η ποσοτική αλλαγή αντανakλά μια αλλαγή στο χαρακτήρα των βασικών εργαλείων της παραγωγής». (Marcuse, 2020, σ. 109)

Η μετατόπιση του κέντρου βάρους από την παραγωγική δυναμική του εργάτη, στην δυναμική της μηχανής, αναδεικνύει την μηχανή σε πυρηνικό κέντρο της παραγωγικής διαδικασίας. Η μηχανή συνθέτει ένα «σύστημα μηχανικών εργαλείων και σχέσεων» (Marcuse, 2020, σ. 109), το οποίο ανάγεται σε κυριαρχία επί του εργάτη στερώντας την αυτονομία της επαγγελματικής του δραστηριότητας. Ο εργάτης ως παραγωγός εξοστρακίζεται από το σκληρό πυρήνα της παραγωγής και εντάσσεται σε ένα ρευστοποιούμενο από ταξική άποψη περιβάλλον.

Η ελάφρυνση βέβαια της εργασίας από την σωματική κόπωση του εργάτη και του μόχθου που αυτός κατέβαλλε στην παραγωγή, δεν μπορεί παρά να αναγνωριστεί σε πρώτο επίπεδο ως θεμιτή συνθήκη. Ο Μαρκούζε παραδέχεται ότι «η προϋπάρχουσα "επαγγελματική αυτονομία" του εργάτη ήταν ουσιαστικά η εργασιακή υποδούλωση του» (Marcuse, 2020, σ. 109). Η κριτική του Μαρκούζε συναρτάται προς το γεγονός ότι η τάξη των εργατών μέσα στο πλαίσιο που οριζόταν η εργασιακή τους καθημερινότητα και εμπειρία, διαμορφώνονταν ως έκδηλη Άρνηση της κατεστημένης πραγματικότητας. Σε αυτό το στάδιο η εργατική τάξη μπορούσε να οριστεί με μαρξικούς όρους, ως το δυνητικό επαναστατικό υποκείμενο, καθώς οι υλικοί όροι της ζωής της, την οδηγούσαν με διαλεκτικό τρόπο στην Άρνηση του κατεστημένου.

Ο Μαρκούζε καταλήγει ότι οι αλλαγές στη μορφή και στο περιεχόμενο της λειτουργίας της εργασίας, καθώς και της συνολικής εργασιακής δομής, αλλάζουν «τη στάση και τη συνείδηση του εργάτη» (Marcuse, 2020, σ. 112). Η συζήτηση αυτή θεματοποιήθηκε στο δημόσιο διάλογο

της εποχής ως η « κοινωνική και πολιτισμική ένταξη » της εργατικής τάξης στην καπιταλιστική κοινωνία» (Marcuse, 2020, σ. 112). Η συνειδησιακή συγκρότηση του σύγχρονου εργάτη ως θετικού στοιχείου βρίσκεται σε άμεσο συσχετισμό με τη σύγχρονη «κοινωνική του ύπαρξη». Η αλλοτριωμένη εργασία, ωστόσο, παραμένει στοιχείο της καπιταλιστικής λειτουργίας της εργασίας. Η μηχανοποίηση και ο αυτοματισμός, που συνοδεύουν την παραγωγή, εμφανίζουν ορισμένα στοιχεία τα οποία, όπως είδαμε, σχετίζονται με τον ανασχηματισμό της καπιταλιστικής επιχείρησης, χωρίς ωστόσο να επηρεάζουν το δομικό καπιταλιστικό σχηματισμό της.

Ο Μαρκούζε δε θα πάψει να επιμένει ότι η εισαγωγή μηχανικών και αυτοματοποιημένων μορφών παραγωγής διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην «συστημική» συγκρότηση του εργάτη. Ο Μαρκούζε θα εστιάσει με ιδιαίτερα διεισδυτικό τρόπο στην σχέση τεχνολογίας-μηχανής-αυτοματισμού και θετικής διαμόρφωσης του εργάτη. Διαπιστώνει έτσι, μια εσώτερη διάσταση αυτής της σχέσης, στο βαθμό τουλάχιστον, που οι παραγωγικές δυνάμεις βρίσκονται υπό καπιταλιστικό έλεγχο και προσδιορισμό των σχέσεων.

Ειδικότερα, η έρευνα του Μαρκούζε τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι όσο πιο ολοκληρωμένος είναι ο βαθμός αυτοματοποίησης, τόσο πιο ολοκληρωμένος είναι ο βαθμός ενσωμάτωσης των εργατών στο πλαίσιο της βιομηχανίας. Όπως αναφέρει ο ίδιος: «οι εργαζόμενοι αφομοιώνονται σε κάποιου είδους τεχνολογική κοινότητα. Η μηχανή μοιάζει να παρασύρει τους χειριστές σε έναν υπνωτιστικό ρυθμό» (Marcuse, 2020, σ. 107). Ο Μαρκούζε, αντλώντας στοιχεία από κοινωνιολογικές έρευνες σε εργοστασιακούς-βιομηχανικούς χώρους, αντιλαμβάνεται ότι η μηχανοποιημένη και αυτοματοποιημένη διαδικασία παρέχει έναν ισχυρό βαθμό ικανοποίησης στο άτομο, ενώ ενώνει τους εργαζομένους ως ομάδα. Ο αυτοματισμός εμφανίζεται ως "μαέστρος" της παραγωγικής διαδικασίας, που οδηγεί σε ένα ρυθμικό μοτίβο τα συνεργαζόμενα μέλη. Ο Μαρκούζε εξετάζει έτσι μια νέας τάξης χειραγώγηση του υποκειμένου, την οποία ερμηνεύει κριτικά ως «μηχανοποιημένη υποδούλωση» (Marcuse, 2020, σ. 108). Η διαδικασία αυτή εμφανίζεται να διεισδύει δυναμικά ακόμη και στην ψυχική δομή του ατόμου. Είναι άξια λόγου να επισημανθεί η αναφορά του στη διαπίστωση του Sartre, ο οποίος συνέδεσε τον μερικό αυτοματισμό με κάποιο είδους σεξουαλική πρόσδεση του εργαζομένου με την μηχανή. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, «οι ειδικευμένες εργάτριες την ώρα που εργάζονταν, επιδίδονταν σε μια ονειροπόληση σεξουαλικού περιεχομένου» (Marcuse, 2020, σ. 108). Ο Μαρκούζε καταλήγει ότι « η μηχανική διαδικασία στον κόσμο της τεχνολογίας παραβιάζει την πιο βαθιά ιδιωτικότητα

της ελευθερίας και συνδυάζει τη σεξουαλικότητα με την εργασία σε ένα ασυνείδητο ρυθμικό αυτοματισμό» (Marcuse, 2020, σ. 108). Συνθέτει τελικά την υφιστάμενη μερική αυτοματοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας με ένα λανθάνοντα τύπο κυριαρχίας, ιδιαίτερα παρεμβατικό και παράλληλα δυσδιάκριτο από το υποκείμενο. Το εργασιακό υποκείμενο χάνει όλο και περισσότερο τον ενεργητικό του ρόλο, παραμένει παθητικό, ενώ οι όροι που το περιβάλλουν, το διατηρούν σε ένα καθεστώς καθυπόταξης, που εμφανίζεται όλο πιο λανθάνον και ταυτόχρονα επιδραστικό.

Το ζήτημα της αυτοματοποίησης εμφανίζεται ως κεντρικό στη σκέψη του Μαρκούζε και την διακρίνει σε μερική και πλήρη. Οι δύο εκδοχές της αυτοματοποίησης παρουσιάζουν μάλιστα διαφορετικές και αντιθετικές μεταξύ τους προοπτικές. Η πλήρης αυτοματοποίηση αναδεικνύει την δυνατότητα υπέρβασης της καπιταλιστικής κυριαρχίας. Είναι σε θέση να παρέχει, κατά το Μαρκούζε, ένα νέο επίπεδο απελευθέρωσης, το οποίο διαρρηγνύει την σχέση «ελευθερίας και αναγκαιότητας». Αντιθέτως, η εφαρμογή της μερικής αυτοματοποίησης συγκροτεί τη θετική στάση του εργάτη, συγκρατώντας τον εντός του πεδίου της καπιταλιστικής κυριαρχίας. Η μερική αυτοματοποίηση ερμηνεύεται ως όργανο κυριαρχίας και κοινωνικού ελέγχου, που εμποδίζει την πλήρη αυτοματοποίηση, καθώς αυτή θα μπορούσε να ανατρέψει την δομή του συστήματος. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε σε απαντητική επιστολή η οποία απεστάλη στις 4 Αυγούστου 1960 προς τη φιλόσοφο Raya Dunayevskaya,

«αυτό που επικρίνεται δεν είναι η αυτοματοποίηση, αλλά η προ-αυτοματοποίηση, η ημι-αυτοματοποίηση, η μη-αυτοματοποίηση. Η αυτοματοποίηση, ως το εκρηκτικό επίτευγμα της προηγμένης βιομηχανικής κοινωνίας, είναι η σχεδόν πλήρης εξάλειψη ακριβώς εκείνης της μορφής εργασίας που περιγράφεται σε αυτά τα άρθρα. Και αυτή η αυθεντική αυτοματοποίηση εμποδίζεται τόσο από τους καπιταλιστές όσο και από τους εργάτες - για πολύ καλούς λόγους (από την πλευρά των καπιταλιστών: η μείωση του ποσοστού κέρδους· η ανάγκη για σαρωτικούς κρατικούς ελέγχους, κ.λπ.· από την πλευρά των εργατών: τεχνολογική ανεργία). Συνεπώς, η παρεμποδισμένη, περιορισμένη αυτοματοποίηση διασώζει το καπιταλιστικό σύστημα, ενώ η ολοκληρωμένη αυτοματοποίηση θα το ανατίνιζε αναπόφευκτα» (Kellner, 1989, σ. 185).

Σε αντίθετη κατεύθυνση προς αυτή της μερικής αυτοματοποίησης που εντείνει τις σχέσεις κυριαρχίας αναπαράγοντας το καπιταλιστικό σύστημα, δρα η πλήρης αυτοματοποίηση, όπως διαβάζουμε στον *Μονοδιάστατο Άνθρωπο*:

«Από την στιγμή που η αυτοματοποίηση γίνει η διαδικασία της υλικής παραγωγής, θα τροποποιήσει ολόκληρη την κοινωνία. Η πραγματοποίηση της ανθρώπινης εργασιακής δύναμης, που οδηγείται στην τελείωση, θα συντρίψει την πραγματοποιημένη μορφή κόβοντας την αλυσίδα που δένει τον άνθρωπο με τις μηχανές - τον μηχανισμό μέσω του οποίου σκλαβώνεται η εργασία του. Η πλήρης αυτοματοποίηση στη σφαίρα της αναγκαιότητας θα εγκαινιάσει τη διάσταση του ελεύθερου χρόνου ως του πεδίου εκείνου όπου ο άνθρωπος θα μπορεί να συγκροτήσει την ιδιωτική και την κοινωνική ύπαρξή του. Αυτό θα είναι η ιστορική υπέρβαση προς έναν νέο πολιτισμό».

(Marcuse, 2020, σ. 123)

Η μαρκουζιανή σκέψη για την πλήρη αυτοματοποίηση της παραγωγής μας φέρνει αντιμέτωπους με τον πυρήνα της βασικής μαρξικής θέσης για την σύνθεση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Για τον Μαρξ, ο εργάτης ως το «μεταβλητό κεφάλαιο» της καπιταλιστικής παραγωγής, είναι ο μόνος παράγοντας που μπορεί να παράγει (υπέρ-) αξία. Από την εργασιακή διαδικασία παραγωγής αξίας, ο κεφαλαιοκράτης αντλεί την υπεραξία. Τα μηχανήματα αποτελούν τμήμα του «σταθερού κεφαλαίου» στα οποία έχει ενσωματωθεί η εργασιακή δύναμη του εργάτη. Η δυναμική τους διευκολύνει μεν την παραγωγή, καθώς εκτοπίζει ως ένα βαθμό τον ανθρώπινο παράγοντα από το πεδίο της παραγωγής. Ταυτόχρονα όμως, η αποδοτικότητα της μηχανής, της «νεκρής εργασίας» συμβάλλει στην περαιτέρω εκμετάλλευση της ζωντανής εργασίας του εργάτη. Σύμφωνα και με την γλαφυρή διατύπωση του ίδιου του Μαρξ, «το κεφάλαιο είναι πεθαμένη εργασία που ζωντανεύει μονάχα σαν το βρικόλακα ρουφώντας ζωντανή εργασία και ζει τόσο περισσότερο, όσο περισσότερη ζωντανή εργασία ρουφά» (Μαρξ, 1978, σ. 244). Επομένως, παρά την εκτεταμένη μηχανοποίηση της βιομηχανίας, ο εργάτης παραμένει ο μόνος παραγωγός αξίας. Άλλωστε, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μαρξ, «όπως κάθε άλλο συστατικό του σταθερού κεφαλαίου, το ίδιο και η μηχανή δε δημιουργεί αξία» (Μαρξ, 1978, σ. 402).

Στην σύγχρονη βιομηχανική εποχή η ποσοτική αντικατάσταση της ζωντανής εργασίας του εργάτη από την νεκρή εργασία της μηχανής, φαίνεται να αποκτά ποιοτικά χαρακτηριστικά. Ο Μαρκούζε αναρωτιέται, ωστόσο, εάν η εργατική τάξη εξακολουθεί να παραμένει ζωτικής σημασίας για την αναπαραγωγή του καπιταλισμού. Αν και ο ίδιος δεν αμφισβητεί ρητά την κεντρική της θέση, η ανάλυσή του υπονοεί ότι οι αλλαγές στην παραγωγή, όπως η αυτοματοποίηση και η μηχανοποίηση, μειώνουν τη σημασία του εργάτη ως άμεσου παραγωγού και αναπαραγωγού του κεφαλαίου. Η υπαγωγή του στο μηχανήμα απομακρύνει τον εργαζόμενο από την ενσώματη

παραγωγική διαδικασία, καθιστώντας τη σωματική εργασία λιγότερο επώδυνη και λιγότερο αναγκαία για την ίδια την παραγωγή. Σύμφωνα με τον Μαρκούζε, η τεχνολογία, καθώς αναπτύσσεται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποδεσμεύει ως ένα βαθμό το άτομο από την αναγκαιότητα της χειρωνακτικής εργασίας, διανοίγει μια προοπτική κοινωνικής απελευθέρωσης. Ωστόσο, αυτή η δυνατότητα καταστέλλεται μέσω ιδεολογικών και πολιτικών λειτουργιών που κατατείνουν στην ενίσχυση του αστικού καθεστώτος. Η παραγωγή μπορεί να συνεχίζει να αναπαράγει το κεφάλαιο και να προσθέτει υπεραξία, αλλά αυτή η διαδικασία φαίνεται να μην εξαρτάται πλέον από τη συνεχιζόμενη εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης. Στην πραγματικότητα, οι σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις εμφανίζονται να έχουν τη δυνατότητα να λειτουργούν ανεξάρτητα από την εργασία και τον εργαζόμενο ως βασικό παράγοντα της παραγωγής. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, «η κοινωνική διαδικασία της αυτοματοποίησης εκφράζει τον μετασχηματισμό ή, μάλλον, τη μετουσίωση της εργατικής δύναμης, όπου αυτή η δύναμη διαχωρισμένη από το άτομο, γίνεται ανεξάρτητο παραγωγικό αντικείμενο και, ως εκ τούτου, υποκείμενο» (Marcuse, 2020, σ. 123).

Η μηχανοποίηση και η αυτοματοποίηση στην σκέψη του Μαρκούζε μπορούν να εξεταστούν ως «ο καταλύτης της προηγμένης βιομηχανικής κοινωνίας» (Marcuse, 2020, σ. 123). Η διαδικασία κλιμακούμενης εκμηχάνισης και αυτοματοποίησης της παραγωγής τείνει να αφαιρέσει τη ζωτικότητα της βασικής αντιθετικής δύναμης, που απειλούσε ιστορικά την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού κατεστημένου, την εργατική τάξη. Το ζήτημα τελικώς ανάγεται στο κατά πόσο το αντιθετικό δίπολο αστική και εργατική τάξη μετασχηματίστηκε σε ένα θετικό όλον, με την τάξη των εργατών (και των εργαζομένων) να αποτελούν περισσότερο τις καταναλωτικές παρά τις παραγωγικές τάξεις.

Στο επίπεδο που διατηρούμε την μαρξική θεώρηση της αξίας, η έκταση και η ένταση της μηχανοποίησης και του ημί-αυτοματισμού κατατείνουν στην αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης του εργάτη. Η τεχνική χειραγώγηση του εργάτη συντείνει στην άμβλυνση του επαναστατικού του ρόλου. Ο εργάτης εμφανίζεται να μην αποτελεί τον καθ' αυτό παραγωγό και κατ' επέκταση τον καθ' αυτό αναπαραγωγικό όρο του κεφαλαίου. Η ως ένα βαθμό μεταστροφή του από παραγωγό σε καταναλωτή οδηγεί στην επισφράγιση του θετικού του ρόλου. Την συγκεκριμένη προβληματική αναπτύσσει ο Κέλλνερ αναφέροντας:

«Αυτές οι αλλαγές θέτουν υπό αμφισβήτηση τον ισχυρισμό του Μαρξ ότι το βιομηχανικό προλεταριάτο αποτελεί τη βασική δύναμη παραγωγής και κοινωνικής αλλαγής, υποδεικνύοντας ότι οι αλλαγές στη φύση της εργασίας και στη διαδικασία παραγωγής μετατοπίζουν την παραγωγή από τη ζωντανή εργασία στις μηχανές και από τη βιομηχανική εργασία στη μη βιομηχανική. Έτσι, "αποκεντρώνεται" η βιομηχανική εργασία, αντικαθιστάμενη από μορφές εργασίας που είναι απαλλαγμένες από τις επαναστατικές (και δυνητικά επαναστατικές) πτυχές της βιομηχανικής εργασίας» (Kellner, 1984, σ. 250).

Επιπλέον, στο υποθετικό σενάριο της πλήρους αυτοματοποίησης, ο άνθρωπος οδηγείται σε ένα νέο στάδιο ελευθερίας καθώς η απουσία μισθωτής εργασίας σημαίνει την κατάργηση της βασικής δομής του καπιταλισμού, εφόσον αυτή αναγνωρίζει ως αναγκαία προϋπόθεση τη μισθωτή εργασία και την άντληση υπεραξίας από την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης.

Εν πάση περιπτώσει, ο Μαρκούζε αντιλαμβάνεται ότι ο τεχνολογικός μετασχηματισμός που συντελείται στην παραγωγική διαδικασία διαμορφώνει τους όρους ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης. Και περαιτέρω, η αλλαγή στο τρόπο και την μορφή της εκμετάλλευσης του εργάτη αποτελεί ένα γεγονός που διαχέεται σε όλες τις σφαίρες της ιδιωτικής ζωής του. Όπως αναφέρει ο θεωρητικός της Σχολής της Φρανκφούρτης, «η αφομοίωση των αναγκών και των προσδοκιών, του βιοτικού επιπέδου, των δραστηριοτήτων της σχολής, της πολιτικής στο σύνολο της, είναι απόρροια της ενσωμάτωσης του εργάτη στο ίδιο το εργοστάσιο, στην υλική διαδικασία της παραγωγής» (Marcuse, 2020, σ. 112).

Ο Μαρκούζε παραμένει αμετακίνητος στη θέση ότι το σύστημα διαμορφώνει ψευδή συνείδηση για τα άτομα με στόχο την αφομοίωση των αντιτιθέμενων δυνάμεων στον άξονα των αναγκών και των συμφερόντων του. Οι υλικές συνθήκες συντονίζονται με ιδεολογικές αφηγήσεις συνθέτοντας μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου προς την καταστρατήγηση της κριτικής σκέψης και της ανατρεπτικής πρακτικής. Οι υλικοί παράγοντες αποτελούν όμως κρίσιμο σημείο στην μαρκουζιανή σκέψη και ασκούν άμεση επίδραση στην διαμόρφωση της θετικής στάσης της εργατικής τάξης. Η σχέση μεταξύ ενσωματωμένης εργατικής τάξης και ανασχηματισμένου τεχνολογικού-βιομηχανικού καπιταλισμού, όπως τον πραγματεύεται ο Μαρκούζε, τον ωθεί τελικά στην κριτική του κλασικού διαλεκτικού υλισμού. Διερωτάται χαρακτηριστικά:

«Δε μειώνει ο διαλεκτικός υλισμός την ίδια την υλική του βάση, καθώς δεν υπολογίζει αρκετά την επίδραση των κοινωνικών θεσμών στο είναι και την συνείδηση των ανθρώπων; Καθώς αυτός ελαχιστοποιεί το ρόλο της βίας, τόσο της ωμής βίας όσο και της βίας των δεδομένων (λ.χ. της αυξανόμενης παραγωγικότητας της εργασίας και του αυξανόμενου βιοτικού επιπέδου); Καθώς αυτός υποτιμά τον ρόλο της επιστήμης και της τεχνικής, που ζευγαρώθηκαν βίαια, στην διαμόρφωση και στο προσδιορισμό των αναγκών και της ικανοποίησης; Αυτό σημαίνει: δεν υποτιμά ο μαρξιστικός υλισμός τις δυνάμεις ενσωμάτωσης και της συνοχής που είναι ενεργές στην ύστερη φάση του καπιταλισμού;» (MARCUSE, 2013, σ. 53)

Οι κοινωνικές δυνάμεις είναι υλικές δυνάμεις ιδιαίτερα ισχυρές και επιτυγχάνουν την «αναστολή ή και την μεταμόρφωση» (MARCUSE, 2013, σ. 53) των αρνητικών και εναντιωματικών δυνάμεων σε θετικές προς το σύστημα, {δυνάμεις} οι οποίες «αναπαράγουν το σύστημα αντί να το υπερβούν». (MARCUSE, 2013, σ. 53). Ο Μαρκούζε επιχειρεί, από την πλευρά του, να επαναφέρει την διαλεκτική, συνθέτοντάς την με βάση επικαιροποιημένους υλικούς όρους. Κάνει λόγο για τη «διαλεκτική σήμερα ενώπιον του καθήκοντος να επεξεργασθεί θεωρητικά αυτή την κατ' ουσίαν νέα κατάσταση, χωρίς να της επιβάλλει βιαίως τις κληρονομημένες έννοιες» (MARCUSE, 2013, σ. 55). Η θέση του, ωστόσο, για την εργατική τάξη τον φέρνει, προφανώς, αντιμέτωπο με τον κλασσικό μαρξισμό. Η πολεμική του αναδεικνύει ως μη διαλεκτική τη συναγωγή του συμπεράσματος για την πρωτοκαθεδρία της εργατικής τάξης ως επαναστατικού υποκειμένου στο σύγχρονο βιομηχανικό κόσμο. Ο Μαρκούζε εμφανίζεται σε ένα διάλογο με τον Γερμανό συγγραφέα Enzenberger να αναφέρει:

«Όταν κάποιος ισχυρίζεται ότι είναι μαρξιστής, πρέπει να προσέχει να μη φетиχοποιεί την έννοια της τάξης. Με τις δομικές μεταβολές του καπιταλισμού, οι τάξεις και οι καταστάσεις τους επίσης μεταβάλλονται. Τίποτα δεν είναι πιο ακατάλληλο και επικίνδυνο για ένα μαρξιστή από τη χρήση μιας πραγματοποιημένης έννοιας της εργατικής τάξης». (Kellner, 1984, σ. 302)

Οι υλικές συνθήκες εντός των οποίων λειτουργεί πλέον η εργατική τάξη τόσο εντός, όσο και εκτός της παραγωγικής διαδικασίας, αντίκειται, σύμφωνα με τη μαρκουζιανή θεωρία, στην αντιμετώπιση της εργατικής τάξης ως φορέα της Άρνησης. Το γεγονός ότι οι συνθήκες ύπαρξης της εργατικής τάξης εξομαλύνθηκαν δε συνεπάγεται, όμως και άρση της εκμετάλλευσης, της αλλοτρίωσης και του μόχθου. Η κριτική του Μαρκούζε προσεγγίζει το σύγχρονο βιομηχανικό καθεστώς ως καθεστώς εξομάλυνσης των συνθηκών διαβίωσης της εργατικής τάξης. Η βελτίωση

των συνθηκών από μόνη της δεν αναιρεί ωστόσο τον καπιταλισμό ως πεδίο αρνητικότητας. Ο Μαρκούζε επικεντρώνεται από αυτή την άποψη στην ουσιαστική αντίφαση του σύγχρονου βιομηχανικού καπιταλισμού ως συστήματος εντός του οποίου, ενώ οι υλικοί όροι είναι ικανοί να απελευθερώσουν τον άνθρωπο, η καπιταλιστική κυριαρχία τον διατηρεί δέσμιο.

III.

Ο Μαρκούζε εξέτασε εντατικά τον τρόπο, με τον οποίο οι νέες παραγωγικές διαδικασίες και η οργάνωση των σύγχρονων βιομηχανιών διαμόρφωσαν ένα πλαίσιο που κατάφερε να ενσωματώσει την εργατική τάξη στον άξονα των συμφερόντων και των απαιτήσεων του καπιταλιστικού συστήματος. Τα στοιχεία αυτά σχετίζονται με τον αντίκτυπο των νέων τεχνολογικών δεδομένων εντός της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και την απήχυσή τους εκτός της εργασιακής δομής, στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής του εργάτη. Ο Μαρκούζε, συνεχίζοντας την έρευνά του στο πεδίο της βιομηχανικής παραγωγής, θα εξετάσει ειδικότερα την ιδεολογική επιρροή που δέχεται ο εργάτης στον εργασιακό του χώρο. Η ανάλυσή του εστιάζει σε μια μορφή καθορισμού και καθοδήγησης του σκέπτεσθαι του εργάτη, αναδεικνύοντας μηχανισμούς ελέγχου και πρόληψης των αντιδράσεων, πριν αυτές μορφοποιηθούν σε πολιτική σκέψη και δράση. Πραγματεύεται, έτσι, τον τρόπο κινητοποίησης των μηχανισμών ελέγχου της βιομηχανίας, προλαμβάνοντας την αντίδραση των εργαζομένων όταν αυτή βρίσκεται στο πρώιμο στάδιο της δυσaráσκειας, αναχαιτίζοντας τη δυναμική πολιτικών μορφών εναντίωσης.

Ο Μαρκούζε εστιάζει την προβληματική της έρευνάς του στο ζήτημα της διαχείρισης προβλημάτων, που προκύπτουν εντός της εργασιακής δομής, και αναδεικνύει το ρόλο της γλωσσικής εκφοράς. Η λειτουργία και η καταστρατήγηση της γλώσσας, την οποία ορίζει ως «λειτουργικοποίηση» της γλώσσας, διερευνάται ως μέσο που «βοηθά στην απώθηση μη κομφορμιστικών στοιχείων από τη δομή και την κίνηση της ομιλίας» (Marcuse, 2020, σ. 193). Η συμβολή της ενισχύει με ιδιαίτερη αποτελεσματικότητα την ανεμπόδιστη λειτουργία και αναπαραγωγή της βιομηχανικής δομής. Τα χαρακτηριστικά της λειτουργικοποιημένης γλώσσας είναι εμποτισμένα με στοιχεία κοινωνικού και πολιτικού συμπεριφορισμού και η κρίσιμη εφαρμογή έγκειται ως διαδικασία, στην οποία «ο άνθρωπος εκπαιδεύεται να ξεχνά- να μεταφράζει το αρνητικό σε θετικό ώστε να μπορεί να εξακολουθεί να λειτουργεί, περιορισμένος αλλά

προσαρμοσμένος και σχετικά καλά» (Marcuse, 2020, σ. 219). Η μεθοδική χρήση των λέξεων και ο τρόπος εκφοράς τους, με τις οποίες οι εκπρόσωποι των καπιταλιστικών μονάδων επικοινωνούν, εξετάζονται ως στοιχεία, τα οποία αποτελούν προϊόντα μίας τεχνικής και επιστημονικής προσέγγισης του λόγου. Με τους κατάλληλους χειρισμούς και τις σωστές τοποθετήσεις είναι σε θέση να διαμορφώσουν νόρμες σκέψης και συμπεριφοράς.

Ο Μαρκούζε επικεντρώνει την κριτική του στις στρατευμένες από την βιομηχανία κοινωνικές επιστήμες, αναφερόμενος ιδιαίτερα στον τρόπο που η κοινωνιολογία και η ψυχολογία γίνονται μέρος της επιστημονικής διοίκησης του εργοστασίου. Επιμένει ιδιαίτερα στο ρόλο του Τμήματος Ανθρώπινων Σχέσεων. Ο στόχος του τμήματος υπακούει στη διατήρηση και την αναπαραγωγή καλών σχέσεων μεταξύ εργατών και εργοδοσίας, πελατών και επιχείρησης, και γενικότερα στη διαφύλαξη ενός αρμονικού εργασιακού πλαισίου. Η λειτουργία αυτή σε πρώτη ανάγνωση δεν αξιολογείται αρνητικά. Το ζήτημα για τον Μαρκούζε εντοπίζεται στο πλαίσιο που η στρατευμένη από την βιομηχανία κοινωνική επιστήμη προσπαθεί να διαφυλάξει και να συντηρήσει την αξία της γενικότερης δομής της κοινωνίας. Σε αυτή την καθολική κοινωνική δομή, εξάλλου, υπάγεται και η ίδια η βιομηχανία, ως αντικείμενο κριτικής θεώρησης. Στην περίπτωση αυτή, αναφέρει ο Μαρκούζε «γίνεται εμφανής ο ιδεολογικός και πολιτικός χαρακτήρας τους {των στρατευμένων κοινωνικών επιστημών}» (Marcuse, 2020, σ. 223). Με άλλα λόγια, αν η κριτική του εργάτη εμφανίσει στοιχεία που υπερβαίνουν το μεμονωμένο γεγονός και αμφισβητήσει τα θεμέλια της κοινωνικής οργάνωσης, κατά συνέπεια της οργανωτικής αρχής και λειτουργίας του ίδιου του εργοστασίου, η κριτική του εργάτη πρέπει να ελέγχεται και να περιορίζεται σε ένα οριοθετημένο πλαίσιο νοηματικών και πρακτικών σημείων.

Στο πλαίσιο αυτής της λειτουργίας και της στόχευσης, ο Μαρκούζε αναδεικνύει το ρόλο της «τελεστικής έννοιας» ως κεντρικού στρατηγικού όρου της λειτουργικοποιημένης γλώσσας. Η τελεστική έννοια παρουσιάζεται ως όργανο μιας στρατηγικής νοητικής και νοηματικής καθυπόταξης του εργάτη-εργαζομένου. Ως κύρια λειτουργία της εμφανίζεται η απόσπαση της ερμηνείας ενός συμβάντος από τις σχέσεις και τις αιτιακές συνδέσεις από τις οποίες προέκυψε. Αντιθέτως, η κριτική σκέψη και οι καθολικές έννοιες είναι ικανές να ανάγουν το μεμονωμένο στη σφαίρα μίας καθολικής δομής, αναδεικνύοντας μία διάσταση η οποία φανερώνει τις πραγματικές αιτίες των γεγονότων. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε σχετικά με τις καθολικές έννοιες, σε διάκριση με τις τελεστικές, «το ότι μια έννοια δε δηλώνει ποτέ ένα μεμονωμένο συγκεκριμένο πράγμα, ότι

είναι πάντοτε αφηρημένη και γενική, οφείλεται στο ότι η έννοια κατανοεί κάτι περισσότερο και κάτι διαφορετικό από ένα συγκεκριμένο πράγμα- κάποια καθολική συνθήκη ή σχέση που είναι ουσιώδης για το συγκεκριμένο πράγμα, η οποία καθορίζει τη μορφή, με την οποία αυτό εμφανίζεται ως το συγκεκριμένο αντικείμενο της εμπειρίας». (Marcuse, 2020, σ. 221)

Η χρήση της τελεστικής έννοιας διαμορφώνει ένα «τελεστικό» τρόπο σκέψης, ο οποίος εμμένει περιοριστικά στην αποκομμένη από άλλες γενικές συνδέσεις, επικέντρωση στο μερικό. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, η εφαρμογή των τελεστικών εννοιών και της τελεστικής σκέψης, «γίνεται ψευδής διότι απομονώνει και κατακερματίζει τα γεγονότα, τα σταθεροποιεί μέσα στο κατασταλτικό όλον και δέχεται τους όρους αυτού του όλου για όρους ανάλυσης. Η μεθοδική μετάφραση της καθολικής έννοιας σε τελεστική έννοια γίνεται τότε κατασταλτικός περιορισμός της σκέψης». (Marcuse, 2020, σ. 223). Η τελεστική έννοια στην ουσία εκπαιδεύει τη σκέψη σε μια μονομερή και μονοδιάστατη ερμηνεία των γεγονότων. Το υποκείμενο εμφανίζει μια μυωπική αδυναμία επεξεργασίας των δεδομένων, διαμορφώνοντας μια ελλειμματική ερμηνεία των γεγονότων. Η χρήση τους συνίσταται σε μία επιστημονική διαχείριση της σκέψης και της δράσης, η οποία καθιστά, επιπλέον, τη δυσaráεσκεια περιορισμένη και ως εκ τούτου διαχειρίσιμη και «θεραπεύσιμη». Η απομόνωση των γεγονότων, η μεθοδική-επιστημονική απόκρυψη του γεγονότος ότι η προσωπική κακουχία προέρχεται από ένα σύνολο παραγόντων που είναι εξωτερική προς το υποκείμενο, αποτελεί μία από τις βασικές μεθόδους καθυπόταξης της σκέψης.

Σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, φαίνεται να καταστέλλεται η δυνατότητα ανάδυσης εναντιωματικών αρνητικών μορφών. Η ανάπτυξη της αρνητικής σκέψης θα επέφερε μια καθολική κριτική της συνολικής δομής. Η καταστολή γίνεται αναγκαίο μέρος μίας τεχνικο-επιστημονικής διαδικασίας, η οποία συνδυάζει την υλική επίλυση του ατομικού ζητήματος, με ένα ιδεολογικό πλέγμα που επιβάλλει ένα μονοδιάστατο και ακρωτηριασμένο τελεστικό τρόπο σκέψης. Επιπλέον, η θεραπεία της ατομικής περίπτωσης βεβαιώνει και την «αποτελεσματικότητα» και την ορθότητα της δομής. Ο Μαρκούζε δηλώνει σχετικά, ότι «εφόσον η τελεστική κοινωνιολογία και ψυχολογία έχουν συμβάλλει στην ελάφρυνση των εργασιακών συνθηκών, είναι και αυτές κομμάτια της προόδου, πνευματικής και υλικής. Μαρτυρούν όμως επίσης την αμφιλεγόμενη ορθολογικότητα της προόδου, η οποία είναι ικανοποιητική στην κατασταλτική της δύναμη και κατασταλτική στις ικανοποιήσεις της» (Marcuse, 2020, σ. 231).

Το γεγονός προβάλλεται ως ατομικό και αποσπασμένο από το σύνολο καθολικών αιτιακών παραγόντων, οι οποίοι θα ήταν ικανοί να σχηματίσουν μορφές εναντίωσης και συγκρότηση αρνητικής συνείδησης συνδέοντας και στοχεύοντας τα θεμέλια του συστήματος. Με αυτόν τον τρόπο, η ατομική δυσaréσκεια καθίσταται εύκολα διαχειρίσιμη και ως εκ τούτου «θεραπεύσιμη». Καθώς, όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, «όταν η προσωπική δυσaréσκεια απομονώνεται από την γενική δυστυχία, όταν οι καθολικές έννοιες που αντιστέκονται στην λειτουργικοποίηση αναλύονται σε επιμέρους αναφερόμενα, η περίπτωση γίνεται ένα θεραπεύσιμο και ανιχνεύσιμο περιστατικό» (Marcuse, 2020, σ. 228).

Τελικώς, ο εργάτης φαίνεται να εμπεδώνει την αποσπασματική πρόσληψη του ζητήματος, αποδίδοντας την κοινωνική παθογένεια στην προσωπική του ατυχία, προσωρινή κακουχία ή την προσωπική του μοίρα. Η αποσύνδεση της δυσaréσκειας από το σύνολο των αιτιακών συνδέσεων και των παραγόντων που διαμόρφωσαν το πεδίο αποκρύπτει παράλληλα την θέση του εργάτη ως μέρους ενός καθολικού συνόλου, της εργατικής τάξης. Η ερμηνεία αυτή υποβάλλει συνειδησιακά στον εργάτη τους όρους της εξατομίκευσης. Η ατομοκρατούμενη συνείδηση επισκιάζει την ταξική, η οποία μπορεί να ιδωθεί μόνο με όρους καθολικότητας. Η ατομική δυστυχία του εργάτη απομονώνεται από τις δομικές δυσχέρειες, που αντιμετωπίζει η εργατική τάξη ως σύνολο. Όπως σημειώνει ο Μαρκούζε, «η συγκεκριμένη υπόσταση της ιδιαίτερης περίπτωσης, την οποία κατορθώνει η μετάφραση, είναι το αποτέλεσμα μιας σειράς αφαιρέσεων από την πραγματική συγκεκριμένη υπόσταση της, η οποία έγκειται στον καθολικό χαρακτήρα της περίπτωσης» (Marcuse, 2020, σ. 227). Φυσικά, ο Μαρκούζε δεν υποστηρίζει ότι κάθε κριτική ή αναφορά δυσaréσκειας έχει ως στόχο την ανατροπή των θεμελίων του συστήματος και κάθε φορά πρέπει να αναχαιτίζεται από το σύστημα. Η προβληματική του επικεντρώνεται στο γεγονός ότι η ατομική εκδήλωση αποσυνδέεται συστηματικά από τις γενικές συνδηλώσεις, αποκρύπτοντας τους αιτιακούς δεσμούς. Η γλώσσα εμφανίζει μία αντικειμενική τάξη πραγμάτων, η οποία σχηματίζει ατομοκρατικά την συνείδηση του εργάτη και «εκφράζει συνθήκες που είναι, αν και δεν είναι "γι' αυτόν"». (Marcuse, 2020, σ. 227)

Η αξιοποίηση των στρατευμένων κοινωνικών επιστημών από τη βιομηχανική διοίκηση φαίνεται να λειτουργεί ως μια ιδιαίτερα επιδραστική ιδεολογική συνιστώσα του βιομηχανικού καπιταλιστικού σύμπαντος. Ο τρόπος σκέψης (και κατ' επέκταση δράσης) που υποβάλλεται στα υποκείμενα, προστατεύει την αρμονική λειτουργία της δομής-επιχείρησης και συμβάλλει στην

πρόληψη σχηματισμού εναντιωματικών πεποιθήσεων και πρακτικών. Η «θεραπευτική» πρακτική της οριοθέτησης της δυσaréσκειας συγκροτεί με έναν ευτελή, αλλά αποτελεσματικό τρόπο την ορθολογικότητά της. Παράλληλα, προστατεύεται η συνολική δομή της καπιταλιστικής ολότητας, η οποία παραμένει στο απυρόβλητο, καθώς η εναντίωση, σύμφωνα τουλάχιστον με τη μαρκουζιανή προσέγγιση, δεν αναπτύσσεται σε πολιτική συνείδηση και πολύ περισσότερο σε πολιτική πρακτική.

Συνοψίζοντας, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι η πύκνωση της μαρκουζιανής κριτικής ανιχνεύεται στο σημείο όπου πραγματώνεται η απομόνωση του εργάτη από την συνειδησιακή ταύτιση με το σύνολο των εργατών, εντός και εκτός του εκάστοτε εργοστασίου, εντός και εκτός του εκάστοτε κράτους. Η δράση του συστημικά επιβαλλόμενου συμπεριφορισμού των τελεστικών εννοιών και του τελεστικού τρόπου σκέψης που παράγει, κατακερματίζει την εργατική τάξη, απομονώνοντας τον εργάτη και τις συνθήκες που τον περιβάλλουν από το συλλογικό της πλαίσιο. Όπως υποστηρίζει από γλωσσολογική οπτική ο Μαρκούζε, «η μετάφραση συσχετίζει τη γενική δήλωση με την προσωπική εμπειρία του εργάτη που τη διατυπώνει, αλλά σταματά στο σημείο, όπου ο συγκεκριμένος εργάτης βιώνει τον εαυτό του ως "τον εργάτη" και όπου η δουλειά του εμφανίζεται ως "η δουλειά" της εργατικής τάξης». (Marcuse, 2020, σ. 227). Η κατίσχυση του ατομικού σαν μεμονωμένου, συνιστά διαιρετική αρχή της συλλογικής σκέψης και δράσης των μελών της εργατικής τάξης ως συλλογικού κοινωνικού υποκειμένου.

IV.

Ο Μαρκούζε εξέτασε την ενσωμάτωση και τη θετική στάση της εργατικής τάξης προς το κατεστημένο, μέσω της σύνθεσης του καπιταλισμού και της τεχνολογίας, η οποία παρήγαγε μια νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης και διοίκησης. Οι νέες παραγωγικές τεχνολογικές συνθήκες της μηχανοποίησης και του ημι-αυτοματισμού, η διάρθρωση του εργοστασίου, η επιστημονική διαχείριση της διοίκησης του, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, ο έλεγχος των υποκειμένων μέσω της επιβολής αναγκών, κατόρθωσαν να διαμορφώσουν ένα πλαίσιο, το οποίο στην μαρκουζιανή σκέψη σχηματοποιεί το σύγχρονο κυριαρχικό «βιομηχανικό σύμπαν». Σε συνάφεια προς τα πεδία που πραγματευτήκαμε, ο Μαρκούζε προεκτείνει την ανάλυσή του στον τρόπο που διαμορφώνεται η πολιτική σκηνή, η λειτουργία των πολιτικών κομμάτων και των εργατικών

συνδικάτων και του κράτους. Καταδεικνύει κατ' αυτό τον τρόπο το ρόλο που διαδραματίζει το κράτος στη διαδικασία της ενσωμάτωσης και της κατάπνιξης του πολιτικού αντιλόγου. Η θεώρησή του φανερώνει τον τρόπο, με τον οποίο η πολιτική οργάνωση της βιομηχανικής κοινωνίας κατάφερε να υπερκεράσει και να εγκολπώσει τις ιστορικά αντιθετικές πολιτικές δυνάμεις, μέσα στο πλαίσιο της κοινοβουλευτικής αστικής δημοκρατίας και νομιμότητας, καθώς και διαμέσου της μορφής του «κράτους πρόνοιας». Η σύνθεση αυτών των στοιχείων κατόρθωσε την καταστολή των ριζοσπαστικών μορφών συνειδησιακής συγκρότησης της εργατικής τάξης και των αντικαπιταλιστικών πρακτικών εναντίωσης.

Ο Μαρκούζε αναδεικνύει ως κεντρική τάση του κοινοβουλευτικού πολιτικού πεδίου την «πρόδηλη ενοποίηση ή σύγκλιση των αντιθέτων» (Marcuse, 2020, σ. 98). Πραγματευόμενος τη διάρθρωση των αντιτιθέμενων πολιτικών κομμάτων, παρατηρεί ότι η ουσιαστική σύγκλιση φαινομενικά αντίθετων πολιτικών προγραμμάτων τους καθιστά δυσδιάκριτη την διαφορά μεταξύ τους. Ο δικομματισμός της εποχής, που ερευνά ο Μαρκούζε, της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου στην Αμερική, καθοριζόταν από την απειλητική για το δυτικό καπιταλισμό, ύπαρξη του κομμουνισμού. Η ταύτιση των πολιτικών προγραμμάτων στην εξωτερική πολιτική και η έλλειψη πραγματικών πολιτικών εναλλακτικών λύσεων στην εσωτερική πολιτική αναδεικνύουν τον πραγματικό λειτουργικό ρόλο των πολιτικών κομμάτων· ως διαδικασία εξυπηρέτησης του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού.

Ο Μαρκούζε προσφέρει την ερμηνεία μίας αμφίδρομης σχέσης μεταξύ σύγχρονης κομματικής αντιπολίτευσης και της σύνθεσης της εργατικής τάξης. Τα στοιχεία που συνθέτουν την σύγχρονη εργατική τάξη (η χρήση τεχνολογικών μέσων παραγωγής, η εξομοίωση με άλλα επαγγέλματα, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου κτλ), εμφανίζουν μία αποριζοσπαστικοποιημένη μορφή πολιτικής έκφρασης στον κοινοβουλευτικό χώρο. Αντιστοίχως, τα πολιτικά αντιπολιτευτικά, κόμματα αφομοιώνοντας τις επιταγές της αστικής κοινοβουλευτικής λειτουργίας και τη νομιμοφροσύνη της, αποποιούνται της ριζοσπαστικές τους αξιώσεις.

Η συγκρότηση του σύγχρονου πολιτικού γίνεσθαι οδήγησε στην απονεύρωση της πολιτικής σκηνής ως πεδίου ζύμωσης και πάλης αντιτιθέμενων δυνάμεων. Συνέπεια αυτού, όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, είναι ότι «η ενοποίηση των αντιθέτων συρρικνώνει τα περιθώρια κοινωνικής αλλαγής και παράλληλα παίρνει με το μέρος της τα στρώματα εκείνα, στην πλάτη των οποίων προοδεύει το σύστημα- δηλαδή τις τάξεις εκείνες, των οποίων η ύπαρξη αντιπροσώπευε άλλοτε

την εναντίωση στο σύστημα ως όλο» (Marcuse, 2020, σ. 98). Το πολιτικό σκηνικό φαίνεται να περιχαράκωνει την πολιτική δράση και τη διαμόρφωση πολιτικής συνείδησης, γεγονός που καταδεικνύει ότι «η πολιτική δεν είναι ο τόπος της ταξικής πάλης αλλά της ταξικής συνεργασίας - κάτι που κρύβει το γεγονός ότι το κράτος είναι στην πραγματικότητα ένα όργανο ταξικής κυριαρχίας». (Kellner, 1984, σ. 253). Η εργατική τάξη και τα εργατικά αντιπολιτευτικά κόμματα εμφανίζονται να αποδέχονται και να αφομοιώνουν τα στοιχεία της κατεστημένης ιδεολογίας του πολιτικού συστήματος. Ο Μαρκούζε εξετάζει, επιπλέον, τα ευρωπαϊκά αντιπολιτευτικά και κομμουνιστικά κόμματα και παρατηρεί την απεμπόληση των ριζοσπαστικών τους θέσεων και των μαρξιστικών τους προταγμάτων και πρακτικών. Αντιλαμβάνεται, έτσι, το συμβιβασμό τους σύμφωνα με τις νομικά προβλεπόμενες κατευθύνσεις του αστικού κοινοβουλευτισμού. Ωστόσο, η τάση υποχώρησης του επαναστατικού ριζοσπαστισμού των κομμουνιστικών κομμάτων, δεν οφείλεται, κατά τον Μαρκούζε, σε μία σκόπιμη και στρατευμένη κίνηση των ίδιων των κομμάτων και της ηγεσίας τους. Ο ίδιος αιτιολογεί το φαινόμενο ως αποτέλεσμα της νέας μετασχηματισμένης μορφής του καπιταλισμού. Ο σύγχρονος καπιταλισμός διαμόρφωσε ένα πεδίο άμβλυνσης των εσωτερικών ανατρεπτικών τάσεων στην κοινωνική βάση που τα κόμματα αυτά απευθύνονται.

Άλλωστε, η κοινωνική και πολιτική συμμόρφωση των αντιπολιτευτικών και εργατικών κομμάτων γίνεται εμφανής και στο πεδίο δράσης των συνδικαλιστικών εργατικών διεκδικήσεων. Ο Μαρκούζε αντλεί στοιχεία από την έκθεση *Labor Looks At Labor: A Conversation*, η οποία εκδόθηκε το 1963 στην Αμερική. Η έρευνα αναφέρει εκτεταμένη και δυναμική σύμπραξη και από κοινού στοχοθέτηση ανάμεσα στην διοίκηση και τα εργατικά σωματεία. Ο ρόλος των σωματείων, ο οποίος άλλοτε αφορούσε την άσκηση πίεσης στην εργοδοτική διοίκηση, μετακινήθηκε προς την προώθηση συμβουλευτικής υποστήριξης στην διοίκηση του εργοστασίου, με απώτερο στόχο πλέον την επίτευξη ευρύτερων συμφωνιών και κατ' επέκταση στην μεγαλύτερη κερδοφορία της εταιρίας. Ο ρόλος των συνδικάτων ως οργάνων άσκησης πιέσεων και κατάδειξης της εκμεταλλευτικής δομής του συστήματος εγκαταλείπεται· τη θέση της εναντίωσης λαμβάνει η θετική στάση και η συνεπικουρική δράση του συνδικάτου στα διοικητικά θέματα και στη βελτίωση της κερδοφορίας της επιχείρησης. Όπως αναφέρει η έκθεση της συγκεκριμένης έρευνας, «το συνδικάτο δε θα μπορέσει βέβαια να πείσει τους εργάτες σε ένα εργοστάσιο κατασκευής πυραύλων ότι τα αφεντικά είναι απατεώνες, όταν το ίδιο το συνδικάτο μαζί με την επιχείρηση ασκεί πιέσεις για να κλείσουν μεγαλύτερες συμφωνίες» (Marcuse, 2020, σ. 98). Ο Μαρκούζε

υποστηρίζει μάλιστα ότι η ενσωμάτωση της εργατικής τάξης φτάνει στο σημείο «να χαρακτηριστεί πράγματι ως στήριγμα του συστήματος» (Μαρκούζε, 1984 , σ. 18). Με αυτό τον τρόπο ο φιλόσοφος αξιολογεί την δράση των εργατικών συνδικάτων προς την διοικητική αρχή των εργοστασίων αλλά και τη στάση που υιοθετούν τα εργατικά σωματεία απέναντι στα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής.

Με λίγα λόγια, τα στοιχεία της έρευνας παρουσιάζουν με emphaticό τρόπο το αποτέλεσμα της θετικής στάσης των εργατικών συνδικάτων στην καπιταλιστική επιχείρηση. Από τη στιγμή, μάλιστα, που η εργατική τάξη δεν αποτελεί μία ευκρινή μονάδα, τα σωματεία μεταλλάσσονται τείνοντας να ενσωματώσουν μεγάλο μέρος της τάξης εργαζόμενων των «λευκών κολλάρων», και ιδιαίτερα του υπαλληλικού προσωπικού της εξωπαραγωγικής σφαίρας. Κατά τον Μαρκούζε, «η ενθουσιώδης ιδέα να οργανωθεί το διαρκώς αυξανόμενο στοιχείο του λευκού κολλάρου σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, αν τελικά ευοδωθεί, μπορεί να ενισχύσει τη συνδικαλιστική συνείδηση αυτών των ομάδων, πολύ δύσκολα όμως θα οδηγήσει στην πολιτική ριζοσπαστικοποίηση» (Marcuse, 2020, σ. 125). Για τον Μαρκούζε, η κοινωνική Άρνηση δεν πρέπει να εκπέσει σε ρεφορμιστικά αιτήματα και εισοδηματικές διεκδικήσεις, οι οποίες είναι εύκολα θεραπεύσιμες στο κατεστημένο πλαίσιο. Και πάντως, το υπαλληλικό προσωπικό δεν μπορεί να συγκροτηθεί ως ριζοσπαστικό υποκείμενο, καθώς παρουσιάζει ισχυρά σημεία υλικής εξάρτησης. Αξίζει να επισημανθεί, εξάλλου, ότι αυτή η τοποθέτηση του Μαρκούζε φαίνεται να αφορά το σύνολο των εργατών στις καπιταλιστικές χώρες του δυτικού ημισφαιρίου και ιδιαίτερα των ΗΠΑ.

Πολιτική σκηνή, τεχνική πρόοδος, η ύπαρξη του κομμουνισμού (ο όποιος είναι ακόμη επίκαιρος ως ιδεολογικός και πολιτικο-οικονομικός αντίπαλος) αποτελούν πεδία αναφοράς που διασταυρώνονται μεταξύ τους, παράγοντας μορφές πολιτικών υποκειμένων (ή ορθότερα, απολιτικών υποκειμένων). Ο καπιταλισμός επέτυχε έτσι τη διατήρηση της εσωτερικής του συνοχής, «μία συνοχή που πατάει σε απολύτως υλικές βάσεις· η κινητοποίηση ενάντια στον εχθρό λειτουργεί ως πανίσχυρο κίνητρο παραγωγής και εργασίας, τροφοδοτώντας ως εκ τούτο το υψηλό βιοτικό επίπεδο». (Marcuse, 2020, σ. 100). Πρόκειται για μια συνθήκη, που κατόρθωσε να διαρρήξει την συνείδηση και κατ' επέκταση την πρακτική των ιστορικών εναντιωματικών δυνάμεων, είτε αφομοιώνοντάς τις πλήρως στο σύμπαν του βιομηχανικού Λόγου, είτε κατευθύνοντας την αντίδραση με συμβατικό και ακίνδυνο τρόπο για το σύστημα.

Ουδεμία αμφιβολία συνεπώς: Ο Μαρκούζε στο *Μονοδιάστατο Άνθρωπο* θεώρησε ότι ο ρόλος της εργατικής τάξης ως Άρνησης της καπιταλιστικής κοινωνικοοικονομικής συγκρότησης έχει εξαλειφθεί από τον κατεστημένο τρόπο οργάνωσης σε όλο το δυτικό ημισφαίριο. Και όμως, σε συνέντευξη που παραχώρησε μετά τη συγγραφή του βιβλίου *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, ο Μαρκούζε, απέναντι σε ερώτημα που του απευθύναν για το αν η εργατική τάξη μπορεί να αποτελέσει επαναστατικό υποκείμενο, θα ανασκευάσει την πάγια θέση του για την ενσωμάτωση της εργατικής τάξης, αναφέροντας:

«Αυτό φυσικά αποτελεί μια διαστρέβλωση των όσων έχω πει. Αυτό που είπα είναι πως η εργατική τάξη στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν αποτελεί σήμερα υποκείμενο της επανάστασης. Δεν πρόκειται για αξιολογική κρίση δική μου. Πρόκειται, νομίζω, για αναγνώριση ενός πραγματικού γεγονότος (statement of fact)» (Μαρκούζε, 1984 , σ. 23).

Ταυτόχρονα, αναφερόμενος στη Γαλλία και την Ιταλία, ο Μαρκούζε θα υποστηρίξει ότι η εργατική τάξη διατηρεί την επαναστατική της παράδοση. Η προσέγγιση αυτή συναρτάται προς την πολιτισμική ιστορία της εργατικής τάξης των δύο χωρών. Την ίδια στιγμή που «το βιοτικό επίπεδο {αυτών των τάξεων} δεν έχει φτάσει το ύψος των Ηνωμένων Πολιτειών και για το λόγο αυτό το ριζοσπαστικό δυναμικό της εργατικής τάξης είναι πολύ πιο ισχυρό απ' ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες». (Μαρκούζε, 1984 , σ. 23).

Η μορφή της ήπιας, ρεφορμιστικής αντιπολίτευσης, στο πλαίσιο νομιμότητας του αστικού κοινοβουλίου και του κράτους, εκτοπίζει το αίτημα της ανατροπής και ανασύστασης της κοινωνίας. Ριζοσπαστικά προτάγματα αντιμετωπίζονται ως ανορθολογικά απέναντι σε ένα τεχνικο-επιστημονικό καθεστώς «Αλήθειας», το οποίο παράγει ένα συνεκτικό ορθολογισμό, σύμφυτο με την υλική βάση της καπιταλιστικής κοινωνίας και τους στόχους της. Ο πολιτικός λόγος και η πρακτική, κινούνται σε ένα μόνο αποδεκτό πλαίσιο, ένα «μονοδιάστατο» πολιτικό καθεστώς, προσπαθώντας να ενσωματώσουν στοιχεία του κατεστημένου ορθολογισμού. Η εργατική τάξη εμφανίζεται να έχει εμπεδώσει πλήρως τον ορθολογισμό του βιομηχανικού σύμπαντος. Μια εμπεδωση που, όπως επανειλημμένα αναφέρει ο Μαρκούζε, στηρίζεται σε μία ισχυρή υλική βάση. Χαρακτηριστική είναι από αυτή την άποψη και η εξής διατύπωση του Μαρκούζε:

«Οι περισσότεροι ειδικευμένοι εργάτες ζουν σήμερα οπωσδήποτε πολύ καλύτερα απ' ότι ζούσαν παλιότερα, μοιράζονται τις ανέσεις της λεγόμενης καταναλωτικής κοινωνίας και είναι εντελώς αυτονόητο, εύλογο και ασφαλώς κάτι παραπάνω από προπαγάνδα ή «πλύση εγκεφάλου», ότι δεν είναι διατεθειμένοι να αφήσουν τα σχετικά αυτά πλεονεκτήματα για να πάνε στο «σοσιαλισμό», που είναι γι' αυτούς μια καθαρή ουτοπία ή εμφανίζεται με την μορφή που έχει σήμερα στην Σοβιετική ένωση και στα δορυφορικά κράτη» (Μαρκούζε, 1984 , σ. 18).

Η διαμόρφωση της πολιτικής σκηνής, υπό τη σκιά της αντιτιθέμενης δύναμης, της Σοβιετικής Ένωσης, αποτέλεσε κεντρικό έρεισμα για τη διαμόρφωση της συμπαγούς καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων. Εξυπηρέτησε τις καπιταλιστικές παραγωγικές ανάγκες, οξύνοντας τες. Παράλληλα, η τεχνολογική αναβάθμιση του καπιταλισμού κατέστειλε και ενσωμάτωσε τις εσωτερικές αντιτιθέμενες δυνάμεις στον άξονα υπεράσπισης του έθνους-κράτους, κινητοποιώντας τους πολίτες-μέλη του σε μια διαδικασία διαρκούς πολιτικής προετοιμασίας και κινητοποίησης. Όπως αναφέρει ο Κέλλνερ, «εδώ η κούρσα των εξοπλισμών και ο ψυχρός πόλεμος τονώνουν την οικονομία και ενώνουν τον πληθυσμό εναντίον του εξωτερικού εχθρού, και ταυτόχρονα παράγουν τα πιο θανατηφόρα και καταστροφικά όπλα στην ιστορία, η μαζική χρήση των οποίων θα αποτελούσε πιθανώς το τέλος του ανθρώπινου γένους» (Kellner, 1984, σ. 253).

Ο Μαρκούζε εντοπίζει και περιγράφει emphatically τον τρόπο που διαπλέκεται το «Κράτος Πρόνοιας» και το «Κράτος Πολέμου». Αξιολογεί ως αποτέλεσμα αυτής της σύνθεσης την ιδεολογική και πρακτική καταστολή των αντιθετικών δυνάμεων στο εσωτερικό του κράτους. Ο ιδεολογικός χειρισμός της αντίληψης του εξωτερικού εχθρού και η τρομοκρατία που αναπτύσσεται στο εσωτερικό των καπιταλιστικών κρατών διατηρούν τις δυνάμεις της κοινωνίας συμπαγείς και συνεκτικές απέναντί του. Στη βάση της διαρκούς απειλής, συγκροτείται το κράτος που προετοιμάζεται διαρκώς για πόλεμο, μια συνθήκη που «δεν είναι μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης αλλά μια φυσιολογική κατάσταση» (Marcuse, 2020, σ. 144). Το «Κράτος Πολέμου» διαπλέκεται με το «Κράτος Πρόνοιας», καθώς το πρώτο οχυρώνεται ιδεολογικά και υλικά απέναντι στην εξωτερική απειλή. Η απειλητικότητα του εξωτερικού εχθρού γίνεται αποτελεσματικό ιδεολογικό εργαλείο. Εκτρέπει τις όποιες κοινωνικές πιέσεις από τα εσωτερικά δομικά ζητήματα, ενοποιώντας τις αντίρροπες δυνάμεις υπό το γενικό-εθνικό συμφέρον. Ενώ το δεύτερο, το «Κράτος Πρόνοιας», όπως θα δούμε και αναλυτικότερα παρακάτω, επιτυγχάνει μέσω

των σύγχρονων μηχανισμών ελέγχου την περαιτέρω ενσωμάτωση των αντιθετικών δυνάμεων στο εσωτερικό του.

Ενδεικτική συνθήκη για την πολιτική δυναμική, που διατηρεί το αφήγημα του «εξωτερικού εχθρού», αποτελεί το γεγονός ότι, και μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των δορυφορικών σοσιαλιστικών κρατών, η μονοπωλιακή δομή του καπιταλιστικού συστήματος και η κατεστημένη καπιταλιστική ιδεολογία διατηρούν ακόμη τη μνήμη του υπαρκτού σοσιαλισμού ως τον αόρατο εχθρό, απέναντι στον οποίο ο «επικρατών» καπιταλισμός οφείλει να επαγρυπνά. Το ψυχροπολεμικό τοπίο συντηρείται και συνεχίζει να κινητοποιεί τις μάζες, νομιμοποιώντας τις πρακτικές του. Φυσικά, η πολεμική προετοιμασία και η τρομοκρατία έναντι του εξωτερικού «Άλλου» δεν περιορίζεται στην ιστορική μορφή ενός και μόνο αντίπαλου δέους. Τα καπιταλιστικά έθνη-κράτη βρίσκουν κάθε φορά «εχθρούς» σε όλο τον πλανήτη, τους οποίους επιδιώκουν να εμφανίσουν ως δυνητική απειλή.

Η περιχαράκωση της πολιτικής σκηνής και η καταστολή των μέχρι πρότινος αντιμαχόμενων δυνάμεων διασταυρώνονται στο πλαίσιο της μαρκουζιανής ανάλυσης και κριτικής του «Κράτους Πρόνοιας». Το Κράτος Πρόνοιας των καπιταλιστικών κοινωνιών γίνεται, ωστόσο, το υποκείμενο και η κρίσιμη δομή που διατηρεί την κυριαρχική διάρθρωση της κοινωνίας. Η ορθολογικότητα γίνεται εν τέλει η ορθολογικότητα της κυριαρχίας και το κράτος την χρησιμοποιεί προκειμένου την καθυπόταξη των υποκειμένων. Το κράτος ως εκφραστής των βιομηχανικών απαιτήσεων κινητοποιεί την κοινωνία προς εξυπηρέτηση των αστικών συμφερόντων. Κατά το Μαρκούζε, «το κεφάλαιο ελέγχει το κράτος, τα μέσα ενημέρωσης, τους εκπαιδευτικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς και τους κοινωνικούς θεσμούς, χρησιμοποιώντας τους για να μεγιστοποιήσει τα κέρδη του και να διατηρεί τον κοινωνικό έλεγχο, εξαλείφοντας την αντίθεση και ενσωματώνοντας τα άτομα στο καπιταλιστικό σύστημα». (Kellner, 2020, σ. 47). Ο Μαρκούζε αντιλαμβάνεται την λειτουργία του κράτους, ως διείσδυση στην ιδιωτική σφαίρα των υποκειμένων, διαμορφώνοντας την καθημερινή πρακτική και πνευματική τους στάση: «Η διαφήμιση, οι δημόσιες σχέσεις, η πλύση εγκεφάλου, η προγραμματισμένη ταχεία αντικατάσταση των προϊόντων δεν είναι πλέον αντιπαραγωγικές έμμεσες δαπάνες αλλά μάλλον στοιχεία του βασικού κόστους της παραγωγής». (Marcuse, 2020, σ. 140).

Το σχήμα που περιγράφει ο Μαρκούζε σχετικά με το κράτος σχετίζεται με τον έλεγχο των πραγματικών απελευθερωτικών δυνατοτήτων, που διαθέτουν οι σύγχρονες παραγωγικές

δυνάμεις. Ωστόσο, αυτή η αναντιστοιχία μεταξύ δυνατότητας και υφιστάμενης κατάστασης η οποία διατηρεί «αυξημένη την ανάγκη για παρασιτικές και αλλοτριωμένες λειτουργίες» (Marcuse, 2020, σ. 140), «απαιτεί συνεχή εξορθολογισμό- την αδυσώπητη χρήση όλο και πιο προηγμένων τεχνικών και επιστημονικών επιτευγμάτων». (Marcuse, 2020, σ. 140). Ως εκ τούτου, το κράτος πρόνοιας καλείται να οργανώσει, ρυθμίσει και διαμορφώσει το διοικητικό πλαίσιο της «καλής ζωής». Στο πλαίσιο αυτό, οι έννοιες της ελευθερίας και της απελευθέρωσης, είτε αναζητούν περιεχόμενο εντός του κατεστημένου ορθολογικού και παραδεδομένου εμπειρικού πλαισίου, είτε εξοβελίζονται στο χώρο του μη πραγματικού και της ουτοπίας. Ο Μαρκούζε επισημαίνει με σαφήνεια πως «αυτό ακριβώς είναι το ορθολογικό έδαφος, πάνω στο οποίο επιχειρείται η συγχώνευση των αντιθέτων, όπου καλλιεργείται η μονοδιάστατη πολιτική συμπεριφορά». (Marcuse, 2020, σ. 141). Αυτή η ισχυρή υλική δυναμική φαίνεται να διαπερνά εγκάρσια την κοινωνία στο σύνολό της, από τα χαμηλά εργατικά στρώματα, μέχρι τα υψηλά αστικά. Η διάθεση για κατανάλωση, εμφανιζόμενη ως βαθιά ανάγκη, κινείται με εξαιρετική ένταση, είτε ως άμεση δυνατότητα, είτε, στην αντίθετη περίπτωση, ως διαρκής προοπτική. Η άνετη ζωή αποτελεί για τον Μαρκούζε το «χρυσωμένο χάπι» της σύγχρονης υποτέλειας, το οποίο, όσο συντηρεί την ελπίδα ενός διαρκώς βελτιωμένου επίπεδου ζωής, τόσο μυστικοποιεί τις αντιφάσεις, τις άμεσα ορατές συνέπειες της παραγωγικότητας του συστήματος, αναστέλλοντας τη δυνατότητα ανάπτυξης ανατρεπτικών δυνάμεων, που θα ήσαν σε θέση να συλλάβουν και να συμβάλουν στην πραγμάτωση ιστορικών εναλλακτικών.

Το σύγχρονο κράτος στοιχειοθετείται με τους όρους της αστικής δημοκρατίας, της ισόνομης νομοθεσίας, της παραγωγικής και καταναλωτικής μεγέθυνσης (ως αποτέλεσμα της τεχνολογικής ανάπτυξης της βιομηχανίας), γεγονός που επιτρέπει την πλασματική αντιμετώπιση του κράτους πρόνοιας ως «πλουραλιστικού». Ο πλουραλισμός ως στοιχείο προωθητικό του συστήματος, αποτελεί στην ουσία ένα προκαθορισμένο πεδίο επιλογών, οι οποίες συντονίζονται πάντοτε με τις ανάγκες του βιομηχανικού κατεστημένου. Η δυνατότητα επιλογής μέσα σε ένα προκαθορισμένο πλαίσιο επιλογών συγκροτούν την ψευδή συνείδηση της προσωπικής δράσης και της βούλησης, επισκιάζοντας το γεγονός ότι στην πραγματικότητα «οι αποφάσεις για θέματα ζωής και θανάτου, προσωπικής και εθνικής ασφάλειας, λαμβάνονται σε επίπεδα στα οποία τα άτομα δεν φτάνουν να ασκήσουν τον παραμικρό έλεγχο». (Marcuse, 2020, σ. 116). Ο Μαρκούζε, με βάση αυτά τα δεδομένα, αναφέρει ότι «η σύγχρονη μορφή πλουραλισμού φαίνεται να ενισχύει την παρεμπόδιση της ποιοτικής αλλαγής και επομένως να αποτρέπει, αντί να ενθαρρύνει, την "καταστροφή" του

αυτοκαθορισμού». Η δημοκρατία αποδεικνύεται το πιο αποτελεσματικό σύστημα κυριαρχίας» (Marcuse, 2020, σ. 145), προωθώντας την αφομοίωση του ατόμου στο σύστημα.

Ο τρόπος, με τον οποίο ο Μαρκούζε πραγματεύεται την σταθεροποιητική δύναμη του κράτους, φανερώνει την κατάσταση της σύγχρονης εργατικής τάξης. Η εργατική τάξη ως ιστορικό θύμα των αντιφάσεων του καπιταλισμού αποτελεί εξ αντικειμένου την κατεξοχήν αντίρροπη δύναμη του συστήματος, η οποία δυνητικά προωθεί την ανατροπή του μέσω της επαναστατικής του δράσης. Στην μαρκουζιανή πραγματεία, ωστόσο, αποτελεί έναν από τους κεντρικούς φορείς της Άρνησης που ενσωματώθηκε, βεβαιώνοντας την επιτυχία των ενεργειών του κράτους και της βιομηχανικής κοινωνίας εν γένει. Η αντικαπιταλιστική δράση αποεπαναστατικοποιείται, δεν εμφανίζει ριζοσπαστικούς όρους στην προοπτική της καθολικής ρήξης με τον καπιταλισμό. Διοχετεύεται μέσα στο πλουραλιστικό δημοκρατικό μηχανισμό ελέγχου με αντιπολιτευτικό πρόσημο στις κοινοβουλευτικές εκλογές, με δυνατότητα πολιτικής δράσης μέσω ψηφοφορίας, εξαντλείται στη δράση των συστημικά ενσωματωμένων εργατικών συνδικάτων, στη διεκδίκηση καλύτερων εισοδηματικών πολιτικών. Αποβάλλει έτσι, τόσο σε επίπεδο λόγου, όσο και πρακτικής, την αξίωση της καθολικής Άρνησης.

V.

Ο Μαρκούζε πραγματεύεται το σύγχρονο βιομηχανικό Λόγο ως μια σφαίρα που διαπλέκεται με όλα τα περιεχόμενα της κοινωνικής και ιδιωτικής ζωής του ανθρώπου, καταστέλλοντας, καθοδηγώντας και τελικώς αφομοιώνοντας όλες τις δυνάμεις, που θα μπορούσαν να παρέχουν αντίλογο και να συγκρουστούν με τη δομή του. Η βιομηχανική κοινωνία κατάφερε, κατά το Μαρκούζε, να εξουδετερώσει την δυναμική των αρνητικών και αντίρροπων δυνάμεων, ενσωματώνοντάς τες στην ολότητα της. Διαμόρφωσε ένα συνεκτικό ορθολογισμό, ο οποίος στηρίχθηκε στη δυναμική υλική βάση που δημιούργησε η τεχνολογική ανάπτυξη, παράγοντας ταυτόχρονα το ιδεολογικό στήριγμα για την προστασία και την αναπαραγωγή του συστήματος. Ο βιομηχανικός καπιταλισμός, όπως εξετάσαμε, κατάφερε να ακυρώσει τις αντιτιθέμενες κατά το παρελθόν δυνάμεις μέσα από τις νέες συνθήκες, που η τεχνολογική ανάπτυξη σχημάτισε στις σφαίρες της εργασίας, της παραγωγής και της κατανάλωσης, του πολιτικού και διοικητικού συστήματος. Ο Μαρκούζε θα εντάξει, ωστόσο, στην πραγματεία του και τη σφαίρα της τέχνης

και της «ανώτερης κουλτούρας» του πολιτισμού. Εξετάζει την αντινομική εξέλιξή της στο σύγχρονο ιστορικό χρόνο. Ο Μαρκούζε θεωρεί ότι η πλαισίωση της τέχνης από τη βιομηχανική κοινωνία τη μετατρέπει, από αρνητική δύναμη, σε μια νέα μορφή κοινωνικού ελέγχου και κατασταλτικής δύναμης της Αρνητικής σκέψης.

Ο Μαρκούζε εξετάζει το ζήτημα της «ανώτερης κουλτούρας» αναφερόμενος στα περιεχόμενα των έργων των πρώιμων νεωτερικών χρόνων, ιδιαίτερα αυτών της λογοτεχνίας του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Η τέχνη εκείνης της περιόδου εξέφραζε αντιθέσεις προς την κοινωνική πραγματικότητα. Οι δύο σφαίρες (τέχνης και πραγματικότητας) ήσαν δυνάμεις ανταγωνιστικές μεταξύ τους. Η τέχνη διατηρούσε μια ξεχωριστή «Αλήθεια» σε επίπεδο αξιών και νοημάτων και προέβαλλε την αντίθεση προς και την υπέρβαση, του δεδομένου εμπειρικού κόσμου, καθιστώντας την κουλτούρα μία «άλλη διάσταση της πραγματικότητας». Από αυτή την σκοπιά, ο Μαρκούζε θεώρησε την τέχνη ως επαναστατική δύναμη, της οποίας το χαρακτηριστικό στοιχείο «έγκειται στη δύναμή της να σπάει το μονοπώλιο της κατεστημένης πραγματικότητας (δηλαδή αυτών που την επέβαλλαν), για να καθορίσει η ίδια τι είναι πραγματικό» (Μαρκούζε, 1998, σ. 19). Η τέχνη κατόρθωνε να διαμορφώσει μία δική της ξεχωριστή σφαίρα, με δικά της νοήματα και αξίες, συγκροτώντας ξεχωριστές σχέσεις. Η επαναστατική προοπτική της δε σχετίζεται, κατά το Μαρκούζε, τόσο με το περιεχόμενο, όσο με τη δυναμική της αυτονομίας της ως δημιουργικής διαδικασίας. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, «η κριτική λειτουργία της τέχνης, η συνεισφορά της στον αγώνα για την απελευθέρωση, βρίσκεται στην αισθητική μορφή. Ένα έργο τέχνης είναι αυθεντικό όχι χάρη στο περιεχόμενό του (δηλαδή τη "σωστή" αναπαράσταση των κοινωνικών συνθηκών), ούτε χάρη στην "καθαρή" μορφή του, αλλά χάρη στο περιεχόμενο που έχει γίνει μορφή» (Μαρκούζε, 1998, σ. 18).

Η βιομηχανική κοινωνία κατάφερε, κατά τον Μαρκούζε, να ακυρώσει, όπως σε όλες τις σφαίρες, έτσι και στη κουλτούρα, την αρνητική λειτουργία. Η συνθήκη αυτή παρουσιάζει ένα διττό χαρακτήρα. Από την μια, η τεχνολογική πρόοδος έδωσε δυνατότητες στους ανθρώπους, τέτοιες που υπερβαίνουν τις συνθήκες ύπαρξης των κλασσικών ηρώων της λογοτεχνίας. Ο Μαρκούζε θεώρησε ότι «η πραγματικότητα ξεπερνά την κουλτούρα της. Ο άνθρωπος σήμερα μπορεί να κάνει περισσότερα από ότι οι ήρωες και οι ημίθεοι της κουλτούρας· έχει λύση πολλά προβλήματα που φανταζόταν άλυτα» (Marcuse, 2020, σ. 159). Η θέση αυτή του Μαρκούζε αναδεικνύει την αντίθεση της κουλτούρας απέναντι στο σκληρό σύγχρονο τεχνολογικό ορθολογισμό και στην υλική βάση που δημιούργησε. Η ανάπτυξη των δυνατοτήτων της σύγχρονης κοινωνίας κατέστησε

τα νοημάτα και τα ιδανικά της ανώτερης κουλτούρας και των ηρώων που τα εκπροσωπούσαν ρομαντικά στοιχεία μιας άλλης εποχής. Η ξεχωριστή σφαίρα της τέχνης έχασε τη δυναμική της ως απελευθερωτικό πεδίο.

Η κριτική στην κοινωνική συμμόρφωσή της τέχνης εντάσσεται στη συνολική κριτική του Μαρκούζε, επιβεβαιώνοντας την θέση του για την απουσία των αρνητικών δυνάμεων σε όλο το φάσμα της σύγχρονης κοινωνίας. Η κριτική του Μαρκούζε, συνεπώς, και σε αυτό το πεδίο διατηρεί την ίδια αντίληψη για τους μηχανισμούς ελέγχου, οι οποίοι εντάσσονται στο μηχανισμό προστασίας του βιομηχανικού Λόγου από τις αρνητικές δυνάμεις. Το κατεστημένο δε συγκρούεται με τις «πολιτισμικές αξίες» της ανώτερης κουλτούρας, ούτε απορρίπτει το περιεχόμενό τους με κριτικό τρόπο, αντίθετα, τις ενσωματώνει στο εσωτερικό της. Το αποτέλεσμα είναι η αποδυνάμωση της δυναμικής της τέχνης και η στρατευμένη ιδεολογική χρήση των ιδανικών της. Η άλλοτε ξεχωριστή σφαίρα της κουλτούρας και των τεχνών γίνεται μέρος της βιομηχανικής κοινωνίας, της παραγωγής, της αγοράς και της κατανάλωσης, εξομαλύνοντας την αρνητική δυναμική της, «μέσω της μαζικής ενσωμάτωσής τους στην κατεστημένη τάξη πραγμάτων, μέσω της αναπαραγωγής τους και της διάθεσής τους σε μαζική κλίμακα» (Marcuse, 2020, σ. 152). Η κουλτούρα ενσωματώνεται από το σύστημα και μετατρέπεται, από στοιχείο Άρνησης και μορφή κριτικής της πραγματικότητας, σε εργαλείο κοινωνικής συνοχής, προσλαμβάνοντας χαρακτήρα μαζικής κουλτούρας.

Η ενσωμάτωση της ανώτερης κουλτούρας και η απορρόφηση του στοιχείου της Άρνησης, που η ενσωμάτωση αυτή επέφερε, εξετάζονται ως αποτέλεσμα της εμπορευματικής κυκλοφορίας της στο διευρυμένο πεδίο της αγοράς. Η τέχνη εμφανίζεται έτσι με τη μορφή καταναλωτικού προϊόντος. Η ορθολογικότητα του παρόντος καταφέρνει να αποβάλει τα υπερβατολογικά και αρνητικά περιεχόμενα του παρελθόντος, μετατρέποντας την «αξία της αλήθειας» σε «ανταλλακτική αξία». Η αγορά γίνεται το πεδίο της εξομάλυνσης και της αρμονικής συνύπαρξης, ακόμα και αντιθετικών και συγκρουόμενων μεταξύ τους προϊόντων. Η έκπτωση της αρνητικής διάστασης της τέχνης συμπαρασύρει τις έννοιες και τα ιδανικά που είχε ως κεντρικό περιεχόμενο. Οι κριτικές έννοιες καταλήγουν σε απλοϊκά αφηγήματα, τα οποία αξιοποιούνται από τους συστημικούς πολιτικούς στο δημόσιο λόγο, στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και στις διαφημίσεις. Η μαζικότητα της αναπαραγωγής τους καταδεικνύει την ποιοτική στροφή που επιφέρει η κοινότοπη και ποσοτική τους χρήση. Όπως αναφέρει ενδεικτικά ο Μαρκούζε:

«Καθώς ακούγονται από τα χείλη των ηγετών και πολιτικών στις εκστρατείες τους, στις οθόνες, στα ραδιόφωνα και σε βάθρα, οι τόσο σπουδαίες λέξεις "ελευθερία" και "εκπλήρωση" μετατρέπονται σε ασυνάρτητους ήχους, που αποκτούν νόημα μόνο στο πλαίσιο της προπαγάνδας, της επιχειρηματικότητας, της πειθαρχίας και της χαλάρωσης. Αυτή η αφομοίωση του ιδανικού μέσα στην πραγματικότητα μαρτυρά πόσο πολύ έχει ξεπεραστεί πια το ιδανικό... Έτσι αρχίζει να επιβάλλεται η μαζική κουλτούρα. Η διαστροφή είναι ενδεικτική του γεγονότος ότι η προηγμένη βιομηχανική κοινωνία έχει τη δυνατότητα να δώσει υλική υπόσταση στα ιδανικά» (Marcuse, 2020, σ. 153).

Οι έννοιες επιχειρείται να εφαρμοστούν στο πλαίσιο ενός μονοδιάστατου εμπειρισμού, ο οποίος υπακούει στην «ορθολογική» κυριαρχία του κατεστημένου. Ο βιομηχανικός ορθολογισμός, κατά τον Μαρκούζε, εμφανίζεται συγκεχυμένος με την ιδεολογία, καθιστώντας τα υψηλά ιδανικά του χθες παρωχημένες έννοιες, οι οποίες βρίσκουν την πραγμάτωσή τους, τη «θεραπεία» τους, στο κατεστημένο σήμερα. Οι καθολικές έννοιες της τέχνης βρίσκουν μία κίβδηλη πραγμάτωση σε καθημερινές πτυχές της ζωής, γεγονός που αίρει τα ανατρεπτικά στοιχεία της, καθλώνοντας την συνείδηση του δέκτη σε ένα «μονοδιάστατο σύμπαν» πραγμάτων.

Τα κλασσικά έργα της δυτικής κουλτούρας προήγαν την κριτική στην εμπειρία ενός σκληρού, άνισου και ανταγωνιστικού κόσμου. Οι κεντρικοί ήρωες ενσάρκωναν περιθωριακές και αντισυμβατικές φιγούρες, καθώς με την στάση τους δήλωναν την αντίθεσή τους προς την κοινωνική ηθική και συμπεριφορά. Η κριτική δήλωνε ταυτόχρονα την αναγκαιότητα της υπέρβασης του κατεστημένου πλαισίου. Η σφαίρα του πολιτισμού διατηρούσε το στοιχείο της ανατροπής, ενώ εμπλεκόταν με την καθημερινότητα χωρίς να έχει αφομοιωθεί από αυτή. Αποτελούσε έτσι, μια ξεχωριστή κριτική σφαίρα-ολότητα. Η ενσωμάτωσή της εκτρέπει «την ανατρεπτική της δύναμη, το διαβρωτικό της περιεχόμενο – την αλήθεια της» (Marcuse, 2020, σ. 158). Η αρνητική διάσταση της τέχνης απορροφάται από τη σφαίρα της καθημερινότητας, «τα αλλότρια και αλλοτριωτικά έργα της πνευματικής κουλτούρας γίνονται καθημερινά αγαθά και υπηρεσίες» (Marcuse, 2020, σ. 158).

Ο Μαρκούζε, επιχειρώντας να εξετάσει τη μεταστροφή της υψηλής κουλτούρας σε καταναλωτικό προϊόν, επιστρέφει στο πεδίο της εμπορευματοποίησης. Αναφέρεται, έτσι, στο πώς ο φαινομενικός πλουραλισμός και εκδημοκρατισμός της τέχνης, μέσω της μαζικής προώθησης και μαζικής δυνατότητας πρόσβασης σε αυτή, την καθιστά ένα έκπτωτο προϊόν της μαζικής κουλτούρας. Η

εμπορευματική αγορά αναδεικνύεται σε μια ολότητα, που ομογενοποιεί τις αντιτιθέμενες δυνάμεις, αποπλίζοντας το στοιχείο της Άρνησης που έφεραν. Η διάσταση του εμπορεύματος, που μπορούν να πάρουν αντιθετικά και συγκρουόμενα περιεχόμενα, εμφανίζεται με το πέπλο του δημοκρατικού πλουραλισμού. Η δυνατότητα να επιλέξεις όποιο έργο θελήσεις, με τη μορφή προϊόντος, ανάμεσα σε ένα πλήθος διαφορετικών και αντιτιθέμενων προϊόντων, καταδεικνύει την «απορροφητική δύναμη» της σύγχρονης κοινωνίας, η οποία μπορεί να εγκολπώσει και να εμφανίσει τις αντιθέσεις με όρους φαινομενικής αρμονίας και εκδημοκρατισμού. Τα στοιχεία αυτά, κατά τον Μαρκούζε, εντάσσονται στη νέα μορφή «ολοκληρωτισμού», που ήδη έχει διαγνώσει και η οποία αποδυναμώνει και αδρανοποιεί την αρνητική και κριτική διάσταση της εναντιωματικής τέχνης, εφόσον, «ακόμη και οι πιο αντιφατικές δημιουργίες και αλήθειες συνυπάρχουν ειρηνικά μέσα σε καθεστώς πλήρους αδιαφορίας» (Marcuse, 2020, σ. 158). Η τέχνη από φορέας της Άρνησης, εκπίπτει σε μαζικά παραγόμενη κουλτούρα, σε απλό μέσο διασκέδασης και ψυχαγωγίας. Όπως συνοψίζει σχετικά ο Κέλλνερ, «η τέχνη μετατρέπεται σε μια μαζικά παραγόμενη εμπορευματική μορφή σε χάρτινα βιβλία, LPs, κασέτες και φτηνές αναπαραγωγές που ταυτόχρονα ψυχαγωγούν και διαπαιδαγωγούν. Παρατηρείται, έτσι, η ισοπέδωση του ανταγωνισμού μεταξύ πολιτισμικής και κοινωνικής πραγματικότητας μέσω της εξάλειψης των αντιθετικών, ξένων και υπερβατολογικών στοιχείων της ανώτερης κουλτούρας» (Kellner, 1984, σ. 256).

Η διάσταση της σχέσης εμπορεύματος, τέχνης και δημοκρατίας στοιχειοθετεί την θέση του Μαρκούζε σχετικά με τους σύγχρονους μηχανισμούς ελέγχου, οι οποίοι προωθούν με λανθάνοντα τρόπο την κυριαρχία του κατεστημένου συστήματος. Η δημοκρατική συνθήκη της μαζικής πρόσβασης στο πεδίο της κουλτούρας και της γνώσης, γεγονός που σε προηγούμενα χρόνια αποτελούσε δυνατότητα λίγων προνομιούχων, είναι σίγουρα κατ'αρχήν ένα θεμιτό στοιχείο. Η κριτική του Μαρκούζε επικεντρώνεται στο γεγονός ότι στη θεσμική περιχαράκωσή τους ο δημοκρατισμός, η ισότητα, ο πλουραλισμός, συντελούν στη μυστικοποίηση της ουσιαστικής κυριαρχικής δομής του συστήματος. Όπως ο ίδιος αναφέρει, «η κυριαρχία έχει την δική της αισθητική και η δημοκρατική κυριαρχία έχει τη δημοκρατική αισθητική της». (Marcuse, 2020, σ. 164). Ο τρόπος που αποκρύπτονται τα κυριαρχικά στοιχεία, προβάλλοντας μια πλασματική ισότητα μέσω του δημοκρατικού πλουραλισμού και του ατομικού δικαιώματος επιλογής, αποτελεί έναν ουσιαστικό ιδεολογικό παράγοντα, ο οποίος καθιστά το σύγχρονο υποκείμενο παθητικό και υπάκουο στις επιταγές της βιομηχανικής κοινωνίας. Η λειτουργία αυτή συγκροτεί την ψευδή

συνείδηση της δημοκρατικής αυτονομίας του υποκειμένου. Η εκμετάλλευση, η αλλοτρίωση της ύπαρξης του ατόμου, η καθημερινή του πάλη σε ένα σύστημα αντιφάσεων και η αδυναμία αναγνώρισής τους, προσδιορίζονται από την αντισταθμιστική δύναμη του συστήματος να παρουσιάζεται ως δημοκρατικό και ισόνομο για όλα τα άτομα, προσφέροντας παράλληλα υλικές ανταμοιβές και βεβαιώνοντας τον λειτουργικό ορθολογισμό του.

Ο Μαρκούζε έβλεπε στην τέχνη την απόσταση μεταξύ δυνατότητας και δεδομένης πραγματικότητας. Η απόσταση αυτή προσέδιδε καταρχήν στην Άρνηση την εγγενή δυναμική της. Όπως όμως ήδη επισημάναμε, η σκέψη του Μαρκούζε σχετικά με την τέχνη δεν αφορά τόσο το περιεχόμενο της, όσο τον τρόπο θεσμοποίησής της που οδηγεί στην αποβολή του αρνητικού της προσήμου. Το περιεχόμενο των κλασσικών έργων δεν άλλαξε, αλλά η προώθησή τους, στην καθημερινότητα, αφαίρεσε την δυναμική και ανατρεπτική διάσταση των έργων· «Αν κάποτε ορθώνονταν ως αντίπαλο δέος απέναντι στο κατεστημένο, τώρα η αντιπαλότητα αυτή έχει ισοπεδωθεί» (Marcuse, 2020, σ. 163). Το σύστημα αναπτύσσει έτσι την απορροφητική του δύναμη, ενσωματώνοντας και αναδιατάσσοντας τις αντιθέσεις στο εσωτερικό του, έχοντας καθαιρέσει τα στοιχεία που μπορούσαν να το απειλήσουν και να συγκρουστούν με αυτό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Μαρκούζε καταλήγει ότι «οι καλές τέχνες γίνονται γρανάξι ενός πολιτισμού, που ανακατασκευάζει το περιεχόμενο τους» (Marcuse, 2020, σ. 164), καθιστώντας τες απλό στολίδι της κοινωνίας, «το οποίο στολίζει και διασκεδάζει, αλλά δεν αμφισβητεί ούτε υπερβαίνει τη δεδομένη κοινωνία» (Kellner, 1984, σ. 256).

Η διαδικασία, που περιγράφει ο Μαρκούζε γύρω από την τέχνη και την ανώτερη κουλτούρα, δηλώνει το εύρος και τη δυναμική της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας να εξομαλύνει τις αντιθέσεις, απονευρώνοντας τες και σχηματίζοντας μία αδιατάρακτη σχέση μεταξύ υποκειμένου και κατεστημένου. Η εμπορευματική μορφή των τεχνών τις καθιστά προϊόν κατανάλωσης μέσα σε μία διευρυμένη κλίμακα καταναλωτών. Η θέση της τέχνης στο σύγχρονο βιομηχανικό σύστημα βρίσκεται σε αναλογία με τη θέση που καταλαμβάνει η εργατική τάξη στη μαρκουζιανή ανάλυση. Ο Μαρκούζε τις θεωρεί ως έκπτωτες αρνητικές δυνάμεις, που το σύστημα έχει καταφέρει να ενσωματώσει στους κόλπους του. (Η τέχνη βέβαια σε αντίθεση με την εργατική τάξη διατηρεί, κατά το Μαρκούζε, την δυνατότητα να ανασυσταθεί ως Άρνηση). Η μεταξύ τους σχέση διατηρεί ως σημείο αναφοράς την καπιταλιστική αγορά εμπορευμάτων, στην οποία η τέχνη ως προϊόν, ανάμεσα σε ένα πλήθος εμπορευμάτων, συναντά τον εργάτη ως σύγχρονο καταναλωτή.

Αυτή η σχέση τέχνης-προϊόντος υπονομεύει ακριβώς τη διττή μορφή της τέχνης, καθιστώντας την μονοδιάστατο καταναλωτικό προϊόν. Η μεταστροφή της μέσω της διαδικασίας της εμπορευματοποίησης και της πλαisiώσης από ένα πολιτικό σύστημα που παρουσιάζεται ως πλουραλιστικό και δημοκρατικό, την εκθέτει ως λαϊκή μαζική κουλτούρα. Η περιστολή και καταστολή των ιδανικών και των νοημάτων της τέχνης, μέσω την εμπορευματικής διάστασης που λαμβάνει, αποτελεί την επικύρωση του μονοδιάστατου σύμπαντος, με το οποίο διαπλέκεται ο σύγχρονος εργάτης και το σύγχρονο κοινωνικό υποκείμενο εν γένει.

Αν θεωρήσουμε, ότι η κριτική και ανατρεπτική μορφή της τέχνης, που απέδωσε ο Μαρκούζε στην ανώτερη κουλτούρα, συναντά στην μαρξιστική θεωρία, την εργατική τάξη ως υποκείμενο πραγμάτωσης της, η μεταστροφή της τέχνης από «Μεγάλη Άρνηση» σε «γρανάζι» του συστήματος, αποτελεί συγκροτησιακή συνθήκη για τη διαμόρφωση της συνείδησης της εργατικής τάξης με θετικούς όρους. Αποτελεί μια ισχυρή ιδεολογική διαδικασία, που εξομαλύνει τις αντιθέσεις. Κρίσιμο στοιχείο, το οποίο εντοπίζεται σε όλη την έκταση της πραγματείας του Μαρκούζε, είναι το γεγονός ότι αυτή η ιδεολογική συνθήκη στηρίζεται σε απτές, ισχυρές υλικές βάσεις.

Ας επικεντρωθούμε, παραδείγματος χάριν, στο ίδιο το περιεχόμενο της κλασσικής ρεαλιστικής τέχνης των πρώιμων νεωτερικών χρόνων. Η τέχνη αναδείκνυε την σκληρή πάλη της καθημερινότητας, το δράμα του χειρώνακτα, ο οποίος ζούσε σε καθεστώς ανέχειας και καθημερινής παρακμής, τη στάση των περιθωριακών μορφών που αμφισβητούσαν την κατεστημένη ηθική, την πάλη του ανθρώπου με την φύση. Αναδείκνυε όμως ακόμα και την πιο αισιόδοξη αρμονική σχέση του ανθρώπου με την φύση, «το ρυθμό όσων περιπλανιόνταν ή ταξίδευαν με κάρα, όσων είχαν τον χρόνο και τη χαρά να σκέφτονται, να στοχάζονται, να αισθάνονται και να αφηγούνται» (Marcuse, 2020, σ. 156). Χωρίς αμφιβολία, ο Μαρκούζε μας φέρνει μπροστά στο γεγονός ότι ο "κόσμος" αυτών των έργων αφορά έναν χαμένο προτεχνολογικό κόσμο, «ήταν μια προτεχνολογική κουλτούρα από λειτουργική και από χρονολογική άποψη. Πήγαζε από την εμπειρία ενός κόσμου που δεν υπάρχει πλέον και είναι αδύνατον να αναβιώσει διότι η τεχνολογική κοινωνία τον έχει ακυρώσει» (Marcuse, 2020, σ. 154). Εντοπίζεται έτσι η αδυναμία αντιστοίχισης του βιώματος του εργάτη με την σφαίρα των κλασσικών έργων της λογοτεχνίας, του θεάτρου, της ποίησης και των ηρώων που παρουσίαζαν. Ο σύγχρονος βιομηχανικός εργάτης και ο ,υπάλληλος ζουν σε κάποιο αστικό κέντρο, εργάζονται μέσα στο

περιβάλλον των τεχνολογικών μέσων παραγωγής που περιορίζουν το σωματικό μόχθο στην παραγωγική διαδικασία και απλοποιούν τον πνευματικό, ενώ παράλληλα, ως εργαζόμενοι έχουν τη δυνατότητα κατανάλωσης υλικών αγαθών που τους προωθεί το σύστημα, θεωρώντας ότι βελτιώνουν το επίπεδο της ζωής του. Τα στοιχεία αυτά συνιστούν σημεία πλήρης αναντιστοιχίας με το περιεχόμενο των κριτικών περιεχομένων και μηνυμάτων της κλασικής κουλτούρας.

Εν ολίγοις, ο Μαρκούζε εμμένοντας στην τέχνη ως «Μεγάλη Άρνηση» δηλώνει ότι: «η πιθανότητα αναγέννησής τους μέσα από την ολοκλήρωση της τεχνικής προόδου εξακολουθεί να στοιχειώνει την συνείδηση» (Marcuse, 2020, σ. 156). Για τον Μαρκούζε, τα ανατρεπτικά στοιχεία της τέχνης, σε διαλεκτική σχέση με την βιομηχανική ολοκλήρωση των μέσων παραγωγής, μπορούν να συγκροτήσουν τη συνείδηση της απελευθέρωσης από το κατεστημένο κυριαρχικό πλαίσιο, υπερβαίνοντάς το. Η συγκρότηση επαναστατικής συνείδησης και απελευθερωτικής πρακτικής, βέβαια, δεν αποτελεί, πάντως, για τον Μαρκούζε, αποκλειστικό προνόμιο της εργατικής τάξης. Όπως ο ίδιος αναφέρει, «ακόμη κι αν το προλεταριάτο δεν είχε ενσωματωθεί, η ταξική του συνείδηση δε θα ήταν η προνομιούχα ή μοναδική δύναμη, που θα μπορούσε να διατηρήσει και να αναμορφώσει την αλήθεια της τέχνης. Αν η τέχνη "υποστηρίζει" κάποια συλλογική συνείδηση, αυτή είναι η συνείδηση των ατόμων που τους έχει ενώσει η επίγνωση τους για την παγκόσμια ανάγκη απελευθέρωσης- άσχετα από την ταξική τους θέση» (Μαρκούζε, 1998, σ. 38).

Κεφάλαιο 3ο: Η Νέα Αριστερά και η αναζήτηση των δυνητικά εξεγερσιακών υποκειμένων

Το βιβλίο του Μαρκούζε *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος* χαρακτηρίστηκε ως μία απαισιόδοξη κοινωνικοπολιτική ανάλυση. Η ανάλυση του επιχειρεί να καταδείξει τα μέσα και τους τρόπους δια των οποίων η προηγμένη βιομηχανική κοινωνία επιτυγχάνει την ενσωμάτωση του υποκειμένου στον άξονα των αναγκών και των απαιτήσεων της. Ο Μαρκούζε πραγματεύεται, κατά αυτόν τον τρόπο, ένα σύστημα λανθάνοντα ολοκληρωτισμού που εγκλωβίζει το άτομο στις επιταγές του συστήματος, προσαρμόζοντας και χειραγωγώντας τη συνείδηση και τη συμπεριφορά του στο δεδομένο σύστημα του βιομηχανικού Λόγου, συγκροτώντας αυτό που ονομάζει «μονοδιάστατο άνθρωπο». Σε αυτό το πλαίσιο καθυπόταξης και κυριαρχίας του κατεστημένου, ο Μαρκούζε αναδεικνύει τον συγκεκριισμό ιδεολογικών επιβολών, αλλά και υλικών προϋποθέσεων που καθιστούν το άτομο φίλα προσκείμενο προς το σύστημα. Με βάση αυτή την εκτίμηση, η προοπτική της υπέρβασης του κατεστημένου εμφανίζεται ως μια απίθανη εκδοχή, η οποία αντιβαίνει στον κατεστημένο ορθολογισμό, και εμφανίζεται με τη μορφή του παράλογου και της ουτοπίας. Ο Μαρκούζε εξετάζοντας τα δεδομένα αδυνατεί να εντοπίσει τους ιστορικούς δρώντες που είναι ικανοί να εναντιωθούν προς το κατεστημένο και να διαμορφώσουν κριτική συνείδηση και πρακτική, με στόχο την επιδίωξη της ανατροπής του συστήματος και την κίνηση προς μια νέα, απελευθερωτική μορφή κοινωνικής συγκρότησης. Ο Μαρκούζε θεώρησε το σύνολο της κοινωνίας ενσωματωμένο στις καπιταλιστικές απαιτήσεις και στον ορθολογισμό του συστήματος, σε τέτοιο βαθμό, που στην ανάλυση που επιχειρεί στο *Μονοδιάστατο Άνθρωπο* δεν αφήνει πολλά περιθώρια και ελπίδες για την ανάπτυξη επαναστατικών διεργασιών, μέσω των οποίων τα άτομα θα συγκροτηθούν ως πραγματικά υποκείμενα της ιστορίας. Ακόμη και η εργατική τάξη ως ιστορικός φορέας της επαναστατικής διαδικασίας εμφανίζεται αποφορτισμένη από τις ριζοσπαστικές αξιώσεις της, αφομοιωμένη και ενσωματωμένη στο πλαίσιο της βιομηχανικής κοινωνίας. Με βάση αυτή την ερμηνεία, ο Μαρκούζε επιχειρήσει να αποδείξει με συνέπεια στην κριτική του θεωρία, τους τρόπους και τα μέσα, με τα οποία ο δυτικός βιομηχανικός καπιταλισμός κατέστησε τελικώς τη συμμόρφωση τη μόνη φαινομενικά ορθολογική επιλογή.

Η σκέψη, όμως, του Μαρκούζε, παρά τον απαισιόδοξο χαρακτήρα του *Μονοδιάστατου Ανθρώπου* δεν εγκλωβίστηκε σε αυτό το σημείο. Στα χρόνια που ακολούθησαν, μετά την έκδοση του βιβλίου

του, το 1964, οι ιστορικές συγκυρίες και τα πολιτικά γεγονότα οδήγησαν στην τόνωση της ριζοσπαστικής αντιπολίτευσης, δίνοντας μία νέα ώθηση στη σκέψη του, για την προοπτική της Άρνησης, αναζωπυρώνοντας ως κεντρική προβληματική το ζήτημα της απελευθέρωσης από τα ιστορικά κυριαρχικά μοντέλα διακυβέρνησης. Αναλύοντας τα επικαιροποιημένα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα και τις πολιτικές αντιπολιτευτικές διεργασίες των δεκαετιών του 1960 και του 1970, επιχείρησε να αναζητήσει εκ νέου τους ιστορικούς δρόμους, οι οποίοι θα μπορούσαν να φορτιστούν με τον ρόλο της πολιτικής εναντίωσης. Η επανάσταση, κατά το Μαρκούζε, δεν βρισκόταν κοντά· ωστόσο ο ίδιος, καθ' όλη την διάρκεια της ζωής του, προσπαθούσε να φωτίσει τα τρωτά σημεία του σύγχρονου καπιταλισμού, αναζητώντας τους δυνητικούς φορείς της εναντίωσης και της εξέγερσης.

Η δημοσίευση του *Μονοδιάστατου Ανθρώπου* το 1964 συγχρονίστηκε με την εκδήλωση των εκτεταμένων αντιπολιτευτικών δράσεων του αντιπολεμικού κινήματος με κέντρο αναφοράς τον πόλεμο του Βιετνάμ, του Κινήματος Δικαιωμάτων των Πολιτών (Civil Rights Movement), των φοιτητικών κινημάτων, αλλά και το κύμα των απελευθερωτικών κινημάτων που αναπτύχθηκαν στις χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου. Υπό το βάρος των σύγχρονων αντιπολιτευτικών δεδομένων, τα μεταγενέστερα έργα του Μαρκούζε ενθαρρύνονται, όπως αναφέρει ο Κέλλνερ, «από τις παγκόσμιες δυνάμεις της εξέγερσης, με επίκεντρο το φοιτητικό και αντιπολεμικό κίνημα, την αντικουλτούρα, τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και αυτό που έγινε γνωστό ως νέα κοινωνικά κινήματα» (Kellner, 2005, σ. 6). Η σκέψη και η διάθεσή του για την ανάδειξη νέων επαναστατικών δρόμων, καθώς και νέων αντισυστημικών πρακτικών, φαίνεται να δυναμώνουν στα μετέπειτα έργα του, σε διαλέξεις που δίνει σε πανεπιστήμια των ΗΠΑ και της Ευρώπης, αλλά και μέσω της συμμετοχής του στο κίνημα της Νέας Αριστεράς. Οι θέσεις του για την ανάγκη ανατροπής της καπιταλιστικής κυριαρχίας, αλλά και η δυσaréσκεια που εξέφρασε προς τον σοβιετικό σοσιαλισμό αποτέλεσαν στοιχεία έμπνευσης για τα μέλη που δραστηριοποιούνταν στην Νέα Αριστερά. Ο Μαρκούζε έλαβε σε πολλές περιπτώσεις τον χαρακτηρισμό του «Γκουρού» ή του «Πατέρα» της Νέας Αριστεράς, χωρίς ποτέ ο ίδιος να αποδέχεται τους χαρακτηρισμούς, καθώς και την αναγκαιότητα ύπαρξης τέτοιων ιεραρχικών τίτλων και καθοδηγητικών μορφών για το κίνημα.

Ο Μαρκούζε μέσα από τη μελέτη του *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος* αμφισβητεί τόσο το ορθόδοξο μαρξιστικό αξίωμα της εργατικής τάξης ως επαναστατική δύναμη, όσο και την αναγκαιότητα

υπέρβασης του καπιταλισμού εξαιτίας των εσωτερικών του αντιφάσεων. Η αμφισβήτηση του επαναστατικού ρόλου της σύγχρονης εργατικής τάξης ωθεί το Μαρκούζε στην αναζήτηση νέων εξεγερσιακών δυνάμεων. Αναγνωρίζοντας την απουσία συμπαγών και σχηματισμένων φορέων που μπορούν να αποτελέσουν την μαζική βάση για αντι-καπιταλιστικές εκδηλώσεις, στρέφεται «προς την υπεράσπιση μη ενσωματωμένων δυνάμεων, όπως οι μειονότητες, οι περιθωριακοί και η ριζοσπαστική διανόηση» (Kellner, 2005, σ. 5).

Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος του Μαρκούζε εξόπλισε μία νέα γενιά πολιτικών ριζοσπαστών, παίζοντας κομβικό ρόλο στην πολιτική διαμόρφωση της Νέας Αριστεράς. Ο ίδιος προσέγγισε με θαυμασμό τη μαχητικότητα των φοιτητικών κινημάτων που αναπτύχθηκαν στα μέσα της δεκαετίας τους 1960, ανασκευάζοντας ορισμένες θέσεις γύρω από το ζήτημα της κοινωνικής αλλαγής. Παρ' όλα αυτά, ο Μαρκούζε δεν κατάφερε ποτέ να υποδείξει με ακρίβεια μία αμιγώς επαναστατική δύναμη ανάλογης έντασης και συνοχής με αυτή του προλεταριάτου. Επιχείρησε, ωστόσο, να διαμορφώσει ένα πολιτικό αντιπολιτευτικό σχήμα, συνθέτοντας ένα σύμπλεγμα εναντιωματικών δυνάμεων, οι οποίες σε συνεννόηση μεταξύ τους μπορούν να αναδειχθούν σε πολέμιους της σταθερότητας και της αναπαραγωγής του συστήματος.

I.

Ο Μαρκούζε περιέγραψε τον βιομηχανικό καπιταλισμό ως ένα σύστημα που κυριαρχεί επί του ανθρώπου και της φύσης χωρίς να αποδώσει υπέρμετρη και αποκλειστική σημασία σε ταξικά κριτήρια. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, το οποίο αφορά μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα, αντιμετωπίζεται από τον ίδιο με παρόμοιους όρους και κριτική, αναφορικά με την υποταγή τους στο κυρίαρχο καπιταλιστικό σύστημα. Η μη έμφαση της κριτικής του σε αμιγώς ταξικά κριτήρια, αναφορικά με την κυριαρχία του καπιταλισμού επί του ανθρώπου, διατηρείται και μένει συνεπής και σε σχέση με την ανάπτυξη εξεγερσιακών δυνάμεων. Σε αντίθεση με την μαρξική θεώρηση του προλεταριάτου, του οποίου η συγκρότηση ως επαναστατικού υποκειμένου αναγόταν στην ταξική από τη θέση του στην παραγωγική διαδικασία, οι σύγχρονες εναντιωματικές δυνάμεις στο πλαίσιο του προηγμένου καπιταλισμού, όπως ο Μαρκούζε τις πραγματεύτηκε, δεν εξαρτώνται μονόπλευρα από τους ταξικούς προσδιορισμούς. Ο Μαρκούζε εντάσσει στην επαναστατική του θεωρία άτομα από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, καθώς και

από κοινωνικές θέσεις, οι οποίες σε απόκλιση προς κλασσικές μαρξιστικές προσεγγίσεις, δε σχετίζονται αμιγώς με την παραγωγική διαδικασία. Ο Μαρκούζε φαίνεται να δικαιολογεί αυτή την πιο διευρυμένη προσέγγιση της Άρνησης και των φορέων της, αναφέροντας ότι:

«Εδώ έχουμε μια αντιπολίτευση που προφανώς δεν έχει καμία σχέση με τη " κλασσική" επαναστατική δύναμη: έναν εφιάλτη, αλλά έναν εφιάλτη που αντανακλά την πραγματικότητα. Πιστεύω ότι αυτή η εντελώς, ανορθόδοξη εκδοχή της αντιπολίτευσης είναι μια αληθινή αντανάκλαση της αυταρχικής-δημοκρατικής, της «επιτυχημένης» κοινωνίας, της «μονοδιάστατης κοινωνίας», όπως προσπάθησα να την περιγράψω, το κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι η ενσωμάτωση της κυριαρχούμενης τάξης σε πολύ υλικό και πολύ πραγματικό επίπεδο, συγκεκριμένα με βάση τις ελεγχόμενες και ικανοποιημένες ανάγκες, οι οποίες με τη σειρά τους αναπαράγουν τον μονοπωλιακό καπιταλισμό» (Marcuse, 2005a, σ. 58).

Ο Μαρκούζε στρέφοντας την επαναστατική του θεώρηση, αλλά και την πολιτική πρακτική εμπλοκή του προς το κίνημα της Νέας Αριστεράς, επιχειρεί να πλαισιώσει ένα πλήθος εξεγερτικών δυνάμεων που, είτε ήδη βρίσκονται απέναντι στο σύστημα με έμπρακτη πολιτική δραστηριότητα, είτε δυνητικά μπορούν να αποτελέσουν ριζοσπαστικά τμήματα του πληθυσμού απέναντι στην καπιταλιστική κυριαρχία. Θα ήταν λάθος να θεωρηθεί ότι ο Μαρκούζε αποδεσμεύει την σκέψη του από τους υλικούς παράγοντες, που συγκροτούν τα υποκείμενα μίας επαναστατικής διαδικασίας ή μιας εναντιωματικής πρακτικής, δείχνοντας προτεραιότητα σε μια υλικά απροϋπόθετη συνειδησιακή συγκρότηση του υποκείμενου. Αυτό που ο Μαρκούζε καταδεικνύει, τόσο στο επίπεδο της κριτικής που επιχειρεί προς το σύστημα, όσο και στο επίπεδο της αναζήτησης των φορέων της Άρνησης, είναι ότι οι παθογένειες της καπιταλιστικής κυριαρχίας, ως υλικές συνέπειες που συγκροτούν την ύπαρξη του ανθρώπου, τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση, υπερβαίνει το διαχωρισμό πλούσιος/φτωχός. Οι παθογένειες και οι αντιφάσεις, μέσω των οποίων ο καπιταλισμός ορθώνεται και αναπαράγεται, λαμβάνουν καθολικά χαρακτηριστικά. Έτσι, η εναντίωση και η επανάσταση απέναντι στο κατεστημένο σύστημα κυριαρχίας διευρύνουν το πεδίο του ερωτήματος για το ποια δύναμη μπορεί να αναδειχθεί σε επαναστατική πρωτοπορία.

Η Νέα Αριστερά, κατ' αυτόν τον τρόπο, επιδίωξε να εντάξει στο δυναμικό της ένα πλήθος κοινωνικών ομάδων. Η καθεμία από αυτές έφερε ένα διαφορετικό στρατηγικό ρόλο στην εναντιωματική προοπτική και εκκινούσε από διαφορετική υλική βάση πολιτικοποίησης. Ο

κεντρικός πυρήνας των αξιώσεων της Νέας Αριστεράς συμπυκνώνει το αίτημα μιας ποιοτικά διαφορετικής μορφής ζωής και συγκρότησης της ύπαρξης, σε σχέση προς αυτή που ο καπιταλισμός, και μάλιστα μονοδιάστατα διαμορφώνει. Στην βάση αυτών των επιδιώξεων ο Μαρκούζε εξηγεί ότι:

«Αυτή η επανάσταση θα έβρισκε την ώθηση και τις ρίζες της όχι τόσο στη οικονομική δυστυχία, αλλά στην εξέγερση ενάντια στις επιβαλλόμενες ανάγκες και ηδονές, στην εξέγερση ενάντια στη δυστυχία και την παραφροσύνη της κοινωνίας της ευημερίας. Σίγουρα, η κοινωνία του ύστερου καπιταλισμού αναπαράγει επίσης την οικονομική φτωχοποίηση και τις πιο σκληρές μορφές εκμετάλλευσης, αλλά είναι σαφές ότι οι δυνάμεις της ριζικής αλλαγής στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες δεν προέρχονται κυρίως από το "προλεταριάτο", και ότι τα αιτήματά τους προσανατολίζονται προς ποιοτικά διαφορετικούς τρόπους ζωής και ποιοτικά διαφορετικές ανάγκες» (Marcuse, 1979, σ. 8).

Με άξονα την αμφισβήτηση της κλασσικής μαρξικής επαναστατικής δύναμης για τον πρωτοποριακό ρόλο της εργατικής τάξης, ο Μαρκούζε στρέφει, λοιπόν, το βλέμμα του στην σύγχρονη φοιτητική αντιπολίτευση. Το φοιτητικό κίνημα των ΗΠΑ και της Ευρώπης την δεκαετία του 60' και του 70' θεωρήθηκε από τον ίδιο ως ένας από τους πιο «αποφασιστικούς παράγοντες αλλαγής μέσα στον κόσμο» (Μαρκούζε, 1985, σ. 41). Ο κριτικός στοχαστής φαίνεται να εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από την δυναμική των πολιτικών κινητοποιήσεων των φοιτητών. Η διόγκωση της δράσης του φοιτητικού κινήματος από το 1965-1972 έδειχνε ότι μία νέα επαναστατική δύναμη αναπτυσσόταν. Όπως θυμίζει ο Κέλλνερ σχετικά με τα πολιτικά επιτεύγματα και την δράση της φοιτητικής αντιπολίτευσης:

«Την ίδια περίοδο, φοιτητές σε όλο τον κόσμο καταλάμβαναν πανεπιστήμια, διαδήλωναν και αγωνίζονταν ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ και τη στρατιωτική μηχανή που τον διεξήγε, ωθώντας τον Λύντον Τζόνσον {36^ο Αμερικανός πρόεδρος} σε παραίτηση, αναζωογονώντας την Αριστερή ρητορική και τροφοδοτώντας ελπίδες για σοσιαλιστική επανάσταση. Κατά τη διάρκεια αυτής της ταραχώδους περιόδου, ο Μαρκούζε ανακηρύχθηκε γκουρού του φοιτητικού κινήματος, υπερασπιζόμενος ακούραστα τους φοιτητές και τους ριζοσπάστες του κινήματος, ενώ τους παρείχε καθοδήγηση» (Kellner, 2005, σ. 24).

Ο Μαρκούζε, βέβαια, αρνήθηκε να χαρακτηρίσει τη φοιτητική αντιπολίτευση ως συγκροτημένη επαναστατική δύναμη, αλλά ισχυρίστηκε ότι διατηρεί μία δυναμική, που αναπτύσσεται και ενδεχομένως να αποτελέσει επαναστατική δύναμη. Στην πραγματικότητα, ο Μαρκούζε, πέρα από την πολιτική ριζοσπαστική αντιπολιτευτική δράση, απέδωσε στους φοιτητές, ως κεντρική λειτουργία, το ρόλο της εκπαίδευσης και της συνειδησιακής καθοδήγησης των υπόλοιπων κοινωνικών ομάδων που θα μπορούσαν να αποδειχθούν εν δυνάμει επαναστατικές. Η επαναστατική θεωρία του Μαρκούζε διαβλέπει δύο κατηγορίες κοινωνικών δυνάμεων, που είτε εντάσσονται είτε μπορούν να ενταχθούν στον ριζοσπαστικό πυρήνα της Νέας Αριστεράς. Από την μία συναντάμε την κατηγορία των «προνομιούχων», που αφορά κυρίως ριζοσπάστες φοιτητές, διανοούμενους και νεαρά άτομα που εντάσσονται σε διάφορες αντιπολιτευτικές δράσεις (αντιπολεμική δράση, οικολογικά κινήματα, κίνημα για τα δικαιώματα, φεμινιστικό κίνημα κτλ.), όπως επίσης μέλη αντικουλτούρας, όπως οι χίπις. Η ανάδειξη της κατηγορίας των προνομιούχων ως αντικαπιταλιστικής δύναμης δεν οφείλεται στον άμεσο υλικό αντίκτυπο του συστήματος· δεν αποτελούν, κατά την μαρξιστική αντίληψη, το άμεσο θύμα των εσωτερικών αντιφάσεων του καπιταλισμού, αναφορικά με την θέση τους στην παραγωγική διαδικασία και σχετικά με την ταξική τους θέση. Η ριζοσπαστικοποίησή τους προκύπτει ως δυνατότητα που έχουν από την εκπαίδευσή τους. Εξαιτίας της δυνατότητάς τους να μετέχουν στον ταξικό μηχανισμό της εκπαίδευσης, οι προνομιούχοι βρίσκονται σε θέση, μέσω της μόρφωσης και της κατάρτισής τους, να αναγνωρίσουν τις αντιφάσεις και τις παθογένειες που προκαλεί το σύστημα και η συνείδησή τους εμφανίζεται ως απροσπέλαστη από το σύστημα. Στα προνομιούχα τμήματα του πληθυσμού συναντάμε μεν υλική εξάρτηση με το σύστημα, αλλά τα μέλη τους τοποθετούνται συνειδησιακά απέναντί του.

Ο Μαρκούζε δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της φοιτητικής αντιπολίτευσης. Μπορεί, όπως ειπώθηκε, να μην αποτελεί επαναστατικό υποκείμενο, αλλά ο ρόλος της πολιτικής διαπαιδαγώγησης και της αφύπνισης της πολιτικής συνείδησης προς τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες, που ο Μαρκούζε της αποδίδει, τη συγκροτεί ως πολιτική οντότητα που προπαρασκευάζει τους επαναστατικούς όρους που μπορούν να πραγματωθούν σε περίπτωση καπιταλιστικής κρίσης. Ο Μαρκούζε, αναλογιζόμενος τις δυσκολίες της εργατικής τάξης να αποκτήσει εκ νέου επαναστατική συνείδηση, καθώς καρπώνεται κεκτημένα από το «νέο κομφορμισμό» του συστήματος, αναζητεί την υλική βάση πάνω στην οποία θα δοθεί η επαναστατική ώθηση.

Ο Μαρκούζε θα θεωρήσει, σε συνέπεια προς τη μακρά ανάλυσή του, ότι «η κινητήρια επαναστατική δύναμη μπορεί να μην προέρχεται από τη φτώχεια και τη δυστυχία, αλλά ακριβώς από τις υψηλότερες προσδοκίες στο πλαίσιο των καλύτερων συνθηκών διαβίωσης και από την αναπτυγμένη συνείδηση των υψηλά καταρτισμένων και μορφωμένων εργαζομένων: προδρόμων μιας νέας εργατικής τάξης ή ενός νέου τμήματος της παλιάς εργατικής τάξης» (Marcuse, 2005a, σ. 66). Η κατηγορία των προνομιούχων, πέρα από τους φοιτητές, περιλαμβάνει και αυτό που ο Μαρκούζε ονομάζει σφαιρικά «νέα εργατική τάξη». Η κατηγορία αφορά τους τεχνικά και επιστημονικά καταρτισμένους εργαζομένους, οι οποίοι εντάσσονται στην παραγωγική διαδικασία. Η «θέση-κλειδί» που κατέχουν στην παραγωγή είναι κεντρική για την θεώρησή τους ως δυνητικά επαναστατικής δύναμης. Επιπλέον, αυτές οι εργασιακές θέσεις απαιτούν ανθρώπινο δυναμικό από τον χώρο των πανεπιστημίων. Εκφράζαν, θα λέγαμε, την κοινωνική εξέλιξη του σπουδαστή προς την επαγγελματική του σταδιοδρομία, μια συνθήκη που στην παρούσα κατάσταση φαίνεται να αποριζοσπαστικοποιεί και να ενσωματώνει το άτομο στο σύστημα, καθώς όπως παρατηρεί ο Μαρκούζε, «η συνείδηση της [νέας εργατικής τάξης] είναι αιχμαλωτισμένη» και αποτελεί το «αγαπημένο παιδί του συστήματος». Για τον λόγο αυτό, ο Μαρκούζε επισημαίνει ότι ο ορισμός αυτής της τάξης, ως « "νέας εργατικής τάξης" είναι κάπως πρόωρος» (Μαρκούζε, 1985, σ. 43).

Ο Μαρκούζε παρ' όλα αυτά προσβλέπει στη ριζοσπαστικοποίηση της νέας εργατικής τάξης. Ο ίδιος παρατηρεί ένα γενικευμένο κύμα «αδιαφορίας» και «εχθρότητας» απέναντι στο κανονιστικό πρότυπο της «εργασιακής ηθικής», όπως αυτό επιβάλλεται στο εργασιακό περιβάλλον. Η συνθήκη της καθημερινής εργασιακής δυσaréσκειας για μεγάλο τμήμα του πληθυσμού δεν αναπτύσσεται απαραίτητα σε πολιτικά μεγέθη, αλλά ο Μαρκούζε παρατηρεί ότι η ίδια βάση κινητοποιεί μειοψηφίες σε ριζοσπαστικές δράσεις· «άγριες απεργίες, με τη στρατευμένη στρατηγική των καταλήψεων εργοστασίων, με τη στάση και τις απαιτήσεις των νέων εργατών, η διαμαρτυρία αποκαλύπτει μια εξέγερση ενάντια στο σύνολο των συνθηκών εργασίας που τους έχουν επιβληθεί, ενάντια στο σύνολο της λειτουργίας που είναι καταδικασμένος να εκτελεί» (Marcuse, 1974, σ. 27). Τα ποσοστά δυσaréσκειας απέναντι στον καθημερινό εργασιακό βίο βλέπει να γιγαντώνονται και η καταρτισμένη νεολαία (αυτή που ορίζει ως νέα εργατική τάξη) εμφανίζεται στις καθημερινές πρακτικές πολύ πιο συγκρουσιακή από την παλαιά, απαιτώντας καλύτερες συνθήκες και μεταχείριση. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε στο *Αντεπανάσταση και Εξέγερση*, παραθέτοντας έκθεση που δημοσιεύτηκε στους Ταίμς της Νέας Υόρκης το 1970 από τον Άγις Σαλπούκας,

«πολλοί νέοι εργάτες αναζητούν άμεσες αλλαγές στις συνθήκες εργασίας και απορρίπτουν την πειθαρχία της εργοστασιακής εργασίας, που οι παλιότεροι εργάτες έχουν αποδεχτεί σαν ρουτίνα» (Marcuse, 1974, σ. 28). Ο Μαρκούζε πραγματεύεται μια δυναμική κατάσταση που εξελίσσεται στο όριο ενσωμάτωσης και εξέγερσης, σε μερίδα των νέων εργαζομένων. Η νέα μορφομένη και εργαζόμενη νεολαία φαίνεται να αντιδρά στους επιβαλλόμενους όρους εργασίας, αρνούμενη να αποδεχτεί επιταγές, οι οποίες συνιστούν στην ουσία ετεροπροσδιορισμού της ύπαρξής τους. Ο Μαρκούζε παρατηρεί έτσι ότι, «οι "κάτω" δεν είναι μόνο οι εξαθλιωμένοι της γης αλλά επίσης τα πιο μορφομένα και προνομιούχα ανθρώπινα αντικείμενα ελέγχου και καταπίεσης» (Marcuse, 1974, σ. 21). Η μορφωτική τους συγκρότηση και η αναγνώριση της δυνατότητας μίας ποιοτικά ανώτερης εναλλακτικής αντιστέκεται στην κατεστημένη εργασιακή και κοινωνική εμπειρία. Η ερμηνεία του, παρ' όλα αυτά, δε φτάνει ως την υπόδειξη ενός επαναστατικού υποκειμένου, παρά σκιαγραφεί τους όρους, με βάση τους οποίους μπορεί να διαμορφωθεί μια σύγχρονη υλική βάση για τη συλλογική συνειδησιακή συγκρότηση και την ριζοσπαστική εκδήλωση μιας εξεγερσιακής δυναμικής. Ο Μαρκούζε δεν ισχυρίζεται ότι οι μηχανισμοί ενσωμάτωσης και καθυπόταξης που επιβάλλει το σύστημα (μηχανισμοί που ο ίδιος ανέλυσε διεξοδικά) κάμπτονται εξαιτίας της δυσαρέσκειας που προβάλλεται απέναντι τους, ούτε ισχυρίζεται ότι οι σποραδικές αντιστάσεις εντός των καθημερινών εργασιακών σχέσεων εξουσίας έχουν αναπτυχθεί, προς το παρόν, στα αναγκαία καθολικά επίπεδα, ικανά να συγκροτήσουν αυτούσιες μια επαναστατική διαδικασία. Ωστόσο, η δυσαρέσκεια, η αμφισβήτηση, η αντίληψη μίας ποιοτικότερης εναλλακτικής στον άξονα των διαθέσιμων δυνατοτήτων αποτελούν πρόδρομη βάση, επί της οποίας η εναντίωση μπορεί να αναγνωρισθεί ως μια πραγματική ορθολογική επιλογή, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα τον κίβδηλο κυριαρχικό ορθολογισμό, που συντηρεί και αναπαράγει το σύστημα.

Σε πολιτικό επίπεδο, ο Μαρκούζε εφιστά την προσοχή, καθώς δεν είναι βέβαιο πως η ριζοσπαστικοποίηση αυτή θα οδηγήσει προς τα αριστερά ή προς μια συντηρητική πολιτική διαμόρφωση, με την πιθανότητα εκτροπής της ακόμη και σε φασιστική κατεύθυνση. Ο ίδιος, έχοντας βιώσει την άνοδο του ναζισμού στην Γερμανία, υπογραμμίζει τον κίνδυνο μίας νέας φασιστικής εκδήλωσης, αναφέροντας ότι, «δεν πρέπει να αποκρύψουμε από τους εαυτούς μας ότι σε αυτή την κατάσταση το ερώτημα αν αυτή η ριζοσπαστικοποίηση θα είναι προς τα αριστερά ή προς τα δεξιά παραμένει ανοιχτό. Ο οξύς κίνδυνος του φασισμού ή του νεοφασισμού δεν έχει ξεπεραστεί καθόλου» (Marcuse, 2005a, σ. 64). Απέναντι στον κίνδυνο του εκφασισμού της κοινωνίας ο Μαρκούζε τοποθετεί ως μόνο αντίπαλο δέος την ανάπτυξη μιας ριζοσπαστικής

Αριστεράς, που θα είναι σε θέση να εκπαιδεύσει την σκέψη των ανθρώπων. Η Αριστερά αυτή πρέπει να είναι σε θέση να αναπτύξει τη συνείδηση των ανθρώπων, να αναλάβει το ρόλο της «πολιτικής παιδείας». Πρόκειται για μια διαδικασία συγκρότησης της συνείδησης, που θα θέσει τα άτομα στον αστερισμό της απελευθέρωσης από την κυριαρχία στοχεύοντας στην ανατροπή κάθε κοινωνικο-πολιτικού συστήματος χειραγώγησης που συγκροτείται μέσω αυτών των πρακτικών.

Η σκέψη του Μαρκούζε σχετικά με το ζήτημα της ριζοσπαστικής φοιτητικής αντιπολίτευσης ενισχύθηκε από την δράση των σπουδαστών των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Οι σπουδαστές των χωρών του Τρίτου Κόσμου πλαισίωσαν τις λαϊκές εξεγέρσεις με ιδιαίτερη δυναμική και ο Μαρκούζε είδε σε αυτές ένα υπόδειγμα του επαναστατικού παράγοντα. Μπορεί οι συνθήκες του δυτικού φοιτητικού κινήματος να μην έχουν «αυτή τη λειτουργία πρωτοπορίας», αλλά ο ρόλος των φοιτητών του Τρίτου Κόσμου αναδεικνύει «ένα χαρακτηριστικό παγκόσμιας επανάστασης που γεννιέται» (Marcuse, 1974, σ. 56).

Η απουσία ριζοσπαστικοποίησης της κλασσικής μαρξικής επαναστατικής δύναμης, του προλεταριάτου, φέρνει στο προσκήνιο, κατά την σκέψη του Μαρκούζε, νέα υποδείγματα κοινωνικών ομάδων, τα οποία μπορούν να αναγνωριστούν ως ομάδες εναντίωσης και δυνητικά επαναστατικά υποκείμενα. Εκτός από την κατηγορία των «προνομιούχων», ο Μαρκούζε διαβλέπει την αυξημένη δυνατότητα ριζοσπαστικοποίησης και πολιτικοποίησης και στην κατηγορία των «μη προνομιούχων». Οι δυνάμεις αυτές αφορούν τους λεγόμενους «outsiders», τις περιθωριακές κοινωνικές ομάδες που, παρά το γεγονός ότι βρίσκονται εντός του συστήματος, το σύστημα «δε θέλει ούτε μπορεί» να ικανοποιήσει τις ανάγκες τους, διατηρώντας τες εξοβελισμένες στην κατώτερη κοινωνική κλίμακα. Στην τάξη των «μη προνομιούχων» ο Μαρκούζε τοποθετεί κυρίως ομάδες εθνικών και φυλετικών μειονοτήτων. Ο πληθυσμός αυτός δεν είναι ούτε πολιτικά οργανωμένος και πολλές φορές βρίσκεται σε ανταγωνιστική σχέση μεταξύ του. Οι δυνάμεις αυτές δε διαθέτουν κεντρική θέση στην παραγωγή· έτσι δεν μπορούν να χαρακτηριστούν με μαρξικούς όρους «επαναστατικές δυνάμεις». Ο Μαρκούζε ανιχνεύει, όμως, στις περιθωριακές κοινωνικές ομάδες την ώθηση της υλικής ανάγκης για την ανάπτυξη ριζοσπαστικών πρακτικών. Οι «παρείσακτοι» του συστήματος μπορεί να μην αποτελούν μία συμπαγή ομάδα, αλλά η σχέση τους με τις υλικές και ιδεολογικές απαιτήσεις του συστήματος και

των προσδοκιών που παράγει, διαμορφώνει τους υλικούς όρους συγκρότησης αυτών των ομάδων ως εξεγερσιακών.

Στις περιθωριακές ομάδες των γκέτο, ο Μαρκούζε συναντά τα πιο ριζοσπαστικά τμήματα του πληθυσμού. Προσπαθεί να συνθέσει τις σποραδικές και δυνητικά συγκρουσιακές δυνάμεις σε μια συνεκτική στρατηγική, συσπειρώνοντάς τες στο πολιτικό μέτωπο της Νέας Αριστεράς. Από την άλλη πλευρά, το φοιτητικό κίνημα, εκείνη την χρονική περίοδο, προέβαλλε μεν πρακτική αντίσταση απέναντι στο σύστημα μέσω διαδηλώσεων, κινητοποιήσεων και καταλήψεων ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, αλλά ο Μαρκούζε «επιφορτίζει», όπως ειπώθηκε, επιπλέον, την φοιτητική αντιπολίτευση με τον ρόλο της διαπαιδαγώγησης και της πολιτικοποίησης των ατόμων που δεν έχουν τη δυνατότητα από το σύστημα να μορφωθούν. Ο Μαρκούζε προσβλέπει, έτσι, στην επιχείρηση εκπαίδευσης και συγκρότησης πολιτικής συνείδησης σε κοινωνικές ομάδες, οι οποίες δεν αποτελούν τις παραδοσιακές κοινωνικές δυνάμεις. Ο Μαρκούζε, με λίγα λόγια, βλέπει τις προνομιούχες τάξεις της Νέας Αριστεράς -των φοιτητών, των διανοούμενων- να οδηγούν την προσπάθεια ριζοσπαστικής αγωγής των περιθωριακών κοινωνικών δυνάμεων, κατ' εξοχήν εκείνων που διακρίνονται από το κοινωνικό σύνολο ως προς τη φυλή, την τάξη, τη σεξουαλικότητα, το έθνος. Πρόκειται για άτομα που κατοικούν σε γκέτο και δεν μοιράζονται, ούτε τους δίνεται η προσδοκία να μοιραστούν, ένα μέρος των αγαθών του συστήματος. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε αναφορικά με το ρόλο της Νέας Αριστεράς:

« Η Αριστερά πρέπει να προσπαθήσει να αφυπνίσει τη συνείδηση και τη συνείδηση των άλλων και να σπάσει το πρότυπο γλώσσας και συμπεριφοράς που επιβάλλεται από το διεφθαρμένο πολιτικό σύμπαν. Αυτό απαιτεί μια σχεδόν υπεράνθρωπη προσπάθεια και φαντασία – να βρεθεί μια γλώσσα και να οργανωθούν δράσεις που δεν αποτελούν μέρος της καθιερωμένης πολιτικής συμπεριφοράς, ώστε να μεταδοθεί ότι αυτό που είναι ενεργό εδώ είναι άνθρωποι με διαφορετικές ανάγκες και στόχους που δεν έχουν ακόμη και ελπίζω να μην έχουν ποτέ ενσωματωθεί στο σύστημα» (Marcuse, 2005b, σ. 125).

Ο Μαρκούζε επιχειρεί να συνθέσει ένα πλαίσιο, εντός του οποίου τα πιο ριζοσπαστικά τμήματα του πληθυσμού, αλλά και τα δυνάμει ριζοσπαστικά να μπορούν να τεθούν σε επαναστατική τροχιά, επιτελώντας το καθένα τον εξεγερσιακό του ρόλο. Η κατηγορία των «υποπρονομιούχων» (underprivileged) λόγω της καταγωγής και της ταξικής τους θέσης, προσφέρει, εν τέλει, ένα θεωρητικό και πολιτικό στρατηγικό δίαυλο στην προώθηση της Άρνησης παγκόσμιο επίπεδο.

Ειδικότερα, η κατάσταση των υποπρονομιούχων, των «παρείσακτων», ανθρώπων των γκέτο, εμφανίζεται ως άμεση συνέπεια των αποικιοκρατικών και νεοαποικιοκρατικών πολέμων και των πολιτικών των ΗΠΑ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι υποπρονομιούχοι των γκέτο αλλά και οι άνθρωποι των Χωρών του Τρίτου Κόσμου εμφανίζονται ως τα πιο άμεσα και ορατά θύματα του παγκόσμιου καπιταλισμού. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε:

«Στο παγκόσμιο πλαίσιο οι υποπρονομιούχοι που πρέπει να σηκώσουν όλο το βάρος του συστήματος αποτελούν πραγματικά τη μαζική βάση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα ενάντια στη νεοαποικιοκρατία, στον Τρίτο Κόσμο, και ενάντια στην αποικιοκρατία, στις Ηνωμένες Πολιτείες. Και εδώ, επίσης, δεν υπάρχει καμία αποτελεσματική συνάρθρωση μεταξύ των εθνικών και φυλετικών μειονοτήτων στις μητροπόλεις της καπιταλιστικής κοινωνίας και των μαζών του νεοαποικιακού κόσμου που ήδη αγωνίζονται εναντίον αυτής της κοινωνίας. Αυτές οι μάζες θα μπορούσαν, υπό μία έννοια, να θεωρηθούν το νέο προλεταριάτο και ως τέτοιες αποτελούν σήμερα έναν πραγματικό κίνδυνο για το παγκόσμιο σύστημα του καπιταλισμού» (Marcuse, 2005a, σσ. 58-59).

II.

Ο καπιταλισμός αποτελεί ένα παγκόσμιο σύστημα κυριαρχίας. Εξαιτίας της εμβέλειας που καλύπτει, της δυναμικής επιρροής και της επιβολής του, η αντίσταση στον καπιταλισμό μπορεί να συγκροτηθεί και να αναλυθεί μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, κάθε κοινωνική εναντίωση και κάθε αναδυόμενη κοινωνική δύναμη, η οποία εκτιμάται ότι μπορεί να έρθει σε ρήξη με το καπιταλιστικό κατεστημένο, πρέπει να εξετάζεται ως μέρος ενός παγκόσμιου φαινομένου αντίστασης. Όπως υποστηρίζει ο Μαρκούζε σχετικά, «στη σημερινή κατάσταση δεν υπάρχει πλέον τίποτα "έξω από τον καπιταλισμό". Ακόμη και τα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά συστήματα συνδέονται σήμερα με τον καπιταλισμό, ό,τι κι αν συμβεί, σε ένα παγκόσμιο σύστημα. Επομένως, μπορούμε να μιλάμε για ένα "έξω" μόνο με μια πολύ σχετική έννοια» (Marcuse, 2005a, σ. 66). Ο τρόπος και τα μέσα, όμως, μέσω των οποίων πραγματώνεται η κυριαρχία και εξουσία του καπιταλισμού, διαφοροποιούνται ανά τον κόσμο. Το μεγαλύτερο χάσμα εμφανίζεται όταν η σύγκριση συσχετίζει τον τρόπο της καπιταλιστικής διακυβέρνησης και εκμετάλλευσης ανάμεσα στα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη και τα κράτη του Τρίτου Κόσμου. Ο καπιταλισμός στη

Δύση, όπως έχει πραγματευτεί ο Μαρκούζε, έχει καταφέρει να εξορθολογήσει την κυριαρχία του, αποβάλλοντας, σε μεγάλο βαθμό, την ωμή βία ως μέσο καθυπόταξης και προάγοντας έναν κομορμισμό στην σχέση κατεστημένου και ατόμου, ο οποίος πυροδοτείται από τη δυναμική και τις ανάγκες της παραγωγής. Το πλαίσιο διακυβέρνησης του «νέου ολοκληρωτισμού», όπως έχει αναλυθεί συνολικά από τον Μαρκούζε σε συνάφεια με τον τρόπο διακυβέρνησης των αναπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών, αποκτά διαφορετικά περιεχόμενα, ανάλογα με τον τρόπο κυριαρχίας και επιβολής των προηγμένων καπιταλιστικών κρατών.

Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί ότι στα ύστερα έργα του ο Μαρκούζε μεταβάλλει σε κάποιο βαθμό την ερμηνεία της μορφής του «νέου ολοκληρωτισμού», ως λανθάνοντος συστήματος κυριαρχίας, προβάλλοντας με διευρυμένη ένταση και ευκρίνεια την κατασταλτική ισχύ του κράτους. Τα αντανakλαστικά του κράτους (το οποίο αποτελεί κεντρικό αναπαραγωγικό συντελεστή του μονοπωλιακού καπιταλισμού) εμφανίζονται ιδιαίτερα οξυμένα, όταν πρόκειται να αντιμετωπίσουν ριζοσπαστικές μορφές κινητοποίησης. Ο Μαρκούζε αναφέρεται στην βία του κράτους ως «αντεπαναστατική» και «ανασχετική». Το σύστημα δηλαδή, προλαμβάνει και καταπνίγει τις μορφές εναντίωσης, πριν σχηματιστούν σε μαζική και ριζική επαναστατική δράση, ασκώντας το κρατικό μονοπώλιο της νόμιμης βίας. (Marcuse, 1974)

Η σχέση κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, ωστόσο, ανάμεσα στις δυτικές καπιταλιστικές μητροπόλεις και των χωρών του Τρίτου Κόσμου, εμφανίζουν στοιχεία που αποκαλύπτουν τους όρους αυτής της σχέσης με ιδιαίτερη ευκρίνεια. Κεντρικές πρακτικές σε αυτή τη σύνδεση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους δύο πόλους (δυτικές μητροπόλεις και χώρες του Τρίτου Κόσμου) είναι η στρατηγική της νέας αποικιακής εξάπλωσης, η οποία βασίζεται στη δημιουργία κυριαρχικών σχέσεων εξάρτησης μέσω της οικονομικής, πολιτικής και στρατιωτικής επιβολής, καθώς και πρακτικές ελέγχου που επιβάλλουν οι κυρίαρχες δυτικές χώρες έναντι των αναπτυσσόμενων χωρών, μέσω βίαιων και εγκάθετων δικτατοριών. Οι πρακτικές αυτές δεν αποτελούν απλώς μία σύγχρονη μορφή κυριαρχίας, αλλά ένα δομικό μηχανισμό προώθησης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και εμφανίζονται ως αναγκαίες για τη σύνθεση και την αναπαραγωγή του βιομηχανικού κεφαλαίου. Η συνθήκη αυτή, τηρουμένων των ιστορικών μεταβολών και των συνθηκών, ανιχνεύεται και χρονολογείται από τον Μαρξ ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και συνεχίζει μέχρι σήμερα με αμείωτη ένταση. Ο Μαρξ αναφερόμενος στην αποικιακή επέκταση των δυτικών κρατών, κατά την διάρκεια μετάβασης από την περίοδο της

μανιφακτούρας προς την ανάπτυξη και την παγίωση του βιομηχανικού κεφαλαίου, υπογραμμίζει ότι:

«Οι αποικίες εξασφάλιζαν αγορές κατανάλωσης στην μανουφακτούρα, που αναπτυσσόταν γρήγορα, ενώ η μονοπωλιακή κατοχή αυτών των αγορών εξασφάλιζε μια εντατική συσσώρευση....Ο θησαυρός που ληστευόταν έξω από την Ευρώπη άμεσα με λεηλασίες, υποδουλώσεις και φόνους, έρεε στην μητρόπολη και μετατρεπόταν εδώ σε κεφάλαιο....Σήμερα η υπεροχή στην βιομηχανία συνεπάγεται την υπεροχή στο εμπόριο. Αντίθετα, στην καθυπόταξη περίοδο της μανουφακτούρας η υπεροχή στο εμπόριο είναι εκείνο που εξασφαλίζει την βιομηχανία. Από εδώ προέρχεται ο πρωταρχικός ρόλος που έπαιζε τότε το αποικιακό σύστημα. Ήταν "ο ξένος θεός", που θρονιάστηκε στο βωμό δίπλα στα παλιά είδωλα της Ευρώπης και που ένα ωραίο πρωί με μια σπρωξιά τ' ανέτρεψε όλα. Το αποικιακό σύστημα ανακήρυξε το κυνήγι του κέρδους ύστατο και μοναδικό σκοπό της ανθρωπότητας.... Το αποικιακό σύστημα με το θαλάσσιο εμπόριο και με τους εμπορικούς πολέμους του χρησίμευσε σαν θερμοκήπιο (για την ανάπτυξη του βιομηχανικού κεφαλαίου)». (Μαρξ, 1978, σσ. 778-779)

Οι δεκαετίες του 1960 και του 1970 σηματοδοτούν μία σειρά έντονων και εκτεταμένων, άμεσων και έμμεσων, παρεμβάσεων των δυτικών καπιταλιστικών κρατών (ιδιαίτερα των ΗΠΑ) σε αναπτυσσόμενες χώρες ανά τον κόσμο. Οι ιμπεριαλιστικοί πόλεμοι των αναπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών, οι νεοαποικιακές στρατηγικές, η επιβολή εγκάθετων δικτατοριών, συντέλεσαν στην εξαθλίωση του ντόπιου πληθυσμού των χωρών του Τρίτου Κόσμου, προωθώντας την προλεταριοποίησή του, καταστρέφοντας κάθε μορφή εθνικής κυριαρχίας και μηδενίζοντας κάθε μορφή κοινωνικού κράτους και κράτους πρόνοιας (στις περιπτώσεις που οι Χώρες αυτές διέθεταν). Κύριοι στόχοι αυτών των πρακτικών αποτέλεσαν η προσπάθεια εκμετάλλευσης του συνόλου των πλουτοπαραγωγικών πηγών και η πλήρης εξάρτηση της οικονομίας και της πολιτικής των Τρίτων Χωρών από τα μεγάλα καπιταλιστικά κέντρα. Επιπλέον, την ίδια περίοδο, πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής (χώρες Νοτίου Κώνου) αποτέλεσαν πειραματικούς χώρους για την εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου δόγματος, μία δράση η οποία υποστηρίχθηκε έντονα από τις ΗΠΑ. Οι συνθήκες που παρήγαγαν αυτά τα γεγονότα και ο καταστροφικός αντίκτυπος για την καθημερινή ζωή του συνόλου του λαού, αποτελούν την βάση για την προαγωγή αντικαπιταλιστικής δράσης και συνείδησης των πληθυσμών αυτών των χωρών. Το άμεσο βίωμα και η επίδραση στα δεδομένα της ζωής τους αποτελούν στοιχεία, τα οποία κατά

τον Μαρκούζε, μπορεί να οδηγήσουν σε ριζοσπαστικοποίηση και εντατική αντικαπιταλιστική αντιπολίτευση, ενώ σε πολλές περιπτώσεις σε αυτές τις χώρες η αντίσταση από τον ντόπιο πληθυσμό εκδηλωνόταν με μεγάλη δυναμική. Όπως υποστηρίζει ο Μαρκούζε, «τα εθνικοαπελευθερωτικά μέτωπα των αναπτυσσόμενων χωρών βρίσκονται σήμερα σε επαναστατικό αγώνα» (Kellner, 2005, σ. 24).

Οι χώρες του Τρίτου Κόσμου στο πλαίσιο του προηγμένου καπιταλισμού, μπορούν να ιδωθούν ως το σύγχρονο πεδίο των καπιταλιστικών αντιφάσεων στην μορφή που λαμβάνει σε παγκόσμιο επίπεδο ο καταμερισμός εργασίας. Παράλληλα, αποτελεί υπόδειγμα της καπιταλιστικής εξάπλωσης, επιθετικότητας και εκμετάλλευσης, βεβαιώνοντας, όπως υποστηρίζει η Χάνα Άρεντ ότι η «πρωταρχική συσσώρευση», όπως την πραγματεύτηκε ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, αποτελεί ένα από τα δομικά στοιχεία αναπαραγωγής του καπιταλισμού, το οποίο δεν τελμάτωσε ποτέ στην πραγματικότητα, αλλά βρίσκεται ακόμα σε κίνηση:

«στις αρχές των νεότερων χρόνων από παρόμοια γεγονότα του παρελθόντος είναι πώς η απαλλοτρίωση και η συσσώρευση του πλούτου δεν κατέληξε απλώς σε μία νέα ιδιοκτησία ούτε οδήγησε σε μια καινούργια ανακατανομή του πλούτου, άλλα επενδύθηκε ξανά στην διαδικασία για να προκαλέσει νέες απαλλοτριώσεις, μεγαλύτερη παραγωγικότητα και περισσότερη οικειοποίηση» (Arendt, 1986, σ. 347).

Οι αναπτυσσόμενες χώρες δεν έχουν πρόσβαση σε κανένα από τα κεκτημένα της φερόμενης ως «κοινωνίας της αφθονίας». Ο Μαρκούζε δεν αναφέρεται τυχαία στους πληθυσμούς των χωρών του Τρίτου Κόσμου, ως νέο προλεταριάτο, καθώς τόσο οι συνθήκες εργασιακής ζωής, αλλά και η γενική κοινωνική τους ύπαρξη, αναβιώνουν τα περιεχόμενα της ιστορικής μορφής του μαρξικού προλεταριάτου. Σε αντίθεση με την σύγχρονη δυτική εργατική τάξη, το προλεταριάτο των αναπτυσσόμενων χωρών προσδιορίζεται από άμεσους υλικούς όρους, που μπορούν να οδηγήσουν στην ριζοσπαστικοποίησή τους. Παράλληλα, η οικονομική θέση των χωρών του Τρίτου Κόσμου ως προμηθευτών πρώτων υλών, αποτελεί δομικό στοιχείο της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς. Η διάρρηξη του κυριαρχικού πλαισίου και η ανατροπή των υφιστάμενων οικονομικών συνδέσεων, μπορούν να αναδειχθούν σε ισχυρό στρατηγικό παράγοντα, που οδηγεί στην αποσταθεροποίηση του καπιταλιστικού οικοδομήματος. Κατά συνέπεια τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των Τρίτων Χωρών, σύμφωνα πάντα με τον Μαρκούζε, ανάγονται σε μια δυναμικά ισχυρή επαναστατική δύναμη. Όπως αναφέρει ο Κέλλνερ:

«Κατά τη γνώμη του (Μαρκούζε), τα Εθνικά Απελευθερωτικά Κινήματα στον Τρίτο Κόσμο απειλούν να διακόψουν την πρόσβαση σε αγορές, πηγές πρώτων υλών, φθηνή εργατική δύναμη και υπερκέρδη, και με την επιτυχία τους να υποκινήσουν άλλα επαναστατικά κινήματα (ο πυρήνας της αλήθειας στη θεωρία ντόμινο!), συμπεριλαμβανομένης της αντιπολίτευσης στο εσωτερικό. Ενέταξε τον λεγόμενο "Τρίτο Κόσμο" στην παγκόσμια σφαίρα και δυναμική του καπιταλισμού, υποστηρίζοντας ότι αυτές οι περιοχές και δυνάμεις δεν είναι εξωτερικές στην καπιταλιστική σφαίρα. Είναι ένα ουσιαστικό μέρος του παγκόσμιου χώρου εκμετάλλευσης, είναι περιοχές και λαοί που αυτό το σύστημα δεν μπορεί να αφήσει να ξεφύγουν και να μεταβούν σε εκείνη την άλλη τροχιά (του σοσιαλισμού ή του κομμουνισμού), γιατί [ο κόσμος αυτός] μπορεί να επιβιώσει μόνο εάν η επέκτασή του δεν εμποδιστεί από καμία ανώτερη δύναμη. Τα Κινήματα Εθνικής Απελευθέρωσης είναι, επομένως, εκφραστές των εσωτερικών αντιφάσεων του παγκόσμιου καπιταλισμού και απειλή για την παγκόσμια κυριαρχία του» (Kellner, 2005, σ. 25).

Προσοχή όμως! Τα ενθικοαπελευθερωτικά κινήματα, όπως και το προλεταριάτο των χωρών του Τρίτου Κόσμου, αποτελεί μεν μια κοινωνική δύναμη ανατρεπτική, αλλά δεν αποτελεί από μόνη της επαναστατική δύναμη, που είναι σε θέση να ανατρέψει το καπιταλιστικό σύστημα. Ο Μαρκούζε θεωρεί ότι η ανατροπή του συστήματος μπορεί να συμβεί μόνο εκ των έσω, ως επαναστατική δράση που οφείλει να εντατικοποιηθεί στις δυτικές καπιταλιστικές μητροπόλεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θεωρεί ότι μια επαναστατική δύναμη μπορεί να προκύψει μέσα από το συντονισμό των δυνάμεων εντός των καπιταλιστικών μητροπόλεων και των εργατικών-απελευθερωτικών δυνάμεων των Τρίτων χωρών. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε, «από μια γενική προοπτική, βλέπω τη δυνατότητα μιας αποτελεσματικής επαναστατικής δύναμης μόνο στο συνδυασμό αυτού που συμβαίνει στον Τρίτο Κόσμο με τις εκρηκτικές δυνάμεις στα κέντρα του αναπτυσσόμενου κόσμου» (Marcuse, 2005a, σ. 66).

Ο Μαρκούζε προσβλέπει στην πιθανότητα προσέγγισης και ανοίγματος διαύλου επικοινωνίας μεταξύ των εξεγερμένων δυνάμεων των Τρίτων Χωρών και των εγχώριων δυτικών ριζοσπαστικών δυνάμεων. Οι Τρίτες Χώρες, πέρα από το στρατηγικό ρόλο που διαδραματίζουν, πρωταγωνιστούν και στην αναβίωση της καθολικής Άρνησης απέναντι στο κατεστημένο. Όπως ισχυρίζεται ο Μαρκούζε, «τα ενθικοαπελευθερωτικά μέτωπα και η εξέγερση των γκέτο συμβάλλουν σε αυτή την κρίση, όχι μόνο ως στρατιωτικοί, αλλά και ως πολιτικοί και ηθικοί αντίπαλοι - η ζωντανή, ανθρώπινη Άρνηση του συστήματος» (Marcuse, 2005a, σ. 64). Η δυνατότητα επικοινωνίας με τα

εξεγερμένα τμήματα του Τρίτου Κόσμου αποτελεί και μια από τις στρατηγικές, με την οποία επιφορτίζεται η Νέα Αριστερά. Βέβαια, ο Μαρκούζε αναγνωρίζει τις δυσκολίες που προκύπτουν για την διαμόρφωση έστω και σποραδικών επικοινωνιακών δεσμών των ριζοσπαστικών κινημάτων των καπιταλιστικών μητροπόλεων με τις εξεγερμένες δυνάμεις των αναπτυσσόμενων χωρών. Αναφερόμενος χαρακτηριστικά σε αυτές τις δυσκολίες γράφει:

«Η επίτευξη αυτού του γεγονότος είναι πραγματικά ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα. Φυσικά είναι εύκολο να πούμε ότι η αντιπολίτευση της διανοήσης έχει ή πρέπει να έχει τη μαζική της βάση στα εθνικοαπελευθερωτικά μέτωπα του Τρίτου Κόσμου. Το πώς θα παραχθεί αυτή η ένωση είναι κάτι που πρέπει ακόμα να επιτευχθεί και με το οποίο δεν έχουμε καν αρχίσει. Οι δυσκολίες που στέκονται στο δρόμο είναι τεράστιες. Εκτός από το πρόβλημα της απόστασης, υπάρχει το πρόβλημα της γλώσσας, της συνολικής πολιτισμικής διαφοράς κ.λπ. Όλα αυτά είναι νέα στοιχεία, τα οποία πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη» (Marcuse, 2005a, σ. 66).

Σε παγκόσμιο επίπεδο, το ανθρώπινο δυναμικό των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων και το προλεταριάτο των Τρίτων Χωρών, εντάσσονται στην κατηγορία των υποπρονομιούχων, μαζί με τις περιθωριακές ομάδες των ανθρώπων των γκέτο που πραγματεύτηκε ο Μαρκούζε. Η σκέψη του Μαρκούζε για τη δυνατότητα ριζοσπαστικοποίησης ορισμένων τμημάτων είναι συναφής με τη σκέψη του σχετικά με τις υλικές προϋποθέσεις που συγκροτούν το υποκείμενο. Η ριζοσπαστικοποίηση της τάξης των προνομιούχων- το φοιτητικό κίνημα και οι διανοούμενοι κυρίως- αποτελεί αποτέλεσμα της συνειδησιακής συγκρότησής τους λόγω της εκπαίδευσης. Για το λόγο αυτό, ο Μαρκούζε θα προσδώσει ορισμένη ένταση στο μέγεθος που μπορεί να πάρει η ριζοσπαστική αντιπολίτευση, στην περίπτωση που στους κόλπους της ενταχθούν υποπρονομιούχες ομάδες, τόσο των μεγάλων καπιταλιστικών κέντρων, όσο και των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Άλλωστε, δεν είναι τυχαία η φράση που δανείζεται ο Μαρκούζε από τον Walter Benjamin και με την οποία κλείνει το βιβλίο του *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*: «Αν έχουμε μια ελπίδα, είναι χάρη σε εκείνους που δεν έχουν καμία» (Marcuse, 2020, σ. 437).

Επιπλέον, στο μέτρο που ο Μαρκούζε επιχειρεί την ενσωμάτωση των υποπρονομιούχων στη Νέα Αριστερά, προσπαθεί να καλύψει, μια από τις βασικές αδυναμίες της Νέας Αριστεράς, το γεγονός δηλαδή ότι οι ιδέες και οι αξίες που παράγει η Νέα Αριστερά απαιτούν αποδοχή σε μαζική βάση στον γενικό πληθυσμό. Φυσικά, η διαμόρφωση εξεγερσιακών δυνάμεων είναι μια διαδικασία εν

τω γίνεσθαι. Και η διαμόρφωση κεντρικών ριζοσπαστικών υποκειμένων είναι και αυτός ένας κρίσιμος ρόλος της πτέρυγας των προνομιούχων της Νέας Αριστεράς. Δεν είναι τυχαίο! Ο Μαρκούζε αναφερόμενος στη μεγάλη πλειοψηφία της Νέας Αριστεράς, στους σπουδαστές, αναφέρει:

«Μπορούμε όμως να πούμε, και νομίζω ότι πρέπει να πούμε, ότι η διανόηση έχει μια αποφασιστική προπαρασκευαστική λειτουργία, όχι κάτι περισσότερο- και υποστηρίζω ότι αυτό είναι αρκετό. Από μόνη της [η διανόηση] δεν είναι και δεν μπορεί να είναι μια επαναστατική τάξη, αλλά μπορεί να γίνει ο καταλύτης, και έχει μια προπαρασκευαστική λειτουργία - σίγουρα όχι για πρώτη φορά, αυτός είναι στην πραγματικότητα ο τρόπος με τον οποίο ξεκινούν όλες οι επαναστάσεις - αλλά περισσότερο, ίσως, σήμερα από ποτέ άλλοτε» (Marcuse, 2005c, σ. 84).

III.

Ο Μαρκούζε προσπάθησε να αναδείξει τους όρους, μέσω των οποίων θα μπορούσε να επιτευχθεί η ριζοσπαστικοποίηση των διαθέσιμων και αναδυόμενων κοινωνικών δυνάμεων, οι οποίες θα στελέχωναν το σώμα της αντικαπιταλιστικής αντιπολίτευσης, φορτισμένες με την δύναμη της κοινωνικής Άρνησης. Η Νέα Αριστερά ήταν, κατά τον Μαρκούζε, το συλλογικό υποκείμενο που θα μπορούσε να αποτελέσει το πολιτικό σημείο αναφοράς για τις εξεγερσιακές δυνάμεις που θα ενεργοποιούνταν με ορίζοντα την πολιτική εναντίωση. Ο Μαρκούζε εστίασε, κατ' αυτόν τον τρόπο, στην ανάδειξη και τον προσδιορισμό των λειτουργιών, καθώς και της στρατηγικής που μπορούσαν να αναπτύξουν οι σύγχρονοι φορείς της εναντίωσης. Ο ίδιος, παρά την ερμηνεία του για την σύγχρονη εργατική τάξη ως ενσωματωμένη στο κατεστημένο, θα υπογραμμίσει ότι, «παρά τα όσα έχουν ειπωθεί, εξακολουθώ να μην μπορώ να φανταστώ μια επανάσταση χωρίς την εργατική τάξη» (Maruse, 2005d, σ. 106), όπως επίσης ότι, «είναι ανοησία να ισχυρίζεται κανείς ότι μια επανάσταση είναι νοητή χωρίς την εργατική τάξη» (Marcuse, 2005e, σ. 150). Ο δομικός ρόλος που κατέχει η εργατική τάξη στο καπιταλιστικό σύστημα, με τη θεμελιακή θέση της στην παραγωγική διαδικασία (παρά τις εσωτερικές αλλαγές που έχει πραγματευτεί ο Μαρκούζε), την ίδια στιγμή που αποτελεί μία μαζική βάση, είναι στοιχεία που, παρά την ενσωμάτωσή της, την

καθιστά κοινωνική δύναμη απαραίτητη στην εκδήλωση και στην αποτελεσματικότητα μιας επαναστατικής διαδικασίας.

Ωστόσο, η Νέα Αριστερά παρέμεινε, τελικά, αποκομμένη από την εργατική τάξη, την κλασική Αριστερά και τον ορθόδοξο μαρξισμό. Ο Μαρκούζε συνέχισε να αναζητεί νέες κοινωνικές δυνάμεις και νέα μαζική κοινωνική βάση, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει σταθερό έδαφος για την κοινωνική Άρνηση. Όπως αναφέρει ο Κέλλνερ:

«Ενώ η Παλαιά Αριστερά αγκάλιαζε τον σοβιετικό μαρξισμό και τη Σοβιετική Ένωση, η Νέα Αριστερά συνδύαζε μορφές κριτικού μαρξισμού με τη ριζοσπαστική δημοκρατία και το άνοιγμα σε ένα ευρύ φάσμα ιδεών και πολιτικών συμμαχιών. Ενώ η Παλαιά Αριστερά ήταν δογματική και πουριτανική, η Νέα Αριστερά ήταν πλουραλιστική και συμμετείχε σε αναδυόμενες πολιτιστικές μορφές και κοινωνικά κινήματα. Ενώ η Παλαιά Αριστερά, με ορισμένες εξαιρέσεις, έτεινε να επιβάλλει δογματική συμμόρφωση και να αποκόπτεται από "φιλελεύθερες" ομάδες, η Νέα Αριστερά αγκάλιασε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών κινήματων γύρω από τα ζητήματα της τάξης, του φύλου, της φυλής, της σεξουαλικότητας, του περιβάλλοντος, της ειρήνης και άλλα ζητήματα» (Kellner, 2005, σ. 2).

Ο Μαρκούζε, σε ολόκληρη την πορεία της σκέψης του διαχώρισε τη συστημική αντιπολίτευση από το πραγματικό αίτημα της απελευθέρωσης. Η μαρκουζιανή απελευθέρωση ανταποκρίνεται στον ορισμό της Μεγάλης Άρνησης, δηλαδή στην ολοκληρωτική αμφισβήτηση των θεσμών, πρακτικών και του εξουσιαστικού λόγου του καπιταλιστικού συστήματος. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Μαρκούζε αναγνωρίζει στη Νέα Αριστερά τον κρίσιμο ρόλο για τη δημιουργία ενός νέου αξιακού πλαισίου, που θα βρίσκεται σε διάκριση και σε ένταση με τις αξίες που ο καπιταλισμός επιβάλλει στο χώρο της κοινής γνώμης.

Το συγκρουσιακό προς τις υφιστάμενες κοινωνικές αξίες, εναλλακτικό και ελευθεριακό σύστημα αξιών (αντιαξιών) που επιχειρεί να προβάλλει η Νέα Αριστερά, αποτελεί και μία από τις αιτίες της δυσπιστίας με την οποία αντιμετωπίζεται από το γενικό σύνολο του λαού και της εργατικής τάξης. Αυτός ο σκεπτικισμός, κατά τον Μαρκούζε, βασίζεται στο γεγονός ότι «η σοσιαλιστική, η Μαρξιστική θεωρία και πρακτική δεν έχει έδαφος, ούτε "αποχρώντα λόγο" [ύπαρξης] ανάμεσα στη μεγάλη πλειοψηφία του εργαζόμενου κόσμου» (Marcuse, 1974, σ. 36), ενώ παράλληλα η προοπτική για μια ελεύθερη κοινωνία που ανατρέπει τις κυρίαρχες δομές και αξίες παραμένει

«σκοτεινή» και ουτοπική. Οι κυριαρχικές δομές, η υλική βάση, οι αξίες, η ιδεολογική και ορθολογική συγκρότηση του κατεστημένου αποτελούν μία σε βάθος εμπεδωμένη κατάσταση για το άτομο. Η απόρριψη του κατεστημένου με σκοπό την επίτευξη μιας ποιοτικά ανώτερης κοινωνίας, εμφανίζεται στην κοινή γνώμη μόνο ως ανεδαφική ενασχόληση και απορρίπτεται ως πραγματική δυνατότητα. Η στάση αυτή και, εν τέλει, η απομόνωση που συναντά η Νέα Αριστερά ανάγεται, κατά τον Μαρκούζε, «στην πραγματική ιστορική κατάσταση...αντανακλά τις πρωτοφανείς, "ανορθόδοξες" ιδιότητες της επανάστασης, τη ριζική αντίφαση προς τον κατεστημένο πνευματικό πολιτισμό» (Marcuse, 1974, σ. 37).

Ο Μαρκούζε, στρεφόμενος σε αυτόν τον άξονα των πνευματικών και υλικών αντιφάσεων του καπιταλισμού, υποστήριξε την ανάγκη για την ανατροπή του υπάρχοντος και τη θεμελίωση του δυνατού. Επιπλέον, υποστήριξε ότι τα ανθρωπιστικά αιτήματα πρέπει να αποτελούν βάση για τη συγκρότηση ριζοσπαστικής πολιτικής θεωρίας και συγκρότηση ανάλογης συνείδησης, καθώς επίσης βάση για την ανάπτυξη της αντιπολιτευτικής δράσης και τη δρομολόγηση επαναστατικής προοπτικής. Διατείνεται έτσι, ότι, αν αρνηθούμε το χειραφετητικό χαρακτήρα του ανθρωπισμού και υποτάξουμε την ορθολογικότητα στον τεχνολογικό Λόγο, υπονομεύουμε την πραγματική δυνατότητα για την ανατροπή του συστήματος και λειτουργούμε με τη λογική του κατεστημένου. Όπως αναφέρει ο Μαρκούζε σε διάλεξη που έδωσε στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Δυτικού Βερολίνου το 1967:

«Αν αρνηθώ απόλυτα να χρησιμοποιώ ανθρωπιστικά επιχειρήματα, σε τι θα μπορώ να στηρίξω την εναντίωσή μου προς το σύστημα...τα ανθρωπιστικά και ηθικά επιχειρήματα δεν είναι κάποια απατηλή ιδεολογία, αλλά αντίθετα μπορούν και πρέπει να γίνουν πρωταρχικές κοινωνικές δυνάμεις. Αν απαγορέσουμε στους εαυτούς μας να κάνουν τέτοιες σκέψεις, θα μείνουμε αβοήθητοι, άοπλοι μπροστά στα πιο στέρεα επιχειρήματα των υπερασπιστών του κατεστημένου» (Μαρκούζε, 1985, σσ. 54-55).

Ο σχηματισμός κεντρικών αντιθετικών αξιακών τάσεων (αντιαξίες), οι οποίες τοποθετούνται απέναντι σε αυτές που επιβάλλει το σύστημα, είναι κεντρικός στη σκέψη του Μαρκούζε. Ο ίδιος θα δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη παραγωγής θεωρίας από τη Νέα Αριστερά, μιας θεωρίας-οδηγού για αντιπολιτευτική δράση, και για τη θεμελίωση μιας νέας, ανώτερης ποιοτικά κοινωνικής συγκρότησης. Εξ αυτού θα θεωρήσει ότι ο αντι-διανοητισμός (ο οποίος ήταν ορατός σε ορισμένα τμήματα της Νέας Αριστεράς, τα οποία έδιναν προτεραιότητα στην πρακτική δράση

απέναντι στη θεωρητική σκέψη και διανόηση) ως στάση εντός του κινήματος, και η έμφαση μόνο στην πρακτική, ακυρώνουν μια πραγματική αντιπολίτευση με απελευθερωτικό πρόταγμα. Η πρακτική εναντίωση προϋποθέτει την πολιτική διαπαιδαγώγηση, την ανάπτυξη εναντιωματικής θεωρίας με σκοπό να αναβαθμίσει την αυθόρμητη και αντανakλαστική δυσaráσκεia σε πολιτική δράση. Κατ' αυτή τη συλλογιστική, ο Μαρκούζε αντιμετωπίζει κριτικά οποιαδήποτε μονόπλευρη αντιμετώπιση του αυθορμητισμού, ιδιαίτερα σε ένα σύγχρονο κοινωνικό περιβάλλον που οι αξίες και οι απαιτήσεις του κατεστημένου που έχουν εσωτερικευθεί από το άτομο. Όπως αναφέρει ο ίδιος:

«Ο αυθορμητισμός δεν αντιφάσκει προς την εξουσία: Εφ' όσον η επαναστατική πρακτική είναι η έκρηξη των ζωτικών αναγκών (που, όπως έχουμε δει δεν είναι υποχρεωτικό να είναι ανάγκες για τις υλικές πρωταρχικές απαιτήσεις της ζωής), αυτή είναι ριζωμένη στον αυθορμητισμό- αλλά αυτός ο αυθορμητισμός μπορεί να είναι απατηλός, μπορεί να είναι το αποτέλεσμα της εσωτερίκευσης των κοινωνικών αναγκών που απαιτούνται από την κατεστημένη τάξη, αλλά να αντιστρατεύεται την απελευθέρωση του ανθρώπινου όντος. Αυτό συμβαίνει σήμερα σε πρωτοφανή βαθμό. Η εντατική προπαγανδιστική διαφώτιση και διαχείριση του λαού επιβάλλει μια εντατική αντεκπαίδευση και οργάνωση.» (Marcuse, 1974, σ. 50).

Καθώς η σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία έχει επιτύχει τη χειραγώγηση της συνείδησης σε μία διευρυμένη σφαίρα δεδομένων, καταλαμβάνοντας πολλαπλές πλευρές που πλαισιώνουν και συγκροτούν την ζωή του σύγχρονου ανθρώπου, ο Μαρκούζε εστίασε στην ανάγκη της πολιτικής εκπαίδευσης του ατόμου, η οποία, σε συνδυασμό με την πρακτική δράση, θα μπορούσε να ανακόψει την αναπαραγωγή και την επιβολή την κατεστημένης δομής. Η ανάπτυξη όμως της ατομικής απελευθερωτικής συνείδησης βρίσκεται σε μια άρρηκτη δυναμική σχέση με τη συλλογική απελευθερωτική κίνηση της κοινωνίας· «δεν μπορεί να γίνει καμία επανάσταση χωρίς ατομική απελευθέρωση, αλλά επίσης καμία ατομική απελευθέρωση, χωρίς την απελευθέρωση της κοινωνίας» (Marcuse, 1974, σ. 51). Ο Μαρκούζε εισάγει έτσι τον όρο της «διαλεκτικής της απελευθέρωσης». Αυτή η αρχικώς διμερής σχέση μεταξύ ατομικής και συλλογικής-κοινωνικής απελευθερωτικής συνείδησης φαίνεται εγκλωβισμένη σε «σιδερένιο κλουβί». Ο Μαρκούζε θεωρεί, πιο συγκεκριμένα, ότι η διαλεκτική κίνηση προς την συγκρότηση της απελευθερωτικής τάσης χειραγωγείται προς το παρόν από την ίδια την κατεστημένη καπιταλιστική κοινωνία. Προς την ανάπτυξη συγκρουσιακής συνείδησης, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, ο Μαρκούζε

επικαλείται την ανάγκη αναγνώρισης των αντιφάσεων που ενυπάρχουν στο κατεστημένο και διαμεσολαβούν τη σχέση ατομικής-συλλογικής συνείδησης. Η καλλιέργεια αυτής της κριτικής αντίληψης προβάλλεται ως κινητήρια δύναμη της απελευθέρωσης. Η κατάδειξη των αντιφάσεων τοποθετείται ως κεντρική αναγκαιότητα για την ανάπτυξη αντικαπιταλιστικού κινήματος, και μάλιστα: «αφού η λύση αυτών των αντιφάσεων μπορεί να είναι το έργο μόνο της ίδιας της επανάστασης, αυτές πρέπει να γεννηθούν από το κίνημα, αλλά σαν σύνθετες αντιφάσεις, προωθώντας την ανάπτυξη στρατηγικής» (Marcuse, 1974, σ. 51).

Το κίνημα της Νέας Αριστεράς έλαβε, από την αρχική του συγκρότηση, το χαρακτήρα της πολιτιστικής επανάστασης. Η προοπτική της δεν είχε βάση μόνο το πλέγμα της οικονομίας και της πολιτικής αλλά «και ριζικά άλλες επιθυμίες και ελπίδες: την επιθυμία για μια νέα ηθική αίσθηση, για ένα πιο ανθρώπινο περιβάλλον, για μια πλήρη "χειραφέτηση των αισθήσεων" (Μαρξ), με άλλα λόγια, μια απελευθέρωση των αισθήσεων από τον καταναγκασμό να αντιλαμβάνονται τους ανθρώπους και τα πράγματα απλώς ως αντικείμενα ανταλλαγής» (Marcuse, 1979, σ. 4). Τα αιτήματα αυτά δεν εμφανίζονται ως απροϋπόθετος ρομαντισμός, αλλά συνάγονται στην βάση των υφιστάμενων δυνατοτήτων, που βρίσκονται εγγολπωμένες στο σύστημα και μπορούν να αναπτυχθούν μέσω της επαναστατικής διαδικασίας, της αμφισβήτησης και ανατροπής της καπιταλιστικής κυριαρχίας, του κατεστημένου ορθολογισμού ως ιδεολογίας. Ο Μαρκούζε, συνεπώς, θεώρησε ότι, «εάν η Νέα Αριστερά πρόκειται να συνεχίσει να αναπτύσσεται σε μια πραγματική πολιτική δύναμη, θα αναπτύξει το δικό της *esprit de sérieux*, το δικό της ορθολογισμό με τη δική του ευαισθησία· θα ξεπεράσει το οιδιπόδειο σύμπλεγμα με πολιτικούς όρους» (Marcuse, 1974, σ. 53).

Αντί Επιλόγου

Ο Μαρκούζε εκτιμούσε ότι η Νέα Αριστερά, παρά την υφιστάμενη δομή της, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα σύμπλεγμα δυνάμεων, εντός του οποίου αρχικά ετερόκλητα και υπό διαμόρφωση κοινωνικά υποκείμενα θα στρατεύονταν, θα ζυμώνονταν πολιτικά και θα οργανώνονταν κάτω από ένα ενιαίο ριζοσπαστικό μέτωπο. Με βάση αυτή την προσέγγιση επιχείρησε να ανιχνεύσει ένα πλήθος δυνητικά εξεγερσιακών δυνάμεων, αλλά και δυνάμεων που βρίσκονταν ήδη σε τροχιά σύγκρουσης, ανά τον κόσμο, με το κατεστημένο. Σε κάθε κοινωνική ομάδα, αναζήτησε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία σε μεγάλο βαθμό προσδιορίζονταν από τις υλικές συνθήκες που συγκροτούν την κοινωνική της ύπαρξη. Με αφετηρία αυτές τις πραγματικές προϋποθέσεις, επιχείρησε να αναδείξει τους τρόπους ριζοσπαστικοποίησης, αλλά και τη στρατηγική λειτουργία που θα μπορούσε να αναπτυχθεί με πρωτοβουλία της ριζοσπαστικής αντιπολίτευσης. Ο Μαρκούζε προσέγγισε ένα πλήθος συγκρουσιακών δυνάμεων, δείχνοντας όμως ιδιαίτερη προτίμηση στη φοιτητική αντιπολίτευση, στις περιθωριακές ομάδες που κατοικούσαν στα γκέτο των ΗΠΑ και των απελευθερωτικών και εργατικών κινημάτων των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Στην συμβολή αυτών των δυνάμεων διέκρινε την ελπίδα ανάδυσης μίας νέας οργανωμένης εξεγερσιακής δύναμης που θα μπορούσε να πλήξει την καπιταλιστική σταθερότητα σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ο Μαρκούζε έχοντας ως κεντρική θέση την απουσία αρνητικής σκέψης στο σύγχρονο ιστορικό χρόνο, διατέμνει το κοινωνικό γίγνεσθαι αναζητώντας τα σημεία εκείνα, όπου η Άρνηση θα μπορούσε να αναζωπυρωθεί και να εξοπλίζει την αντιπολιτευτική πρακτική. Η ανασύσταση της (Άρνησης) είναι κεντρική κατηγορία στη μαρκουζιανή σκέψη, καθώς μόνον υπό την καθοδήγησή της μπορούν να γίνουν ορατές οι αντιφάσεις του σύγχρονου καπιταλισμού και να οργανωθεί η προοπτική της ολοκληρωτικής ανατροπής του. Επιπλέον, το αίτημα της ολοκληρωτικής ανατροπής του κατεστημένου, εγκλείει ως μόνιμο ζητούμενο την προοπτική της εκ νέου οικοδόμησης της κοινωνικής συγκρότησης, στον άξονα των νέων διαθέσιμων δυνατοτήτων, οι οποίες συνδέονται άμεσα με το αίτημα της απελευθέρωσης του ανθρώπου από οποιαδήποτε μορφή κυριαρχίας. Στη σχέση μεταξύ διαθέσιμων δυνατοτήτων και αιτήματος της ελευθερίας του ανθρώπου αποτελεί το σημείο, που η φιλοσοφία του Μαρκούζε συναντά την πολιτική και πρακτική της διάσταση, αποκαλύπτοντας τη διαλεκτική δομή της. Η φιλοσοφία- κριτική θεωρία εξοπλίζει την συνείδηση και την πρακτική πολιτική δράση, δρομολογώντας τους όρους προς την

εναντίωση και την κοινωνική ανασύσταση. Είναι άλλωστε ορατή στην πραγματεία του Μαρκούζε η προτεραιότητα που δίνει ο ίδιος στη συνειδησιακή ανάπτυξη και αφύπνιση του ανθρώπου. Η θέση περί προτεραιότητας της θεωρίας δεν αποτελεί μια προτίμηση του Μαρκούζε που επιλέγεται εν κενώ, αλλά προέρχεται έπειτα από την σε βάθος ανάλυσή του, η οποία διέγινωσε ότι η εξομάλυνση των υλικών όρων της καθημερινής ζωής σε σχέση με τα προγενέστερα καπιταλιστικά χρόνια, συγκροτεί το σύγχρονο υποκείμενο ως παθητικό και αδρανές. Στον άξονα αυτής της ερμηνείας η ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος προϋποθέτει την επανάσταση της συνείδησης του ανθρώπου (αναφορικά κυρίως με την Δύση, καθώς όπως είδαμε στις χώρες του Τρίτου Κόσμου οι υλικές συνθήκες της κοινωνικής ύπαρξης ευνοούν με τρόπο πιο αντανakλαστικό τη συγκρότηση μιας επαναστατικής δύναμης). Πρόκειται για μια επανάσταση που σε πρώτο επίπεδο οφείλει να διαρρήξει τον καπιταλιστικό ορθολογισμό που έχει επιβληθεί στον σύγχρονο κοινωνικό χώρο, έναν υφιστάμενο ορθολογισμό που τείνει να κανονικοποιεί όλα τα κυριαρχικά στοιχεία και τα δυστοπικά αποτελέσματα αυτού του κατεστημένου. Ο Μαρκούζε εμφανίζεται ιδιαίτερα σαφής σε αυτό το αίτημα, πραγματευόμενος την ανάγκη για ένα «νέο ορθολογισμό» που θα προέρχεται από τον επαναπροσδιορισμό των αναγκών, οι οποίες θα έρχονται σε ρήξη με τις «πλαστές ανάγκες» που επιβάλλει το σύστημα, συγκροτώντας μια νέα βάση που αναγκαστικά θα συγκρούεται με την υπάρχουσα δομή του τεχνικο-καπιταλιστικού Λόγου, συστήνοντας την επαναθεμελίωση του κοινωνικού κόσμου.

Ως εκ τούτου, η κριτική θεωρία του Μαρκούζε είναι στην βάση της αρνητικής. Η κίνηση που διαγράφει στηρίζεται αρχικά στην κατάδειξη και κριτική των μηχανισμών ενσωμάτωσης του ατόμου στις ανάγκες του βιομηχανικού καπιταλισμού και μέσω αυτών προκρίνει την δυνατότητα υπέρβασης των συνειδησιακών και υλικών περιορισμών που «δένουν» το άτομο με το σύστημα. Παρουσιάζοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, ένα κράμα ιδεολογικών και υλικών δεδομένων που χειραγωγούν και λειτουργούν αφομοιωτικά για τον σύγχρονο άνθρωπο, αναζητά το έδαφος πάνω στο οποίο μπορεί να συσταθεί η Άρνηση και η ανατροπή της υπάρχουσας κατάστασης. Αναζητά με άλλα λόγια, το έδαφος πάνω στο οποίο τα σύγχρονα κοινωνικά υποκείμενα θα μπορέσουν να συγκροτηθούν ως πραγματικά υποκείμενα της ιστορίας.

Ο Μαρκούζε έπειτα από εκτενή εξέταση προσέφερε την ερμηνεία της εργατικής τάξης ως ενσωματωμένης στο καπιταλιστικό σύστημα. Όπως το σύνολο της κοινωνίας, έτσι και η εργατική τάξη, στερούνταν του αρνητικού στοιχείου που θα μπορούσε να την οδηγήσει σε εξεγερτικές και

επαναστατικές διεργασίες. Ως εκ τούτου, η σκέψη του Μαρκούζε κινήθηκε στην κατεύθυνση στοιχειοθέτησης του τρόπου, που οι υφιστάμενες πνευματικές και υλικές δυνατότητες, μπορούσαν μέσω της συνειδητής πολιτικής πρακτικής δράσης να αξιοποιηθούν στον αγώνα για ένα ποιοτικά ανώτερο σύστημα και μία ελευθερία, η οποία θα απορρίπτει οποιαδήποτε κυριαρχική δομή έχει γνωρίσει η ανθρωπότητα μέχρι σήμερα. Η ιστορία δεν τον έχει επιβεβαιώσει ακόμα. Και όμως, οι καπιταλιστικές αντιφάσεις που ο ίδιος ο Μαρκούζε ανέλυσε, οι πολεμικές συρράξεις, που αφήνουν πίσω τους εκατόμβες νεκρών και εκτοπισμένων, η πιθανότητα ενός ολέθριου πυρηνικού πολέμου, η διαιωνιζόμενη οικονομική κρίση, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η ακατάπαυστη εργαλειοποίηση του ανθρώπου και της φύσης, εξακολουθούν να ισχύουν και να αναπαράγουν εκθετικά την έντασή τους, οδηγώντας τον κόσμο σε όλο και μεγαλύτερη αγανάκτηση, δυσφορία και απόγνωση. Υπό το καταθλιπτικό βάρος των συνθηκών λειτουργίας του καπιταλισμού της εποχής μας, η ανάπτυξη σύγχρονης κριτικής θεωρίας, που θα ασκεί κριτική και παράλληλα θα είναι υπεύθυνη για την συγκρότηση της κοινωνικής Άρνησης, καθοδηγώντας την πολιτική πρακτική και συμπεριφορά, οργανώνοντας το πλήθος των εκφάνσεων της ημι-συνειδητής δυσaréσκειας, του «αυθορητισμού» και της αγανάκτησης, παραμένει, όπως και στις μέρες του Μαρκούζε, έτσι και σήμερα, κεντρικό ζητούμενο.

Εξ αυτών, η κριτική του Μαρκούζε παραμένει ιδιαίτερα επίκαιρη. Οι μηχανισμοί ενσωμάτωσης, η απουσία της Άρνησης από την κοινωνία, η δυσκολία στην ανεύρεση επαναστατικών υποκειμένων, όχι μόνο συνεχίζουν να υφίστανται, αλλά η ένταση της εντείνεται συνεχώς. Το καπιταλιστικό αφήγημα παραμένει στις μέρες μας σαν η μόνη ορθολογική δυνατότητα για τη συγκρότηση της κοινωνίας και των υφιστάμενων σχέσεων. Επιδεικνύει, κατ' αυτό τον τρόπο, το αφήγημα του «νικητή» ως εάν αυτό να αποτελεί το τέλος της ιστορίας. Παρ' όλα αυτά, οι ελπίδες που το κατεστημένο σύστημα εμψυσούσε στο γενικό πληθυσμό (κυρίως στο πληθυσμό των δυτικών χωρών), αυτές της ειρήνης, της αφθονίας, της ισότητας, της ατομικής ελευθερίας και των δικαιωμάτων έχουν εγκαταλειφθεί ως προοπτική. Το πέπλο της συνάρτησης καπιταλισμού και πολιτικού φιλελευθερισμού σπάει κάτω από το απροκάλυπτο βάρος των γεγονότων. Το σύστημα τείνει να προστατεύει την ύπαρξή του, όχι στηριζόμενο σε λυτρωτικές ελπίδες, αλλά με την τρομοκρατία του πληθυσμού σε υλικό και ιδεολογικό επίπεδο. Ίσως, η όλο και πιο επίκαιρη και εντεινόμενη συζήτηση γύρω από τον αυτοματισμό, τη χρήση της τεχνητής νοημοσύνης στην παραγωγή, αλλά και στην καθημερινότητα, να γίνουν όπως προέβλεπε ο Μαρκούζε, ο «καταλύτης» της καπιταλιστικής ολότητας. Ίσως πάλι, η αφύπνιση των διαθέσιμων

επαναστατικών δυνάμεων, της κρυμμένης εκρηκτικής ύλης του συστήματος, να είναι ο μονόδρομος για την υπέρβαση του κατεστημένου συστήματος κυριαρχίας. Ο Μαρκούζε μπορεί να απέσπασε το μονοπώλιο της επαναστατικής δύναμης από την εργατική τάξη, καθώς τη θεώρησε ενσωματωμένη, εστιάζοντας κατά συνέπεια σε μειονοτικές κοινωνικές ομάδες, επιφορτίζοντάς τες με την επαναστατική αξίωση. Παρ' όλα αυτά η ανάγκη για εκ νέου ριζοσπαστικοποίηση της εργατικής τάξης, η θέση της οποίας θα είναι κομβική για μια αποτελεσματική επαναστατική διεργασία, παρά τα φαινόμενα και τις κριτικές που ο ίδιος δέχτηκε, αποτελεί μία θέση που δεν εγκατέλειψε ποτέ.

Η αναζήτηση μιας συγκροτημένης και συμπαγούς εργατικής τάξης εξοπλισμένη με εξεγερτικά χαρακτηριστικά, είναι στις μέρες μας ένα εγχείρημα ακόμα πιο δύσκολο σε σχέση με την εποχή που ερευνούσε ο Μαρκούζε. Πέρα από το γεγονός της ραγδαίας τεχνολογικής ανάπτυξης που ενσωματώνεται στην παραγωγική διαδικασία, γεγονός που, όπως είδαμε, μετασχηματίζει τη λειτουργία της εργασίας του εργάτη, ένα κρίσιμο στοιχείο εντοπίζεται στη μεταβολή της κατανομής της παραγωγής στο πλαίσιο του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας. Ο παραγωγικός ρόλος του δυτικού ημισφαιρίου έχει μεταβληθεί σε εξαιρετική έκταση, καθώς ο δευτερογενής παραγωγικός τομέας έχει μεταφερθεί σε μεγάλο βαθμό στις ασιατικές χώρες. Αυτή η μετατόπιση κατέστησε τις οικονομίες των δυτικών χωρών, οικονομίες υπηρεσιών, μετασχηματίζοντας εκ νέου τη σύνθεση και τη δομή της εργατικής τάξης. Αν θέλουμε να αναζητήσουμε τις διαθέσιμες εξεγερτικές δυνάμεις, οι οποίες μπορούν να αντιπαρατεθούν στον παγκόσμιο καπιταλισμό, ενδεχομένως η προσοχή μας να πρέπει να εκφύγει από τις δυτικές καπιταλιστικές μητροπόλεις, καταφεύγοντας στην αναζήτηση των εξεγερτικών δυνάμεων στις χώρες που αποτελούν πλέον τους παγκόσμιους παραγωγούς εμπορευμάτων. Εκεί, (τηρουμένων πάντα των κοινωνικο-ιστορικών μεταβολών) ίσως συναντήσουμε την κλασική μορφή του προλεταριάτου.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση:

Arendt, H. (1986). *Η ανθρώπινη κατάσταση (Vita Activa)*. Αθήνα: Γνώση.

Kellner, D. (2020). *Από το 1984 στον Μονοδιάστατο Άνθρωπο: (Κριτικές σκέψεις για τον Όργουελ και τον Μαρκούζε)*. Αθήνα: Ύψιλον.

Marcuse, H. (1974). *Αντεπανάσταση και Εξέγερση*. Αθήνα: Παπαζήση.

Marcuse, H. (1981). *Ερως και Πολιτισμός*. Αθήνα: Κάλβος.

Marcuse, H. (1985). *Λόγος και Επανάσταση: Ο Χέγκελ και η γένεση της κοινωνικής θεωρίας*. Αθήνα: Ύψιλον.

Marcuse, H. (2013). *Περί Διαλεκτικής: Τρία Δοκίμια*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Marcuse, H. (2020). *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Μαγγίνη, Γκ. (2010). *Για μια ερμηνευτική του τεχνικού κόσμου: Από τον Χάιντεγκερ στη σύγχρονη τεχνοεπιστήμη: Από τον Χαϊντεγκερ στη σύγχρονη τεχνοεπιστήμη*. Αθήνα: Πατάκη.

Μαρκούζε, Χ. (1984). *Επανάσταση ή Μεταρρύθμιση*. Αθήνα: Γλάρος.

Μαρκούζε, Χ. (1985). *Το τέλος της ουτοπίας*. Αθήνα: Ύψιλον

Μαρκούζε, Χ. (1998). *Η αισθητική διάσταση*. Αθήνα: Καθρέφτης.

Μαρκούζε, Χ. (2001). *Ελευθερία, Ψυχανάλυση και Πολιτική*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.

Μαρξ, Κ. (1975). *Οικονομικά και Φιλοσοφικά χειρόγραφα*. Αθήνα: Γλάρος.

Μαρξ, Κ. (1978). *Το Κεφάλαιο (Πρώτος Τόμος): Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας- Το προτσές παραγωγής κεφαλαίου*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Νεελζεν, Κ. (1977). *Κεφάλαιο και Υπεραξία*. Αθήνα: Ιδεολογική Πάλη.

Φρόντ, Σ. (2013). *Ο Πολιτισμός πηγή δυστυχίας*. Αθήνα: Επίκουρος.

Χέγκελ, Γ. Β. Φ. (χ.χ). *Φιλοσοφία του Δικαίου*. Αθήνα: Αναγνωστίδη.

Ξενόγλωσση:

Feenberg, A. (2005). *Heidegger and Marcuse: The Catastrophe and Redemption of History*. New York: Routledge.

Heidegger, M. (1977). *The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York & London: Garland Publishing Inc.

Kellner, D. (1984). *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism*. Basingstoke: Macmillan.

Kellner, D. (1989). *Critical Theory, Marxism and Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Kellner, D. (Ed.). (2005). Introduction. *The New Left and the 1960s: Herbert Marcuse: Collected Papers* (pp.1-37). Oxon: Routledge.

Marcuse, H. (1941). *Reason and Revolution: Hegel and the rise of social theory*. London: Routledge & Kegan Paul LTD.

Marcuse, H. (1979). The Failure of the New Left?. *New German Critique*, 18, 3-11.

Marcuse, H. (2005a). The problem of violence and the radical opposition. In D. Kellner (Ed.), *The New Left and the 1960s: Herbert Marcuse: Collected Papers* (pp. 57-75). Oxon: Routledge.

Marcuse, H. (2005b). On The New Left. In D. Kellner (Ed.), *The New Left and the 1960s: Herbert Marcuse: Collected Papers* (pp. 122-127). Oxon: Routledge.

Marcuse, H. (2005c). Liberation from The Affluent Society. In D. Kellner (Ed.), *The New Left and the 1960s: Herbert Marcuse: Collected Papers* (pp. 76-86). Oxon: Routledge.

Marcuse, H. (2005d). Marcuse defines his New Left Line. In D. Kellner (Ed.), *The New Left and the 1960s: Herbert Marcuse: Collected Papers* (pp. 100-117). Oxon: Routledge.

Marcuse, H. (2005e). The problem of alliances and the extension of the base. In D. Kellner (Ed.), *The New Left and the 1960s: Herbert Marcuse: Collected Papers* (pp. 150-153). Oxon: Routledge.